

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

***Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства
імені Костянтина Немця***

До захисту допустити

Завідувач кафедри _____ Людмила НЕМЕЦЬ

«_____» _____ 2024 р.

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ
В ШКОЛІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

Виконав: студент 2 курсу магістратури, групи ГТ-21
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
ОПП «Географія, економіка та
краєзнавчо-туристична робота»

Блудов Георгій Ігорович

Науковий керівник:

к. геогр. н., доцент Гусєва Наталія Володимирівна

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ

Секретар ЕК Олена ПЕДЬ

«_____» _____ 2024 р.

Харків – 2024

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	6
1.1. Позакласна робота: місце в навчально-виховному процесі, поняття, мета і завдання, функції.....	6
1.2. Принципи і вимоги, рівні й особливості позакласної роботи з географії.....	10
1.3. Класифікація позакласної роботи з географії.....	14
1.4. Форми позакласної роботи з географії.....	18
1.4.1. Перманентна позакласна робота з географії.....	18
1.4.2. Систематична позакласна робота з географії.....	20
1.4.3. Епізодична позакласна робота з географії.....	21
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	23
2.1. Методика організації й проведення перманентної позакласної роботи з географії.....	23
2.1.1. Географічні гуртки.....	23
2.1.2. Географічні факультативи.....	29
2.1.3. Шкільні музеї.....	36
2.2. Методика організації й проведення систематичної позакласної роботи з географії.....	42
2.2.1. Тиждень географії.....	42
2.2.2. Географічні конференції.....	45
2.2.3. Географічні ігри.....	48
2.3. Методика організації й проведення епізодичної позакласної роботи з географії.....	55
2.3.1. Географічні екскурсії.....	55

2.3.2. Географічні походи й екскурсії.....	56
РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ..	63
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із дієвих засобів підвищення якості навчання і виховання в сучасних закладах освіти є вмiле й органічне поєднання навчально-виховної роботи на уроці з позакласною роботою з географії [81]. Позакласна робота в закладах освіти характеризується величезним освітнім і виховним значенням. Вона забезпечує розширення й поглиблення знань, отриманих на уроці; оволодіння учнями багатьма корисними вміннями і навичками, тим самим наближаючи навчально-виховний процес до реального життя; реалізацію особистісного підходу до учнів, зокрема шляхом створення сприятливих умов для розвитку їх самостійності, активності в процесі пошуку знань, повнішого задоволення їх інтересів [46]. Отже, дослідження теоретичних і методичних засад організації й проведення позакласної роботи з географії в закладах освіти є надзвичайно актуальною темою.

Мета дослідження – вивчення теоретичних і методичних засад організації й проведення позакласної роботи з географії в закладах загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

- розкрити теоретичні засади організації й проведення позакласної роботи з географії, зокрема її місце в навчально-виховному процесі, поняття позакласної роботи, її мету і завдання, функції, принципи і вимоги, рівні й особливості;
- провести класифікацію позакласної роботи з географії;
- охарактеризувати основні форми позакласної роботи з географії, зокрема форми перманентної, систематичної й епізодичної позакласної роботи;
- розкрити методичні засади організації й проведення позакласної роботи з географії, зокрема методика різних форм перманентної, систематичної й епізодичної позакласної роботи;
- визначити проблеми та перспективи організації й проведення позакласної роботи з географії в закладах освіти України.

Об'єктом дослідження є позакласна робота, а предметом дослідження – теорія і методика організації й проведення позакласної роботи з географії в закладах освіти України.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, додатків та списку використаних джерел (81 найменування). В першому розділі розкриті теоретичні засади організації й проведення позакласної роботи з географії, зокрема її місце в навчально-виховному процесі, поняття позакласної роботи, її мета і завдання, функції, принципи і вимоги, рівні й особливості; проведена класифікація позакласної роботи з географії; охарактеризовані основні форми позакласної роботи з географії, зокрема форми перманентної, систематичної й епізодичної позакласної роботи. В другому розділі розкриті методичні засади організації й проведення позакласної роботи з географії, зокрема методика різних форм перманентної, систематичної й епізодичної позакласної роботи – географічних гуртків, географічних факультативів, шкільних краєзнавчих музеїв, тижнів географії, географічних конференцій, географічних ігор, географічних екскурсій, походів та експедицій. В третьому розділі визначені проблеми та перспективи організації й проведення позакласної роботи з географії в закладах освіти України.

Кваліфікаційне дослідження викладене на 79 сторінках основного тексту. Робота містить 4 таблиці, 24 рисунка, 16 фотографій (без додатків). Обсяг додатків становить 24 сторінки. В додатках міститься 9 таблиць.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

1.1. Позакласна робота: місце в навчально-виховному процесі, поняття, мета і завдання, функції

Вся навчально-виховна робота, яка організовується і проводиться з учнівською молоддю в сучасних закладах освіти, поділяється на урочну, позаурочну, позакласну та позашкільну (рис. 1.1).

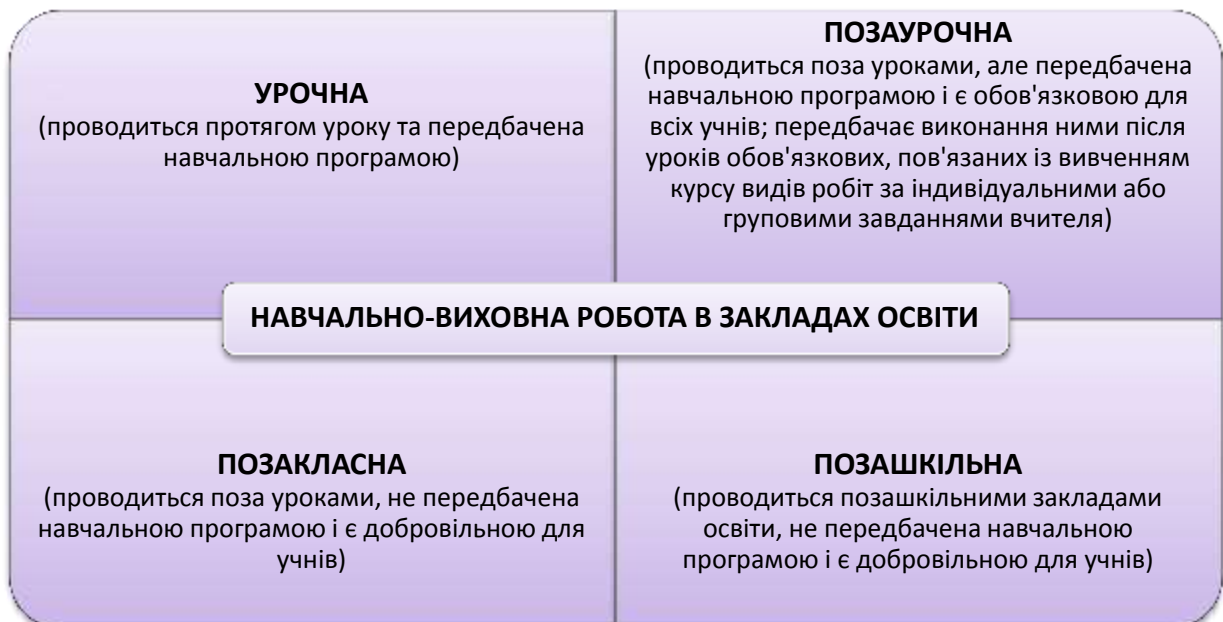

Рис. 1.1. Організаційні форми навчально-виховної роботи з учнями в закладах освіти (побудовано автором за [16])

Надзвичайно важливим компонентом навчально-виховного процесу є позакласна робота. Одні педагоги вважають її суто виховною, інші – навчально-виховною (рис. 1.2). Якщо позакласну роботу розглядати з позицій учителя, то доцільно використовувати поняття «позакласна робота вчителя», а якщо з позицій учнів – то «позакласна діяльність учнів».

<p>Енциклопедія освіти (під ред. В.Кременя), 2008</p>	<p>• позакласна робота - складова частина навчально-виховної роботи, організовані і цілеспрямовані заняття групою чи всім педагогічним колективом з групою чи всіма учнями, які провадяться в позаурочний час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і схильностей учнів, а також задоволення їх інтересів і забезпечення розумового відпочинку [15]</p>
<p>Гончаренко С. Український педагогічний словник, 1997</p>	<p>• позакласна робота - складова частина навчально-виховного процесу в школі, одна з форм організації вільного часу учнів [10]</p>
<p>Велика українська енциклопедія, 2018</p>	<p>• позакласна робота - складова частина освітнього процесу в загальноосвітніх закладах, спрямована на навчання й виховання школярів поза межами формального навчального процесу [50]</p>
<p>Г. Поднебе-сова, 1995</p>	<p>• позакласна виховна робота - єдина нерегламентована часом сфера виховання, через яку проходять практично всі діти: місце її функціонування - школа як державна установа, де держава так чи інакше регламентує мету, завдання, зміст, методику і діяльність шкільних педагогів, які мають певні правові адміністративні зобов'язання [48]</p>
<p>Л. Базильчук, 2009</p>	<p>• позакласна робота - одна з форм організації дозвілля учнів, яка організовується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою і при тактовному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи [4]; • цілеспрямована навчально-виховна робота зі школярами, що її організовують і здійснюють учителі, вихователі, органи дитячого самоврядування в школі після уроків і яка спрямована на досягнення єдиної мети - гармонійного розвитку дітей та молоді, задоволення їх інтересів і запитів, виявлення талановитих і обдарованих вихованців, створення умов для самовиховання і самореалізації кожного учня [4]</p>
<p>М. Фіцула, 1997</p>	<p>• позакласна робота - різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, її організовує з учнями в позаурочний час педагогічний колектив школи [72]</p>
<p>О. Пархоменко, 2017</p>	<p>• позакласна виховна робота – навчальний процес, що реалізується в позаурочний час понад навчальний план і обов'язкову програму колективом вчителів і учнів або працівників установ додаткової освіти на добровільних засадах, обов'язково з урахування інтересів усіх учасників, будучи невід'ємною частиною виховного процесу [46]</p>
<p>І. Колесник, 1967</p>	<p>• позакласна робота - така діяльність, яка за своїм змістом виходить за межі обов'язкових навчальних програм, здійснюється у вільний від навчання час, організується на началах добровільності, самодіяльності і самоврядування учнів [23]</p>
<p>С. Смирнов, І. Котова, Є. Шиянов, 1999</p>	<p>• позакласна робота - організація педагогом різноманітних видів діяльності школярів у позаурочний час, які забезпечують необхідні умови для соціалізації особистості дитини [62]</p>
<p>Ю. Конаржевський, 1999</p>	<p>• позакласна виховна робота - діяльність, що протікає в школі, поза рамками класу, але під безпосереднім педагогічним піклуванням класного керівника або інших педагогів. Вона складається з таких форм, які проходять не в класі, а в рамках інших об'єднань учнів, у тому числі в гуртках, в яких працюють учні різних класів та виховних об'єднань [24]</p>

Рис. 1.2. Визначення поняття «позакласна робота» (побудовано автором)

Також у педагогічній літературі зустрічається поняття «позанавчальна робота». За визначенням Б. Кобзарь (1988), вона здійснюється в позаурочний час, тобто об'єднує позаурочну, позакласну і позашкільну роботу [22]. За іншою думкою, позанавчальна робота включає позакласну і позашкільну роботу, оскільки проводиться за межами навчального часу і не передбачена навчальними програмами.

Географія як шкільний предмет характеризується практично необмеженими можливостями проведення позакласної роботи, оскільки тісно пов'язана з природою і суспільством, внутрішньодержавними і міжнародними подіями [51].

Головна *мета позакласної роботи з географії* – всебічно і гармонійно розвивати особистість учня в позанавчальний час засобами географії.

Головне *завдання позакласної роботи з географії* – посилювати інтерес учнів до географії [81].

Інші завдання позакласної роботи з географії:

→ формувати в учнів навички самостійної творчої діяльності з географії в позанавчальний час, підвищувати їх активність, ініціативність, спостережливість;

→ поглиблювати, розширювати та закріплювати знання, отримані на уроках як географії, так і деяких інших природничих наук (зокрема, біології та фізики), вивчаючи питання, які не входять у навчальну програму, але доступні для розуміння учнями;

→ розвивати стійкі пізнавальні інтереси і зацікавленість учнів географією та іншими природничими науками, розширювати їх загальноосвітній кругозір, формувати науковий світогляд, географічне мислення, підвищувати рівень їх загальної культури;

→ виявляти індивідуальні схильності учнів, їх здібності та обдарування; реалізовувати індивідуальний підхід до навчально-виховного процесу;

→ розвивати професійну орієнтацію учнів та їх розуміння значення географії в житті людини, поєднувати матеріал з шкільної географії та реальне життя;

→ створювати умови для самоосвіти, самовиховання й самореалізації учнів;

→ вдосконалювати уміння і навички використовувати різні джерела географічної інформації;

→ виховувати любов до рідного краю, своєї Батьківщини, бережливе відношення до природи і всього навколишнього середовища, розвивати екологічну культуру;

→ заохочувати учнів до збереження, відновлення та примноження багатств Батьківщини, їх охорони та раціонального використання;

→ закладати основи фізичного й психічного здоров'я, здорового способу життя, загартовувати учнів, поєднуючи краєзнавчу роботу і туризм, змагання й орієнтування на місцевості;

→ організовувати дозвілля, корисний відпочинок і розумні розваги учнів;

→ поширювати виховний вплив на учнів у різних напрямках виховання – розумового, естетичного, морального, правового, екологічного, трудового тощо; реалізовувати комплексний підхід до розвитку й виховання особистості учня;

→ об'єднувати учнів у колективи на основі спільних інтересів і захоплень в галузі географії тощо [4; 21; 43; 46; 81].

У відповідності до мети і завдань позакласної роботи виділяють конкретні її напрями. В педагогічній літературі можна знайти виділення художньо-естетичного, туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного, науково-технічного, дослідницько-експериментального, фізкультурно-спортивного, військово-патріотичного, соціально-реабілітаційного, оздоровчого та гуманітарного *напрямів позакласної роботи* [47]. Практично всі ці напрями можуть бути реалізовані в позакласному навчанні з географії.

Позакласна робота виконує *навчальну, розвивальну і виховну функції* (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Функції позакласної роботи (побудовано автором за [47])

1.2. Принципи і вимоги, рівні й особливості позакласної роботи з географії

Позакласна робота з географії в закладах освіти здійснюється з урахуванням наступних *принципів*: відвертість та ініціатива, зворотній зв'язок, співтворчість, успішність, діяльність і самодіяльність, громадська спрямованість діяльності, урахування індивідуальних особливостей учнів, зв'язок з навчальною роботою, системність, взаємне навчання тощо (рис. 1.4).

Головним принципом позакласної роботи є *добровільність*, а основоположним принципом її організації – *тісний зв'язок з навчальною діяльністю* на уроках географії. Неможливо відразу, з «нуля» організувати групову чи масову позакласну роботу. Додаткову діяльність учнів організовують спочатку на уроках географії. Це можуть бути додаткові

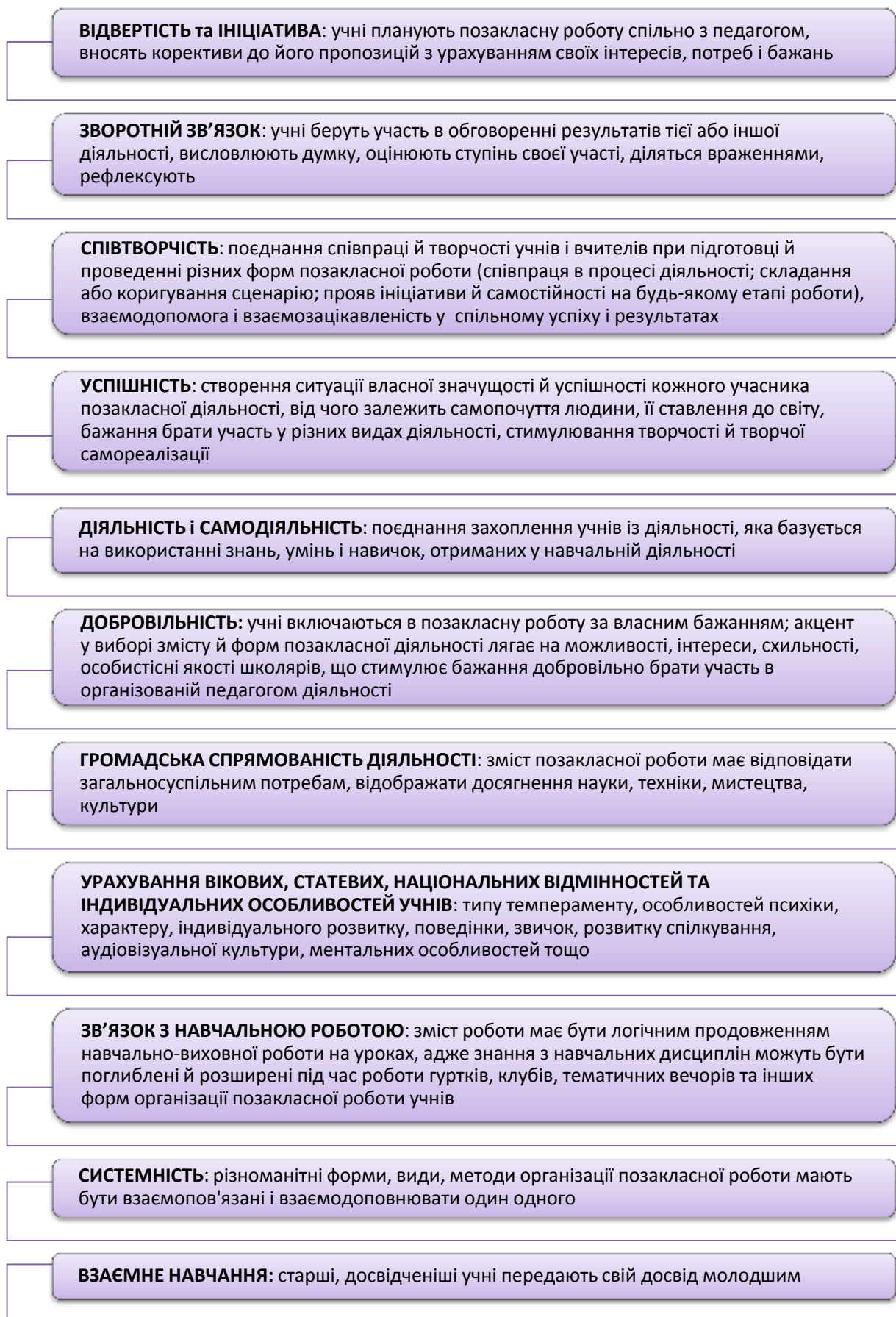

Рис. 1.4. Принципи позакласної роботи (побудовано автором за [3-4; 81])

повідомлення, реферати чи презентації, підготовлені учнями за бажанням. Далі проводяться спочатку епізодичні, а потім все більш систематичні групові і масові позакласні заходи. Учитель виділяє актив учнів, які допомагають йому в організації й проведенні масової позакласної діяльності з географії. Отже, залучення учнів до масової позакласної роботи починається з уроків.

Зміст позакласної роботи з географії має підпорядковуватися певним *вимогам* – бути науковим, доступним, актуальним і практично значимим; професійно, екологічно й краєзнавчо спрямованим; системним і безперервним; спрямованим на формування географічних компетентностей; враховуючим вікові й індивідуальні особливості учнів; поєднуючим педагогічне керівництво з самостійністю і добровільністю учнів; цікавим й емоційним, здатним не тільки викликати інтерес до географії, а й тривалий час його підтримувати [43; 51].

Позакласна робота з географії здійснюється на *трьох рівнях*, які залежать від характеру взаємодії вчителя й учнів (рис. 1.5).

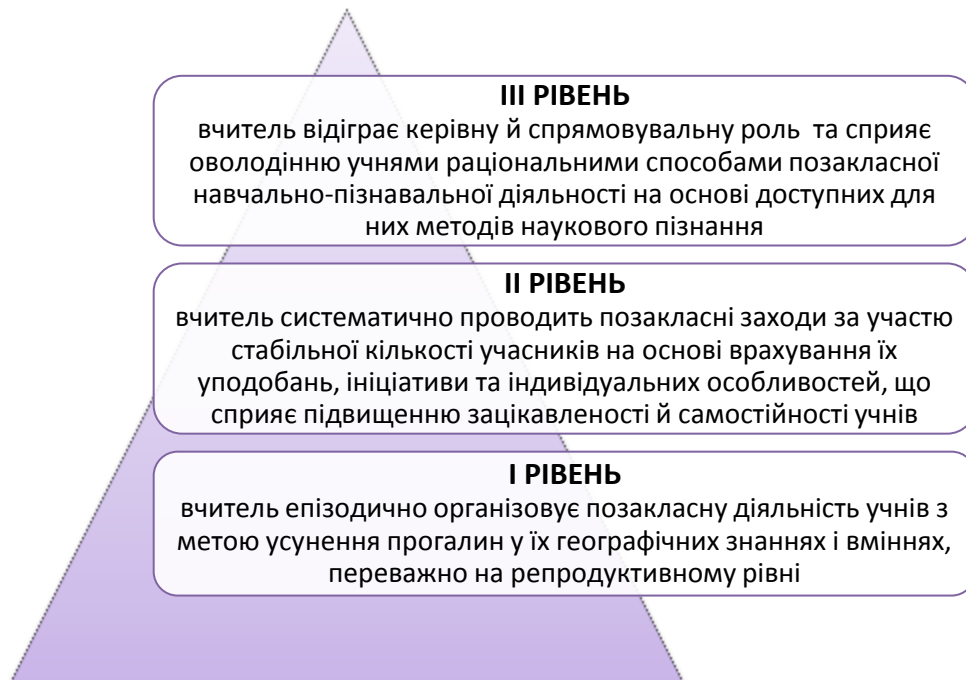

Рис. 1.5. Рівні позакласної роботи з географії (побудовано автором за [51])

Л. Базильчук (2009) визначає наступні *специфічні риси* позакласної роботи:

1. Позакласна робота є певною цілісною, динамічною системою, що включає напрямки, зміст, організаційні форми, методи і засоби та спрямована на досягнення єдиної мети виховання.

2. Позакласна робота є системою взаємодії вчителів і учнів, яка покликана формувати духовний світ і життєтворчість дітей, розвивати їх внутрішні якості, інтереси, потреби до творчості в процесі багатогранної діяльності, обраної ними за власним бажанням.

3. Позакласна робота є різноманітною навчально-виховною роботою, покликаною задовольняти інтереси учнів, поглиблювати їх знання, ставитися до учня як до Людини, яка пізнає цілісний світ, усвідомлює життя, визначає своє місце в оточуючому бутті.

4. Позакласна робота, на відміну від навчальної, є нерегламентованою часом роботою, в якій немає оцінювання, відбувається вільне спілкування учнів між собою, учні самостійно обирають зміст, форми, засоби, методи своєї позакласної діяльності. Різноманітність видів позакласної навчально-виховної роботи обумовлює більш різнобічне розкриття індивідуальних здібностей учнів, які не завжди можна виявити на уроках.

5. Позакласна робота є дозволяям учнів, цілеспрямовано організованим учителями в позанавчальний час та спрямованим на досягнення самореалізації особистості учня в різних видах діяльності, враховуючи їх національно-регіональні, статево-вікові, індивідуально-особистісні особливості [2].

Отже, *головними відмінностями* позакласної роботи від урочної і позаурочної є добровільність, позанавчальність (проводиться за межами навчального часу, не передбачена навчальними програмами, не має сурової урочної регламентації), значний рівень самостійності та ініціативності учнів.

1.3. Класифікація позакласної роботи з географії

Позакласну роботу з географії класифікують залежно від цілей, змісту, функцій, охопленості учнів, періодичності і тривалості проведення, методики підготовки і проведення позакласних занять тощо.

Так, за періодичністю і тривалістю проведення розрізняють перманентне, систематичне й епізодичне позакласне навчання з географії (рис. 1.6).

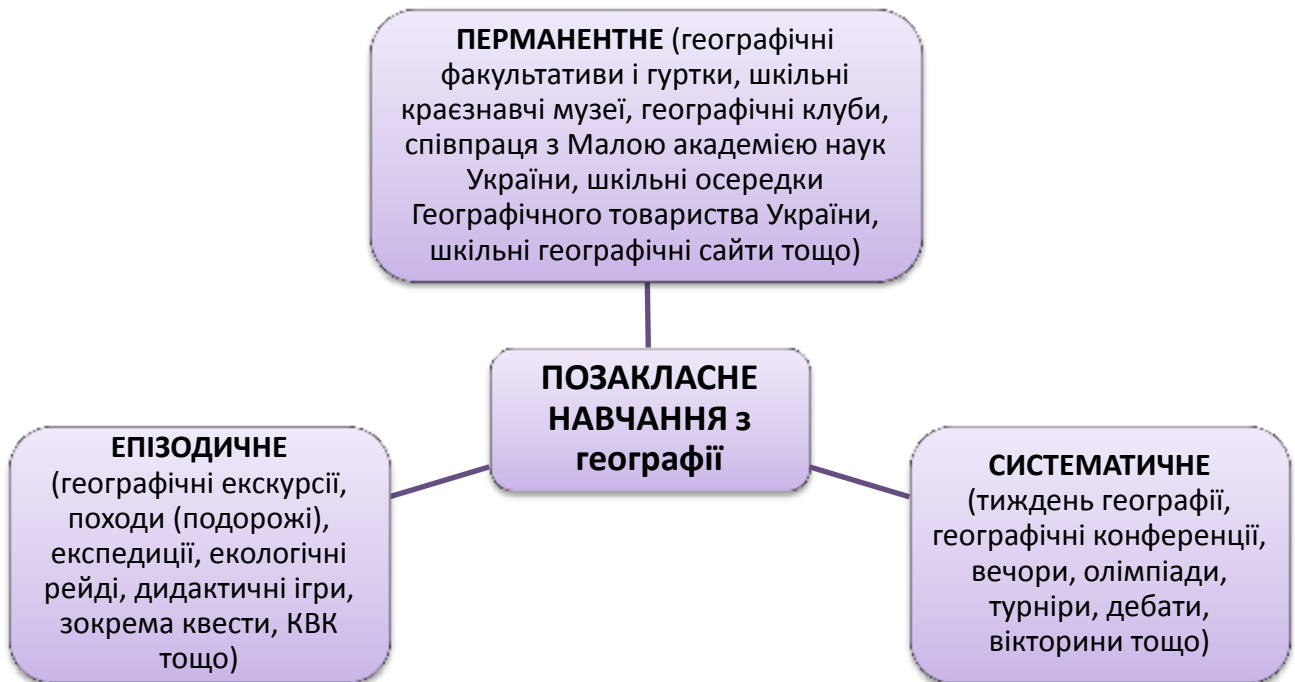

Рис. 1.6. Види позакласного навчання з географії за тривалістю і періодичністю проведення (побудовано автором за [51])

За функціями вся позакласна робота буває:

- *інтелектуально-пізнавальною* (сприяє нагромадженню знань про світ, розвитку пізнавальних здібностей учнів);
- *ціннісно-орієнтувальною* (сприяє виробленню в учнів наукових, етичних й естетичних критеріїв оцінки життєвих явищ, формуванню життєвої позиції, орієнтуванню в людських цінностях; допомагає самопізнанню, самоусвідомленню, виробленню критеріїв оцінки – як самого себе, так і навколишнього світу);

- *громадською* (формує в учнів здібності до обмірковування життєвих явищ, критичного сприймання суперечливих політичних подій, самостійного пошуку істини, власної громадської позиції; бажання до збереження й примноження духовної спадщини свого народу, принесення користі суспільству тощо);
- *трудовою* (сприяє процесу соціалізації особи – вибору професії, нагромадженню певних духовних цінностей, ускладненню взаємовідношень з людьми, становленню характеру тощо);
- *художньо-творчою* (навчає учнів досліджувати, оцінювати й перетворювати навколишнє середовище з позицій прекрасного й потворного; формує любов до прекрасного, потребу створювати красу своїми руками, жити, дотримуючись «законів краси»; сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, їх бажання до самоствердження, самовдосконалення й самореалізації);
- *фізкультурно-спортивною* (розвиває фізичну культуру школярів, вольові якості характеру – наполегливість, рішучість, сміливість, витривалість, незалежність, упевненість у собі; сприяє оволодінню ними навичками й уміннями здорового способу життя);
- *ігровою* (передбачає співпрацю, співдружність і співтворчість дітей і дорослих; спонукає до комунікації й емоційності; моделює життєві ситуації, в які учні можуть потрапити в реальному житті; викликає інтерес і зацікавленість дисципліною, в рамках якої ведеться позакласна робота; формує високі етичні принципи і правила);
- *комунікативною* (сприяє спілкуванню, причому не тільки учнів між собою чи з учителем, а й з книгами, природою, мистецтвом тощо) [4].

Позакласна робота з географії в цьому аспекті може бути інтелектуально-пізнавальною, ціннісно-орієнтувальною, громадською, ігровою, комунікативною, певною мірою – трудовою і художньо-творчою.

За охопленням учнів виділяють індивідуальну, групову (гурткову) і масову (фронтальну) позакласну роботу (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Види позакласної роботи з географії за охопленням учнів (побудовано автором за [16])

В залежності від методики підготовки і проведення виділяють географічні позакласні заняття з використанням словесних, практичних, дослідницько-експериментальних, екскурсійно-туристичних, картографічних методів, методів спостереження, конструювання та моделювання, вивчення різноманітних джерел географічних знань тощо (рис. 1.8) [1].

За особливостями організації та участі учнів позакласна робота розглядається за двома напрямками: *масова* (в її організації і проведенні беруть участь всі вчителі й учні) і *спеціальна* (в ній приймають участь тільки ті учні, які виявили на це власне бажання і були рекомендовані вчителями) [4].

Також позакласну роботу можна класифікувати в залежності від часу підготовки і проведення позакласних заходів, ступеня самостійності учнів, виду провідної діяльності тощо [47].

словесні методи	<ul style="list-style-type: none"> лекція, бесіда, доповідь, інтерв'ю тощо. Провідну роль грає слово вчителя або запрошених на зустріч з учнями науковців, дослідників, мандрівників або інших відомих людей. Цей метод найбільш ефективний на початковій стадії позакласної роботи
практичні методи	<ul style="list-style-type: none"> використовуються вчителем як для групових, так і для індивідуальних занять. Сюди можна віднести заняття з формування вмінь і навичок використання різноманітних приладів та обладнання для проведення спостережень, роботу на місцевості з природоохоронної тематики
спостереження	<ul style="list-style-type: none"> є одним з найцікавіших для учнів видів позакласної роботи. Вони можуть бути метеорологічними, фенологічними, гідрологічними, геологічними тощо. Спостереження поділяються на постійні, тимчасові та одноразові. Цей метод формує в учнів навички самостійної творчої роботи, розвиває в них пізнавальні інтереси
моделювання і конструювання	<ul style="list-style-type: none"> використовуються дуже часто, враховуючи сучасні проблеми із забезпеченістю шкіл приладами та обладнанням. До того ж, ним цікавляться діти, які мають здібності робити все своїми руками. Це може бути виготовлення шкільних нівелірів, саморобних компасів, моделей артезіанських колодязів, вулканів, різних форм рельєфу, які дають образне уявлення про форму та дію природних об'єктів. Моделі можна виготовляти як постійний експонат для кабінету географії або краєзнавчого музею школи, а можна й для одноразового використання. Демонстрування моделей підвищує ефективність об'ємного сприйняття різних форм поверхні та розуміння географічних процесів природи
дослідницько-експериментальний	<ul style="list-style-type: none"> використовується в процесі вивчення процесів і явищ, які не можна спостерігати в природі протягом короткого часу. Наприклад, відкладання осадових порід у морях та океанах, ілюстрація дії прибіжних хвиль, руйнування гірських порід під впливом різниці температур, утворення вітрових хвиль і течій
екскурсійно-туристичний	<ul style="list-style-type: none"> проведення екскурсій та туристичних походів на природні, природоохоронні, антропогенні географічні об'єкти, в музеї, на виставки – один із найцікавіших для учнів методів позакласної роботи, який підвищує їх мотивацію у вивченні географії. Позакласні екскурсії – це мініпоходи, де ведуться комплексні спостереження та дослідження географічного об'єкта. Під час екскурсій на природні об'єкти в учнів формуються любов до природи, шанобливе ставлення до неї, навички поведінки в природі тощо. В туристичних походах, окрім іншого, формуються почуття колективізму і взаємодопомоги, уміння поводитися в ситуаціях, близьких до екстремальних. Екскурсійно-туристичний метод навчає використовувати набуті знання, уміння та навички в практичній діяльності
картографічний	<ul style="list-style-type: none"> використовується для поглибленого вивчення змісту карт, їх аналізу, зіставлення, вимірів на карті. Враховуючи, що в позакласній роботі, особливо при вивченні рідного краю, для проведення спостережень, туристичних походів та екскурсій використовуються топографічні карти, учитель повинен звернути на них особливу увагу. Складання планів ділянок для спостережень, топографічних маршрутних карт є невід'ємною складовою позакласної роботи
вивчення джерел географічних знань	<ul style="list-style-type: none"> формує навички самостійної творчої діяльності учнів, передуює спостереженням, екскурсіям, походам. Спочатку учні вивчають додаткову географічну літературу, аналізують її, генералізують вивчений матеріал і тільки після цього доводять його до інших. Це своєрідна дослідницька діяльність учнів

Рис. 1.8. Позакласні заняття з географії в залежності від методики їх підготовки і проведення (побудовано автором за [1])

1.4. Форми позакласної роботи з географії

1.4.1. Перманентна позакласна робота з географії. Серед різноманітних форм перманентної позакласної роботи з географії виділяють кілька основних: гуртки і секції, факультативи, клуби або клубні об'єднання, шкільні музеї, співпраця з Малою академією наук України, шкільні осередки Українського географічного товариства тощо (рис. 1.6).

ГУРТКИ є об'єднанням учнів різного віку (переважно середніх класів), які зацікавлені додатково отримати знання з предмету відповідно до їх інтересів, здібностей і віку. Гуртки виступають організаційним центром позакласного навчання в закладах освіти. Вчитель географії може організувати і вести **географічний, туристичний, природничий, краєзнавчий** та ряд інших гуртків. Тематичне спрямування занять гуртка може бути вузьким, розкриваючи якийсь один географічний напрям (метеорологічний, фенологічний, геологічний, краєзнавчий, туристичний гурток тощо) або широким, охоплюючи цілу географічну галузь (економіко-географічний, фізико-географічний, соціально-географічний, суспільно-географічний гурток тощо) [1].

ФАКУЛЬТАТИВИ – це навчальні курси, які є обов'язковими для відвідування учнями. Факультативи є особливою організаційною формою навчально-виховної роботи, яка займає проміжне місце між урочною і позакласною роботою. Спільні риси з урочною роботою: наявність затверджених навчальних програм і планів, ведення журналів занять, складання розкладу занять, застосування спільних з уроками методів навчання і форм організації самостійної роботи учнів, проведення занять з учнями одного віку. Спільні риси з позакласною роботою: необов'язковість і добровільність, об'єднання в рамках факультативу учнів на основі спільних інтересів, здібностей і нахилів. Вчитель географії може вести факультативи як запропоновані Міністерством освіти і науки України, так і авторські. Це можуть

бути **факультативи з географії, рідного краю, економіки, підприємництва і фінансової грамотності, менеджменту, екології** тощо [69].

КЛУБИ або **КЛУБНІ ОБ'ЄДНАННЯ** представляють собою об'єднання декількох гуртків, що мають різну, але близьку тематику та ставлять перед собою за мету не тільки організацію науково-пізнавальної діяльності учнів, а й проведення їх дозвілля на основі спільних інтересів. Географічний клуб може об'єднувати декілька гуртків або секцій, зокрема **туристсько-краєзнавчої, етнографічної, фольклорної, екологічної, біологічної тематики** [1]. Від інших форм позакласної роботи клуби відрізняються тим, що учасниками клубів можуть бути учні різного віку, для клубів характерна міждисциплінарність (зміст і тематика клубів охоплюють різні галузі – географію, екологію, біологію, етнографію тощо), до клубної роботи залучаються фахівці різних галузей, що обумовлює співпрацю з різними місцевими організаціями, тощо [45]. Клуб має обрану його членами голову та раду, в яку входять представники з різних гуртків або секцій.

ШКІЛЬНІ МУЗЕЇ. В цілому, під музеями розуміють культурно-освітні та науково-дослідні заклади, що збирають, вивчають, експонують та зберігають пам'ятки історії, культури, природи [34]. Шкільні музеї представляють собою одну з форм позакласної роботи, що розвивають творчу самостійність та громадську активність учнів, які збирають, досліджують, обробляють, оформляють експонати та інформують про них. В закладах освіти найбільш поширеними є **шкільні краєзнавчі музеї**, які часто виступають центрами краєзнавчої роботи не тільки школи, а й усієї місцевої громади. В їх експозиціях відображені історія, природа, економіка, населення та культура рідного краю. Експозиції шкільних краєзнавчих музеїв часто використовують на уроках географії, що робить їх важливим осередком географічної освіти. Шкільні краєзнавчі музеї активно залучаються до місцевих краєзнавчих екскурсій. Експонати музею збираються і виготовляються самими учнями під керівництвом учителів у позаурочний час. Часто для збирання краєзнавчого матеріалу організуються екскурсії і походи [76].

Шкільні осередки **УКРАЇНСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА** створюються, щоб поширювати наукові географічні знання як серед учнів, так і серед жителів місцевої громади. Учнівські географічні товариства займаються переважно лекційною, пошуковою та дослідницькою діяльністю [1].

1.4.2. Систематична позакласна робота з географії. Серед різноманітних форм систематичної позакласної роботи з географії виділяють кілька основних: тиждень географії, географічні конференції, тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, олімпіади, турніри, дебати, конкурси, фестивалі, вікторини тощо (рис. 1.6, рис. 1.9).

ТИЖДЕНЬ ГЕОГРАФІЇ

- комплекс навчально-виховних заходів з географії, спрямованих на розвиток творчості учнів, поглиблення їх знань з предмету, орієнтацію на географічні професії, а також збагачення фахового досвіду вчителів. Представляє собою цілий тиждень, присвячений географії. В цей час проходять географічні конкурси, вікторини, вечори, конференції, ігри, квести, дискусії, екскурсії, демонстрації відеофільмів, зустрічі з відомими людьми, конкурси стінгазет, рефератів, фотографій тощо. Брати участь у тижні географії можуть учні всіх класів, які вивчають цей предмет. Тиждень географії проводять відповідно до річного плану роботи закладу освіти кожного навчального року приблизно в один і той же час. З планом проведення тижня географії в школі ознайомлюють учнів зазвичай за тиждень до початку свята. При підготовці до тижня географії кожен клас отримує завдання. Тижні географії мають свою тематику. Головна перевага цієї форми позакласної роботи полягає в залученні великої кількості учнів до різних видів діяльності

ГЕОГРАФІЧНІ ОЛІМПІАДИ

- масовий вид змагань між учнями одного віку, мета проведення яких – залучення більшого числа учнів у позакласну роботу з географії, підвищення їх інтересу до географічних знань, розвиток самостійності, вдосконалення загальнонавчальних і специфічних для географії вмінь і навичок учнів. Олімпіади з географії повинні підводити підсумки всієї позакласної роботи з предмета, тому їх проведенню передують етап підготовки. Для підготовки до олімпіад необхідно випускати стінні газети з цікавим матеріалом, публікувати спеціальні тренувальні запитання та вправи, проводити вікторини, ігри на уроках, зі старшокласниками – географічні конференції, запрошувати до школи вчених-географів, лекторів. Питання і завдання до олімпіади мають бути пов'язані з програмним матеріалом з географії, бути науковими, проблемними, цікавими, різного рівня складності, включати як теоретичні питання, так і практичні завдання. Обов'язковою умовою є включення питань краєзнавчого та природоохоронного характеру, а також реалізація міжпредметних зв'язків з іншими предметами. Олімпіади можна проводити в кілька турів

ГЕОГРАФІЧНІ ВІКТОРИНИ

- інтелектуальні ігри серед учнів школи, які проводяться з метою підвищення інтересу до географії, виявлення рівня обізнаності учнями цього предмету, виявлення обдарованих учнів

ГЕОГРАФІЧНІ КОНФЕРЕНЦІЇ

- позакласні навчально-виховні заходи з географії, що проводяться для обміну географічною інформацією між учнями, встановлення між ними комунікативних зв'язків з метою обговорення питань, об'єднаних певною тематикою. Географічна конференція сприяє формуванню знань, умінь і навичок учнів, їх закріпленню та вдосконаленню, поглибленню й систематизації; це комплексна форма узагальнення результатів самостійної пізнавальної діяльності учнів під керівництвом учителя, що здійснюється завдяки спільним зусиллям учителя й учнів. Найчастіше конференції проводять з учнями старших класів. Проведенню географічної конференції передують підготовча робота. Зазвичай, за місяць-півтора до цієї події вчитель повідомляє учням проблему, що виноситься на конференцію, та її план, список обов'язкової та додаткової літератури, теми доповідей і співдоповідей та строки проведення консультацій. Учні пишуть реферати з теми конференції та готують їх презентації. На географічній конференції учні мають робити доповіді, ставити й відповідати на запитання, відстоювати свої погляди та аналізувати контраргументи опонентів. У цілому, конференція має проходити в формі жвавого спілкування та коректного диспуту

ГЕОГРАФІЧНІ ВЕЧОРИ

- позакласні заходи з географії, спрямовані на певну географічну тематику. Тему такого вечора найчастіше поєднують з видатними географічними датами, святами рідного міста (селища, села) тощо. Рекомендована послідовність дій при організації географічного вечора містить: визначення тематики вечора; добір необхідної географічної інформації; написання сценарію; оформлення приміщення, де відбуватиметься вечір; підготовка музичного супроводу; запрошення гостей (за потреби); вирішення організаційних питань. Винятково цікавим може стати для учнів географічний вечір, на який запрошуються видатні вчені-географи, мандрівники, письменники

ГЕОГРАФІЧНІ ТУРНІРИ

- командні змагання учнів у формі рольової гри, що сприяють набуттю умінь розв'язувати складні географічні проблеми, доповідати, формулювати твердження та захищати власну думку в наукових дискусіях.

ГЕОГРАФІЧНІ КОНКУРСИ

- змагання з географії, які дають змогу виявити найбільш гідних із його учасників або найкраще з того, що надіслане на огляд (наприклад, конкурс учнівських науково-дослідницьких робіт, стінгазет, фотографій, рефератів, есе тощо)

ГЕОГРАФІЧНІ ДЕБАТИ

- різновид дискусії з гострих або проблемних географічних питань, де учасники спрямовують аргументи на переконання третьої сторони, а не одне одного. Цей прийом розвиває критичне мислення, вчить говорити переконливо, ефективно доводити думку та завойовувати прихильність аудиторії

Рис. 1.9. Найпоширеніші форми систематичної позакласної роботи з географії (побудовано автором за [8; 13; 25; 33; 44-45; 51; 56; 68])

1.4.3. Епізодична позакласна робота з географії. Серед різноманітних форм епізодичною позакласної роботи з географії виділяють кілька основних: географічні екскурсії, походи (подорожі) й експедиції, екологічні рейди тощо (рис. 1.6).

ГЕОГРАФІЧНІ ЕКСКУРСІЇ в позакласному навчанні географії представляють собою форму організації навчально-виховної роботи, під час якої учні спостерігають і вивчають різні явища, предмети, процеси в природних умовах, на виставках, у музеях тощо. Екскурсії тривають менше 24 годин і виконують освітню, навчально-виховну, наукову, пізнавальну або розважальну мету. Вчителі географії можуть організовувати і проводити **геологічні, краєзнавчі, екологічні, виробничі, етнографічні, біологічні, гідрологічні та ряд інших екскурсій**. Головна перевага будь-якої екскурсії – це наочність, можливість безпосередньо спостерігати за явищами і процесами. Екскурсія сприяє розвитку допитливості, уважності, спостережливості, морально-естетичного ставлення до дійсності [18; 38; 43].

ГЕОГРАФІЧНІ ПОХОДИ (ПОДОРОЖІ) від екскурсій відрізняються більшою тривалістю (понад 24 годин) та дальністю (зазвичай, за межі регіону, в якому знаходиться заклад освіти) [18].

ГЕОГРАФІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ, як і походи (подорожі), передбачають виїзд учнів до іншої місцевості, проживання в польових умовах та дослідження певних природних, етнографічних, суспільних тощо об'єктів за певною методикою під керівництвом досвідчених фахівців. Чисельність експедиційної групи, як правило, складає 10-20 осіб. Вони поділені на тематичні групи по 2-4 людини, які відповідають за виконання конкретної задачі, а за зібраними даними – дослідницької роботи [73].

ЕКОЛОГІЧНІ РЕЙДИ – несподівані перевірки, обстеження якоїсь території учнями з метою визначення її екологічного стану та усунення виявлених проблем (збір сміття в парку або вздовж річки, висаджування дерев, агітація охорони першоцвітів весною або ялинок зимою тощо). Здійснюються з метою формування екологічної культури учнів, формування любові та бережного ставлення до природи.

РОЗДІЛ II

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

2.1. Методика організації й проведення перманентної позакласної роботи з географії

2.1.1. Географічні гуртки. Як уже зазначалося, географічні гуртки виступають організаційними центрами позакласного навчання з географії в закладах освіти. В залежності від змісту та виконуваних цілей виділяють наступні різновиди географічних гуртків:

1) *гурток, що зацікавлює.* Головна мета гуртка – розвивати інтерес учнів до вивчення географії. Робота такого гуртка має включати вивчення цікавих географічних тем і тим самим сприяти залученню учнів до географії, налаштувати їх більш глибоко вивчати складні географічні питання. В той же час керівник гуртка має уважно слідкувати, щоб зацікавленість учнів не перетворилася на їх забавляння;

2) *гурток, що поглиблено вивчає програмний матеріал.* Тематика такого гуртка відповідає навчальній програмі з географії, проте теми вивчаються більш поглиблено і детально. Головна мета гуртка – вдосконалювати знання і вміння учнів, отримані на уроках географії. Підтримка інтересу учнів до тематики гуртка здійснюється за допомогою використання нетрадиційних форм організації навчання, дуже цікавої географічної інформації, проблемно-ситуативного підходу тощо;

3) *гурток практичного спрямування.* Головна мета гуртка – формувати знання, вміння і навички з певних компонентів географії: метеорологічні, фенологічні, картографічні тощо. Заняття такого гуртка мають базуватися на виконанні практичних завдань за обраною його учасниками тематикою;

4) *спеціалізований гурток.* Головна мета – вивчати окремі наскрізні теми навчальної програми з географії, наприклад, етнографічної, екологічної,

релігійно-географічної тематики, геоінформаційні технології, глобальні проблеми людства тощо [51].

Кількість членів одного географічного гуртка не повинна перевищувати 15-20 осіб. При більшій кількості членів у складі гуртка доцільно виділяти окремі **секції**. Прикладами таких секцій може бути краєзнавча, екологічна, фізико-географічна, економіко-географічна, картографічна, геологічна секції тощо.

Тематика засідань географічного гуртка обговорюється з його учасниками і затверджується на першому засіданні. Засідання географічного гуртка проводяться з періодичністю 1-2 рази на місяць протягом півріччя або всього навчального року в дні, затверджені адміністрацією закладу освіти [1; 6].

В табл. 2.1 наведена орієнтовна тематика занять краєзнавчо-географічного гуртка. Його можна назвати по різному – «Юні краєзнавці», «Юні географи», «Мій рідний край», «Моя мала Батьківщина», «Юні дослідники», «Краєзнавці-географи», «Пізнаємо рідний край», «Географія рідного краю», «Туристи-краєзнавці» тощо. Гурток передбачає 80 годин занять (два заняття на тиждень, у тому числі на канікулах, окрім літніх). Поряд з теоретичними заняттями передбачено 16 практичних занять, 8 екскурсій, захист проектів і презентацій, екологічний рейд, зустріч з видатними людьми, географічна вікторина, участь у конкурсі, акції тощо. В кінці навчального року проводиться багатоденний туристичний похід.

ПАСПОРТ ГУРТКА

Назва: «Юні дослідники-краєзнавці».

Профіль гуртка: краєзнавчо-географічний.

Мета гуртка: всебічно і гармонійно розвивати особистість учня, формувати життєві компетентності засобами краєзнавчо-географічної й туристичної діяльності.

Завдання гуртка:

– формувати в учнів базові знання, вміння і навички з техніки туризму, історичного, географічного, етнографічного, туристичного, економічного, екологічного краєзнавства і пам'ятниковознавства;

– залучати учнів до вивчення рідного краю, його історії, природи, культури, населення і господарства;

– ознайомити підростаюче покоління з історичними, теоретичними, методичними основами краєзнавчих досліджень, методикою збирання краєзнавчого матеріалу;

– підготувати учнівську молодь до участі в туристичних походах, краєзнавчих експедиціях;

– створювати оптимальні психолого-педагогічні умови для самореалізації та саморозвитку учнів у процесі краєзнавчо-географічної і туристичної діяльності, організовувати активне дозвілля та відпочинок; сприяти професійному самовизначенню та професійній орієнтації учнівської молоді;

– здійснювати національно-патріотичне виховання, формувати ціннісні орієнтації, навички здорового способу життя у дітей та юнацтва.

Кількість годин: 80 годин (два заняття на тиждень, у тому числі на канікулах, окрім літніх).

Вік дітей: учні 8-11 класів.

Таблиця 2.1

Тематика занять шкільного краєзнавчо-географічного гуртка
(складено автором за [57-58])

№ з/п	Тема	Кількість годин
	ВСТУП	2
1.	Мета і завдання роботи краєзнавчо-географічного гуртка. План роботи краєзнавчо-географічного гуртка.	1
2.	Географічне положення рідного краю на карті України, регіону.	1
	РОЗДІЛ I ОСНОВИ ТОПОГРАФІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ	10
3.	Легенда карти. Умовні знаки географічних карт. Умовні знаки топографічних карт і планів.	1
4.	Масштаб карти та його види. <i>Практичне заняття 1.</i> Розв'язування задач з використанням масштабів планів і карт	1
5.	План місцевості, його основні особливості. Порівняння карти і	1

	плану місцевості.	
6.	<i>Практичне заняття 2.</i> Складання плану визначеної місцевості рідного краю.	1
7.	Географічні карти. Карта – друга мова географії. Класифікація карт.	1
8.	<i>Практичне заняття 3.</i> Топографічні і географічні карти, вміння їх читати	1
9.	Як орієнтуватися на місцевості? Компас і азимут.	1
10.	Магнітне відхилення.	1
11.	Особливості топографічної зйомки.	1
12.	<i>Практичне заняття 4.</i> Схеми маршруту, вміння їх складати. Вміння орієнтуватися на місцевості за допомогою карти, компасу; рухатися за азимутом.	1
	РОЗДІЛ II ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ РІДНОГО КРАЮ	3
13.	Історія рідного краю.	1
14.	Легенди рідного краю.	1
15.	<i>Практичне заняття 5.</i> «Нашому роду нема переводу». Вивчення історії своєї родини. Складання генеалогічного дерева.	1
	РОЗДІЛ III ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	28
16.	Особливості рельєфу рідного краю.	1
17.	<i>Екскурсія</i> цікавими формами рельєфу рідного краю, складання фотоальбому.	1
18.	Особливості геологічної будови регіону, рідного краю.	1
19.	Унікальні геологічні об'єкти рідного краю (з використанням мультимедійних технологій).	1
20.	<i>Екскурсія</i> геологічними об'єктами рідного краю (по відслоненнях гірських порід).	1
21.	<i>Практичне заняття 6.</i> Геологічна карта рідного краю, її побудова.	1
22.	Мінеральні ресурси рідного краю.	1
23.	Забезпеченість мінеральними ресурсами регіону і рідного краю, проблеми і перспективи.	1
24.	Особливості підземних вод рідного краю.	1
25.	<i>Практичне заняття 7.</i> Колодязі, джерела рідного краю, їх опис.	1
26.	Кліматичні і погодні особливості рідного краю.	1
27.	Метеоприлади. Як користуватися термометром, барометром, гігрометром, опадоміром, флюгером? Метео- і фенологічні спостереження. Ведення щоденника погоди.	1
28.	Прогнозування погоди. Метеопрогнози погоди. Складання прогнозів за місцевими ознаками і народними прикметами.	1
29.	<i>Захист проектів:</i> «Мій улюблений сезон року» (з використанням мультимедійних технологій).	1
30.	Особливості поверхневих вод регіону, рідного краю.	1
31.	Водозабезпеченість рідного краю, проблеми і перспективи.	1
32.	Особливості ґрунтового покриву рідного краю. Заходи з охорони	1

	ґрунтів. Меліорація і рекультивация.	
33.	<i>Екскурсія «Ґрунти рідного краю».</i>	1
34.	Особливості рослинного і тваринного світу рідного краю.	1
35.	Напрями використання й охорони рослинного й тваринного світу рідного краю.	1
36.	<i>Екскурсія з метою проведення візуального спостереження за флорою і фауною рідного краю. Складання фотоальбому.</i>	1
37.	<i>Практична робота 8.</i> Вміння виготовляти годівниці для птахів.	1
38.	<i>Екологічний рейд «Допоможемо птахам узимку» з метою розвісити годівниці в межах рідного населеного пункту та його околиць</i>	1
39.	Природні ландшафти рідного краю.	1
40.	Знайомство з календарем сільськогосподарських робіт.	1
41.	Природоохоронна діяльність регіону. Об'єкти природно-заповідного фонду на території регіону, рідного краю.	1
42.	<i>Захист презентацій «Об'єкти природно-заповідного фонду на території регіону, рідного краю»</i>	1
43.	Узагальнююче заняття.	1
	РОЗДІЛ IV НАСЕЛЕННЯ І ГОСПОДАРСТВО КРАЮ	12
44.	Населення і трудові ресурси рідного краю. Структура зайнятості населення рідного краю.	1
45.	<i>Практичне заняття 9.</i> Аналіз статистичних даних з населення і трудових ресурсів рідного краю.	1
46.	<i>Екскурсія до місцевого центру зайнятості (районного, міського, регіонального).</i>	1
47.	Рівень зайнятості населення рідного краю: особливості, проблеми і перспективи.	1
48.	Особливості господарського комплексу рідного краю.	1
49.	<i>Практичне заняття 10.</i> Галузева структура господарства рідного краю, її схема.	1
50.	Особливості промисловості рідного краю.	1
51.	<i>Екскурсія промисловими підприємствами рідного краю.</i>	1
52.	Особливості сільського господарства рідного краю.	1
53.	<i>Екскурсія фермерськими господарствами рідного краю.</i>	1
54.	Особливості транспортного комплексу рідного району. Проблеми і перспективи розвитку.	1
55.	<i>Зустріч з працівниками провідного транспортного підприємства рідного краю.</i>	1
	РОЗДІЛ V СОЦІАЛЬНА СФЕРА	8
56.	Особливості сфери освіти, науки, культури рідного краю.	1
57.	Особливості побутового і житлово-комунального обслуговування населення.	1
58.	Культурна спадщина на території рідного краю. Об'єкти національної і місцевої культурної спадщини.	1

59.	Знайомство з видатними особистостями рідного краю.	1
60.	Екскурсія до краєзнавчого музею (шкільного, районного, регіонального).	1
61.	Напрями і заходи з охорони культурної спадщини рідного краю.	1
62.	Геотопоніміка як географічна наука.	1
63.	Топоніми рідного краю.	1
	РОЗДІЛ VI ТУРИСТИЧНІ ПОХОДИ Й ЕКСПЕДИЦІЇ	16
64.	Туристичний потенціал рідного краю.	1
65.	Складання правил проведення туристичних походів та експедицій. Безпека туристичних походів та експедицій.	1
66.	Основні вміння і навички під час туристичних походів та експедицій. Організація й проведення туристичних походів та експедицій.	1
67.	<i>Практичне заняття 11.</i> Туристичні вузли, вміння їх зав'язувати.	1
68	<i>Практичне заняття 12.</i> Туристичний маршрут та його розробка.	1
69	<i>Практичне заняття 13.</i> Ознайомлення з необхідним туристичним спорядженням. Що має бути в рюкзаку? Туристичний побут. Харчування в туристичному поході (експедиції). Вміння встановлювати намети, розводити багаття. Бівак.	1
70-71.	<i>Практичне заняття 14.</i> Санітарія та гігієна в туристичному поході (експедиції). Надання першої долікарської допомоги в туристичному поході (експедиції). Що має бути в похідній аптечці?	2
72-73.	<i>Практичне заняття 15.</i> Особливості фізичної підготовки учасників туристичного походу (експедиції). Організація спортивних ігор.	2
74	<i>Практичне заняття 16.</i> Методика і практика пішохідного туризму. Підготовчі тренування. Тактика руху на туристичному маршруті.	1
	<i>Туристичний похід (експедиція)</i>	поза сіткою годин
75	Підготовка звіту з туристичного походу (експедиції).	2
76	<i>Конкурс</i> на кращу презентацію туристичного походу (експедиції).	1
77	<i>Географічна вікторина</i> «Мій рідний край».	1
78	Участь в <i>акції</i> «Мій рідний край», «Історія сіл і міст рідного краю, регіону».	1
79	РОЗДІЛ VII ПІДСУМКИ РОБОТИ ГУРТКА	1
80	Резерв часу	1

В додатку А представлена тематика занять деяких інших гуртків – фізико-географічного (табл. А.1), суспільно-географічного (табл. А.2), картографічного (табл. А.3), туристичного (табл. А.4), музеєзнавчого (табл. А.5).

2.1.2. Географічні факультативи в залежності від дидактичної мети бувають теоретичними, практичними і комбінованими:

1) *теоретичні факультативи* спрямовані поглиблено вивчати окремі географічні теми, розділи курсу, узагальнювати й систематизувати знання з географії, розкривати складні географічні проблеми. Серед форм організації роботи з учнями найдоцільніше віддавати перевагу лекціям, семінарам, науково-теоретичним конференціям; серед методів і прийомів навчання – поясненню, розповіді, бесіді, демонстраційним експериментам, створенню проблемних ситуацій, порівнянню об'єктів або явищ тощо. Теоретичні факультативи мають бути структуровані таким чином, щоб була обґрунтована актуальність кожної теми, визначене теоретичне й практичне значення всіх питань, що вивчаються, створені проблемні ситуації до більшості тем. На заняттях над розкриттям проблеми працюють як учитель (викладає матеріал), так і учні (виступають з рефератами, доповідями, презентаціями);

2) *практичні факультативи* спрямовані формувати спеціальні та загально-навчальні уміння і навички, щоб поглибити географічні знання. Серед форм організації роботи з учнями найдоцільніше віддавати перевагу практикумам, практичним роботам на місцевості, екскурсіям, туристичним походам; серед методів і прийомів навчання – моделюванню, роботі з картографічними джерелами, рішенню пізнавальних завдань, розв'язуванню проблемних ситуацій тощо. Практичні факультативи мають бути структуровані таким чином, щоб були поставлені завдання, обґрунтовані їх актуальність і практичне значення, вирішені задачі й обговорені їх результати, підведені підсумки заняття;

3) *комбіновані факультативи* оптимально поєднують теоретичні й практичні заняття [43; 70].

В залежності від освітніх задач виділяють:

1) факультативи, спрямовані на поглиблене вивчення курсу географії;

- 2) факультативи, спрямовані на вивчення додаткових географічних або природничих дисциплін (наприклад, географії туризму, геополітики, геології, екології тощо);
- 3) факультативи, спрямовані на вивчення додаткової географічної або природничої дисципліни з одержанням спеціальності;
- 4) міжпредметні факультативи .

Виділяють чотири рівні самостійної діяльності учнів на факультативних заняттях:

I рівень – учні демонструють найпростішу відтворювальну самостійність, виконуючи вправи на просте відтворення наявних знань. Характерний для більшості учнів, які тільки почали вивчати факультативний курс.

II рівень – учні демонструють варіативну самостійність, проявляючи уміння аналізувати, порівнювати, оперувати деякими правилами і поняттями тощо.

III рівень – учні демонструють частково-пошукову самостійність, володіючи багатьма прийомами розумової діяльності, зокрема уміннями порівнювати, аналізувати, синтезувати, планувати й організовувати свою діяльність, застосовувати елементи творчого підходу тощо.

IV рівень – учні демонструють творчу самостійність, повною мірою проявляючи свої творчі здібності [69].

Тематика факультативів з географії надзвичайно різноманітна. Окрім суто географічних факультативів, учитель географії може вести економічні, екологічні, туристичні, краєзнавчі факультативи, факультативи з підприємництва і фінансової грамотності, менеджменту тощо. На сайті Міністерства освіти і науки України пропонуються навчальні програми курсів за вибором факультативів «Основи управління особистими ресурсами. Фінансова грамотність» (10-11 класи), «Соціальне шкільне підприємництво» (8-11 класи), «Технології сучасного виробництва»(10-11 класи), «Вступ до менеджменту» (9 клас) [41].

В табл. 2.2 наведений орієнтовний тематичний план геологічного факультативу для учнів 8 класу. Факультатив розрахований на 35 годин (одне заняття на тиждень протягом року). Він включає вивчення п'яти розділів та 32-х тем (3 години в резерві). Програмою факультативу передбачено виконання 13-и практичних робіт, захист міні-проектів, проведення семінарів та навчальних екскурсій.

ПРОГРАМА ФАКУЛЬТАТИВУ

Назва факультативу: Геологія

Вид факультативу: геологічний, комбінований.

Мета факультативу: формувати географічне мислення учнів, поглиблено вивчаючи геологію; розвивати пізнавальний інтерес до пошуково-дослідницької діяльності; ознайомити з практичним використанням геологічних знань у реальному житті; сприяти професійному самовизначенню та професійній орієнтації учнівської молоді.

Завдання факультативу: дати учням необхідні теоретичні знання з геологічних процесів та їх наслідків, історії розвитку Землі та методів її реконструкції, а також практичні вміння і навички розпізнавати гірські породи та мінерали.

Кількість годин: 35годин (одне заняття на тиждень).

Вік дітей: учні 8 класу [39].

Таблиця 2.2

Тематичний план геологічного факультативу для учнів 8 класу [39]

РОЗДІЛ І. ГЕОЛОГІЯ – НАУКА ПРО ЗЕМЛЮ (3 год.)	
<p>Тема 1 Що і для чого вивчає геологія? (Вступ)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Геологія як комплекс наук про будову й розвиток Землі. Система геологічних наук. Зв'язок геології з іншими науками.
<p>Тема 2 Геологічні відкриття, пошуки, знахідки (Розвиток геологічних уявлень та ідей)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Основні етапи історії розвитку геологічних знань. Видатні українські геологи та їх вклад у розвиток геологічних ідей. Сучасний стан геологічної науки в Україні.

<p>Тема 3 Як працює сучасний геолог? <i>(Сучасні методи геологічних досліджень)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Польові та лабораторні геологічні дослідження. Мінералогічні, петрографічні, геофізичні та палеогеографічні дослідження.
<p>РОЗДІЛ II. ГЕОЛОГІЧНИЙ ПАСПОРТ ПЛАНЕТИ ЗЕМЛЯ (3 год.)</p>	
<p>Тема 4 Який, яка, які? <i>(Вік, форма та розміри земної кулі)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Відомості про вік формування нашої планети. Гіпотези утворення. • Основні відомості про форму та розміри Землі.
<p>Тема 5 Невидимі здібності нашої планети <i>(Фізичні властивості Землі)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Фізичні властивості Землі та їх зміна з глибиною: сила тяжіння, щільність, земний магнетизм, тиск, температура. Фізичні поля Землі та їх геологічне значення: гравітаційне, магнітне, електричне, теплове.
<p>Тема 6 Подорож до центру Землі <i>(Внутрішня будова Землі та методи її вивчення)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Методи дослідження глибинної будови земної кулі. Геосфери Землі. Типи земної кори. • Практична робота 1. <i>Складання схем будови земної кулі та земної кори на основі аналізу графічних матеріалів геофізичних досліджень земних надр.</i>
<p>РОЗДІЛ III. З ЧОГО СКЛАДЕНА НАША ПЛАНЕТА? (СВІТ МІНЕРАЛІВ ТА ГІРСЬКИХ ПОРІД) (4 год.)</p>	
<p>Тема 7 Як можуть виглядати мінерали? <i>(Форми існування мінералів у природі)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Поняття про кристал та мінерал, мінеральний агрегат. Форми знаходження мінералів у природі. • Практична робота 2. <i>Вивчення зовнішнього вигляду кристалів і мінералів.</i>
<p>Тема 8 Як розрізняють мінерали? <i>(Властивості мінералів)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Основні властивості мінералів: колір, колір риси, блиск, прозорість, твердість, спайність, питома вага, магнітність, смак та запах. • Практична робота 3. <i>Діагностичні властивості мінералів (робота з колекціями).</i>
<p>Тема 9 Мінерали навколо нас <i>(Класифікація мінералів)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Кристалохімічна класифікація мінералів. Типи та класи мінералів. Їх головні представники. • Практична робота 4. <i>Вивчення найважливіших представників різних типів і класів мінералів (складання таблиці).</i> • Міні-проекти: <i>1. Унікальні мінерали; 2. Підступні мінерали; 3. Вплив мінералів на життя і здоров'я людини; 4. Чи знаходять мінерали в наш час? 5. Астрологія мінералів: міф чи реальність.</i>

<p>Тема 10 Як утворюються гірські породи? <i>(Властивості та класифікація гірських порід)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Поняття про гірські породи. Класифікація гірських порід за походженням: магматичні, осадові, метаморфічні. Мінеральний склад гірських порід. Властивості гірських порід.
<p>РОЗДІЛ IV. ЖИТТЯ ЗЕМНОЇ КУЛІ: СТАБІЛЬНІСТЬ ЧИ АКТИВНІСТЬ? (ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ГЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ) (17 год.)</p>	
<p>Тема 11 Підняття чи опускання? <i>(Тектонічні рухи земної кори)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Джерела енергії тектонічних рухів. Класифікація тектонічних рухів та методи їх вивчення. Сучасні вертикальні рухи та рухи літосферних плит. Принципи виявлення ознак сучасних та реконструкції давніх тектонічних рухів.
<p>Тема 12 Як розпізнати тектонічні деформації? <i>(Типи тектонічних деформацій та їх ознаки)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Тектонічні деформації гірських порід. Складчасті порушення. Монокліналі, антикліналі і синкліналі. Складки, їх елементи та класифікації. Розривні порушення. Розриви без зміщення та зі зміщенням. Скиди, підкиди, зсуви, горсти, грабени. Поняття про глибинні розломи. Теоретичне та практичне значення вивчення тектонічних рухів та деформацій.
<p>Тема 13 Землетруси: де чекати і як передбачити? <i>(Сейсмічні явища та їх прогноз)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Землетруси як один із проявів сучасних тектонічних рухів. Методи вивчення та реєстрації землетрусів. Класифікація землетрусів: тектонічні, денудаційні, вулканічні, антропогенні. Будова сейсмічного осередку. Моретруси і виникнення хвиль цунамі. Географічне поширення землетрусів. • Наслідки сейсмічних процесів у природі та господарській діяльності. Прогнозування землетрусів. • Практична робота 5. Позначення на контурній карті сейсмічних поясів, районів найпотужніших землетрусів та аналіз закономірностей їх поширення.
<p>Тема 14 «Тісто» Землі <i>(Інtruзивний магматизм)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Джерела магми. Склад магми. Типи інtruзивних тіл за глибиною утворення, їх склад і взаємодія з оточуючими породами. Постмагматичні явища. Значення магматизму у формуванні і розвитку земної кори.
<p>Тема 15 «Народжені вогнем» <i>(Вулканізм та його наслідки)</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Вулкани та їх діяльність. Причини виникнення. Будова вулканічного апарату. Класифікації вулканів за ступенем активності. Продукти виверження вулканів: рідкі, газоподібні, тверді. Поствулканічні явища. Типи вулканічних вивержень. Класифікація вулканів за характером виверження. Географічне поширення вулканів. Наслідки вулканічної діяльності. Прогнозування виникнення вулканів. • Практична робота 6. Позначення на контурній карті вулканічних поясів і найпотужніших вулканів та аналіз закономірностей їх поширення. • Міні-проект. <u>Найбільші вулканічні виверження та землетруси в історії людства.</u>

<p>Тема 16 Магматичні породи, способи їх утворення та корисні копалини, пов'язані з ними</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Класифікація за місцем формування (інтрузивні та ефузивні). Головні представники магматичних порід. Корисні копалини магматичних порід. •Практична робота 7. Визначення найбільш поширених магматичних порід (робота з колекціями).
<p>Тема 17 Перетворення у земних надрах (Метаморфічні процеси та їх продукти)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Загальні поняття про метаморфічні процеси. Основні чинники метаморфізму. Різновиди метаморфізму: регіональний, локальний, термальний, динамометаморфізм. Головні метаморфічні породи та корисні копалини, пов'язані із ними. •Практична робота 8. Визначення найбільш поширених метаморфічних порід (робота з колекціями).
<p>Тема 18 Зовнішні процеси: різноманіття проявів у досягненні спільної мети</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Чинники екзогенних процесів. Руйнівна, транспортна та акумулятивна складові зовнішніх процесів.
<p>Тема 19 Як погода та біота перетворюють породи? (Процеси вивітрювання)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Фізичне вивітрювання та його види. Продукти фізичного вивітрювання. Хімічне вивітрювання та його чинники. Роль живих організмів у процесах вивітрювання. Поняття про елювій та кору вивітрювання.
<p>Тема 20 Підступність земного тяжіння (Гравітаційні процеси)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Класифікація гравітаційних процесів за характером переміщення матеріалу. Поняття про колювій.
<p>Тема 21 Вітер як геологічний агент (Геологічна діяльність вітру та поширення еолових процесів)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Різноманітні прояви діяльності вітру: руйнування, перенесення й акумуляція матеріалу. Особливості еолових відкладів.
<p>Тема 22 Річки – руйнівники та будівельники (Діяльність поверхневих текучих вод)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Діяльність тимчасових водотоків. Площинний змив і утворення делювію. Діяльність тимчасових руслових потоків та утворення пролювію. Діяльність річок: ерозійна, транспортна та акумулятивна. •Види водної ерозії. Поняття про базис ерозії. Глибинна (донна) і бокова ерозія, їх співвідношення в процесі розвитку річкової долини. Алювіальні відклади.

<p>Тема 23 Вода – підземний архітектор (Геологічна діяльність підземних вод)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Поняття про підземні води. Водопроникні властивості гірських порід. Походження підземних вод. Карстові процеси. Закономірності розвитку карсту. Типи карсту. Суфозія.
<p>Тема 24 Лід як геологічний агент (Діяльність снігу та льоду, історія четвертинних зледенінь)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Типи льодовиків: покривні, гірські, перехідні. Области живлення і стоку льодовиків. Руйнівна діяльність льодовиків та її форми. Транспортна діяльність та швидкість руху льодовиків. Акумулятивна діяльність льодовиків. Морени, їх типи. Покривні зледеніння в четвертинному періоді, причини їх виникнення. •Практична робота 9. Нанесення на контурну карту світу меж поширення четвертинних зледенінь.
<p>Тема 25 Геологічна діяльність морів та океанів, озер та боліт</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Морфологічні особливості дна Світового океану. Руйнівна (абразійна) та акумулятивна діяльність моря. Акумуляція морських відкладів у різних зонах Світового океану. Поняття про трансгресії, регресії та інгресії морів, їх ознаки в будові морських відкладів. Геологічна діяльність озер та боліт. •Навчальна екскурсія. Аналіз проявів та наслідків вивітрювання, гравітаційних процесів, геологічної діяльності вітру, текучих поверхневих та підземних вод, льодовиків, моря, озер та боліт у своїй місцевості (протягом вивчення розділу).
<p>Тема 26 Осадкові породи, способи їх утворення та корисні копалини, пов'язані з ними</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Особливості формування осадових порід. Класифікація осадових порід. Корисні копалини осадових порід та осадові породи як корисні копалини. •Практична робота 10. Визначення найбільш поширених осадових порід (робота з колекціями).
<p>Тема 27 Гірські породи як літопис геологічних процесів</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Ознаки різних геологічних процесів в особливостях будови та складу гірських порід. •Практична робота 11. Вивчення відмінностей у будові і складі гірських порід та відкладів різного походження за графічними матеріалами.
<p>РОЗДІЛ V. МАНДРІВКА У ВІКИ (ГЕОЛОГІЧНИЙ ЛІТОПИС ЗЕМЛІ) (5 год.)</p>	
<p>Тема 28 Як визначають вік гірських порід? (Методи відносного та абсолютного датування порід)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Абсолютний та відносний вік гірських порід. Методи відносної та абсолютної геохронології.

<p>Тема 29 Скам'янілі свідки минулих епох</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Скам'янілості як важливий об'єкт реконструкції давніх природних умов. •Практична робота 12. Вивчення головних представників найпоширеніших викопних організмів (за ілюстративним матеріалом або літературними джерелами).
<p>Тема 30 Путівник по геологічній історії Землі (Періодизація геологічної історії)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Геохронологічна та стратиграфічна шкали, принципи побудови та коротка історія створення. •Семинар. Основні етапи геологічної історії докембрію, палеозою, мезозою, кайнозою (геотектонічні процеси, природні умови, особливості осадо накопичення, органічний світ).
<p>Тема 31 Основний документ геолога (Геологічні карти)</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Знайомство з геологічними картами та принципами їх побудови. •Практична робота 13. Аналіз геологічних карт.
<p>Тема 32 Найцікавіші моменти геологічної історії Землі</p>	<ul style="list-style-type: none"> •Міні-проекти: 1. Великі вимирання організмів; 2. «Вибухи» життя; 3. Розкол та дрейф материків; 4. Падіння метеоритів; 5. Відбиток (роль) геологічних процесів у природних катастрофах в історії людства; 6. Зниклі материки і океани.

В додатку Б наведені тематичні плани факультативів «Політична географія» для учнів 10 класу (табл. Б.1), «По країнах і континентах» для учнів 7 класу (табл. Б.2) і «Вступ до менеджменту» для учнів 9 класу (табл. Б.3).

2.1.3. Шкільні музеї. Повна назва таких музеїв – «музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України» [53]. Зазвичай, спрощено їх називають шкільними музеями. Вони створюються для виконання наступних головних завдань:

- здійснювати краєзнавчу, науково-дослідницьку, художньо-естетичну та природоохоронну роботу з учнями;
- формувати соціальний досвід учнів на прикладах історії України;
- вивчати, експонувати та популяризувати історико-культурні та природні надбання рідного краю;

- розширювати і поглиблювати загальноосвітню та допрофесійну підготовку учнів;
- надавати допомогу вчителям закладів освіти, які впроваджують активні форми роботи з учнями;
- залучати учнів до музейної справи, навчити їх формувати, зберігати та раціонально використовувати Музейний фонд України;
- проводити культурно-просвітницьку роботу як серед учнів, так і серед інших груп населення місцевої громади [53].

Основними *напрямами діяльності* шкільних музеїв є:

- дослідницька робота;
- систематичне поповнення своїх фондів матеріалами, для чого організовуються краєзнавчі експедиції, туристичні походи, екскурсії тощо;
- здійснення обліку музейних предметів, забезпечення їх збереження;
- створення, поповнення стаціонарних експозицій та виставок;
- організація та участь у районних, міських, обласних, всеукраїнських заходах.

За профілем шкільні музеї бувають *історичними, природничими, літературними, мистецькими, науково-технічними, комплексними, галузевими* тощо [53]. Найбільш поширеними є *шкільні краєзнавчі музеї*, в діяльності яких активну участь приймають учителі географії та їх учні.

Шкільні краєзнавчі музеї по праву вважаються організаційними центрами краєзнавчої роботи в закладах освіти. Вони пов'язують різні види позакласної краєзнавчої роботи, зокрема краєзнавчий гурток (зазвичай, кожна секція такого гуртка відповідає за окремий розділ музею), туристичні походи і краєзнавчі експедиції (під час їх проведення збирається краєзнавчий матеріал для експозицій музею), краєзнавчі факультативи й екскурсії, зустрічі і вечори (можуть проводитися на базі музею) тощо. За своїм профілем шкільні краєзнавчі музеї є комплексними, поєднуючи історичну, природничу, культурну, економічну й інші складові та здійснюючи міжпредметні зв'язки в

навчально-виховному процесі. Обов'язковими експозиціями такого музею є природа, історія, культура, населення і господарство рідного краю [37]. Зазвичай, шкільний краєзнавчий музей складається з історичного, географічного, етнографічного, літературного, професійно-довідкового відділів, а також відділів «Вивчаємо наш край», «Наша школа» [27]. В додатку В представлена схема оформлення та експозиції географічного відділу шкільного краєзнавчого музею.

Шкільні краєзнавчі музеї переважно створюються в сільських або селищних закладах освіти, оскільки в великих населених пунктах, зазвичай, існують міські, районні або обласні краєзнавчі музеї. Крім того, висвітлити краєзнавчі особливості великої території (обласного центру, району, області) силами педагогічного й учнівського колективів однієї школи надзвичайно важко.

Для того щоб відкрити шкільний краєзнавчий музей, мають бути в наявності наступні елементи:

- 1) тематико-експозиційний план музею;
- 2) фонд музейних предметів, які належним чином зібрані та зареєстровані в інвентарній книзі;
- 3) експозиція краєзнавчого змісту;
- 4) окреме приміщення та обладнання, що б дозволило зберігати, вивчати й експонувати музейні колекції та окремі музейні предмети;
- 5) архів музейних предметів;
- 6) охорона музею;
- 7) забезпечення пожежної безпеки;
- 8) розклад роботи музею [53].

Не завжди відразу створюється повноцінний шкільний музей. Зазвичай, йому передують виставки, музейні кутки, кімнати тощо.

Створення шкільного краєзнавчого музею відбувається в кілька етапів (рис. 2.1).

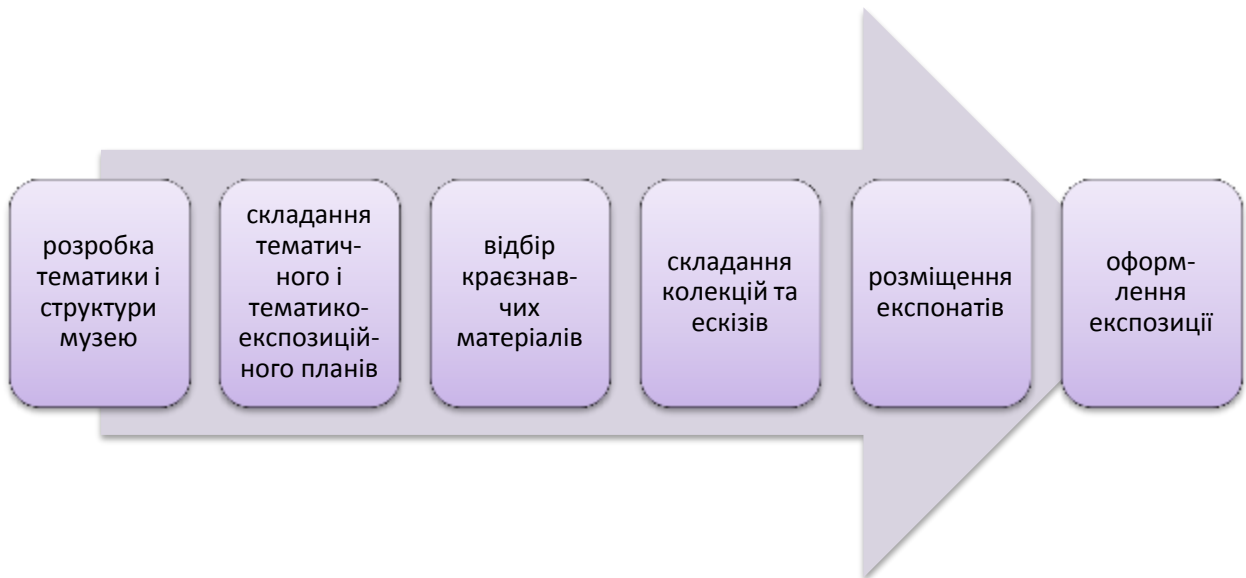

Рис. 2.1. Етапи створення шкільного краєзнавчого музею
(побудовано автором за [27])

Нижче наведені приклади шкільних музеїв України, в організації й діяльності яких активну участь приймають учителі географії та їх учні (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Приклади музеїв при закладах освіти України
(складено автором)

Історико-краєзнавчий музей (Комунальний заклад освіти «Орлівська загальноосвітня школа І-ІІ ступенів», с. Орли Дніпропетровської області) [19]

Шкільний краєзнавчий музей (Городницька загальноосвітня школа I-III ступеню, с. Городниця Тернопільської області) [74]

Шкільний краєзнавчий музей історії села Кашперівка (Кашперівський ліцей, с. Кашперівка Житомирської області) [75]

Шкільний краєзнавчий музей «Світлиця» (Шибиринівська гімназія, с. Шибиринівка Чернігівської області) [60]

Історико-краєзнавчий музей на громадських засадах (Малотокмачанська гімназія, с. Мала Токмачка Запорізької області) [35]

Шкільний історико-етнографічний музей (Кобзарцівська філія-гімназія, с. Кобзарці Миколаївської області) [77]

Шкільний етнографічний музей (Кривоколінський навчально-виховний комплекс I-III ступеню, с. Криві Коліна Черкаської області) [78]

2.2. Методика організації й проведення систематичної позакласної роботи з географії

2.2.1. Тиждень географії представляє собою один тиждень протягом навчального року, повністю присвячений географії. Протягом тижня проводиться цілий комплекс різноманітних позакласних заходів з географії у вигляді географічних конкурсів, ігор, вікторин, вечорів, конференцій, квестів, дискусій, екскурсій, турнірів, змагань, демонстрацій відеофільмів, зустрічей з відомими людьми, конкурсів стінгазет, рефератів, фотографій тощо. Особливістю і перевагою тижня географії як форми позакласної роботи є його масовість, оскільки в заходах приймають участь всі класи, що вивчають географію. Для кожного класу передбачаються певні географічні заходи, до яких вони готуються заздалегідь. Кожний тиждень географії має свою тематику, в рамках якої плануються заходи на кожний день тижня. На рис. 2.2-2.5 наведені приклади тематики і планів проведення тижнів географії.

Рис. 2.2. План тижня географії «Пізнаємо світ» (побудовано автором за [12])

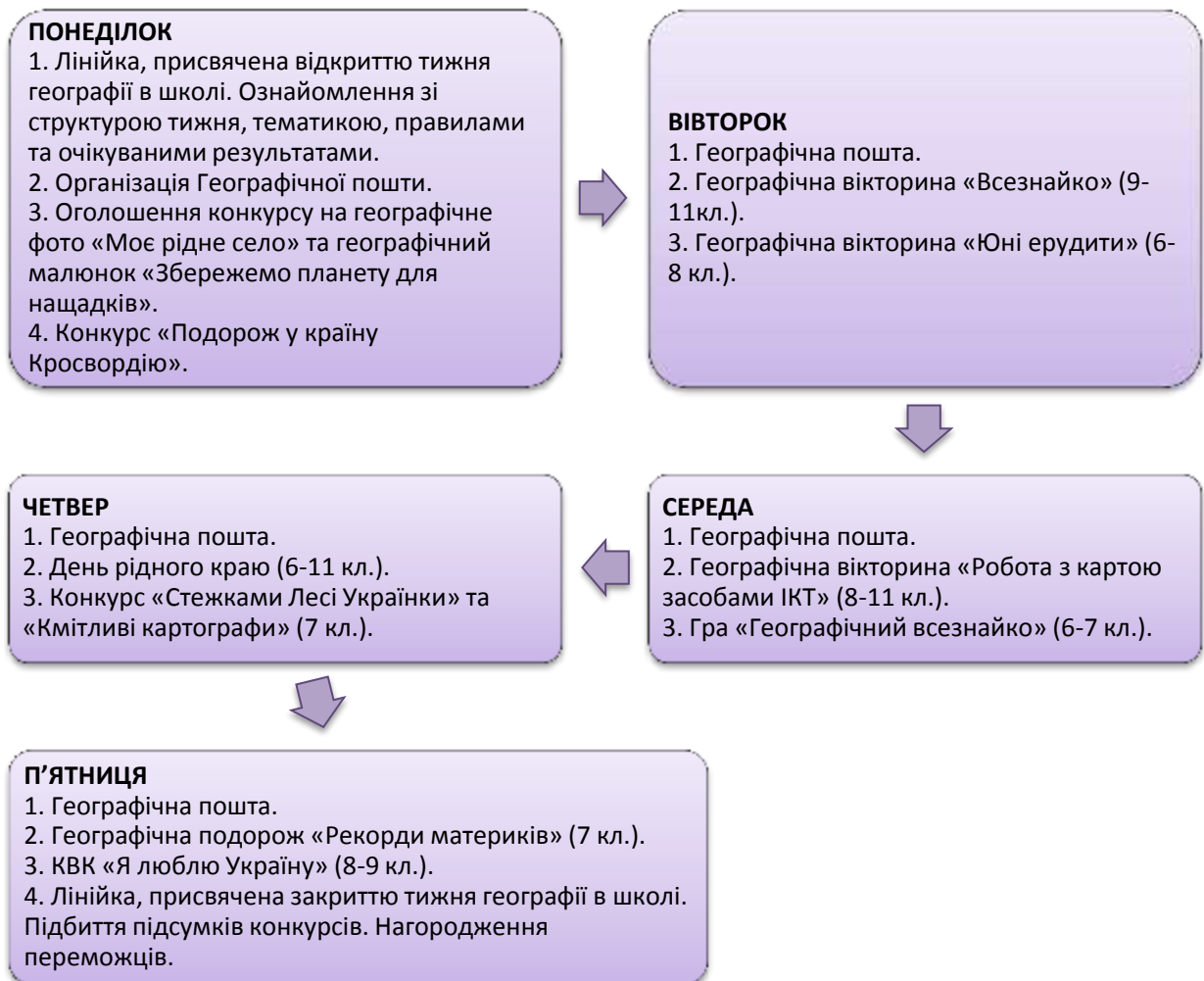

Рис. 2.3. План тижня географії (побудовано автором за [64])

Рис. 2.4. План тижня географії «За тиждень навколо світу»
(побудовано автором за [29])

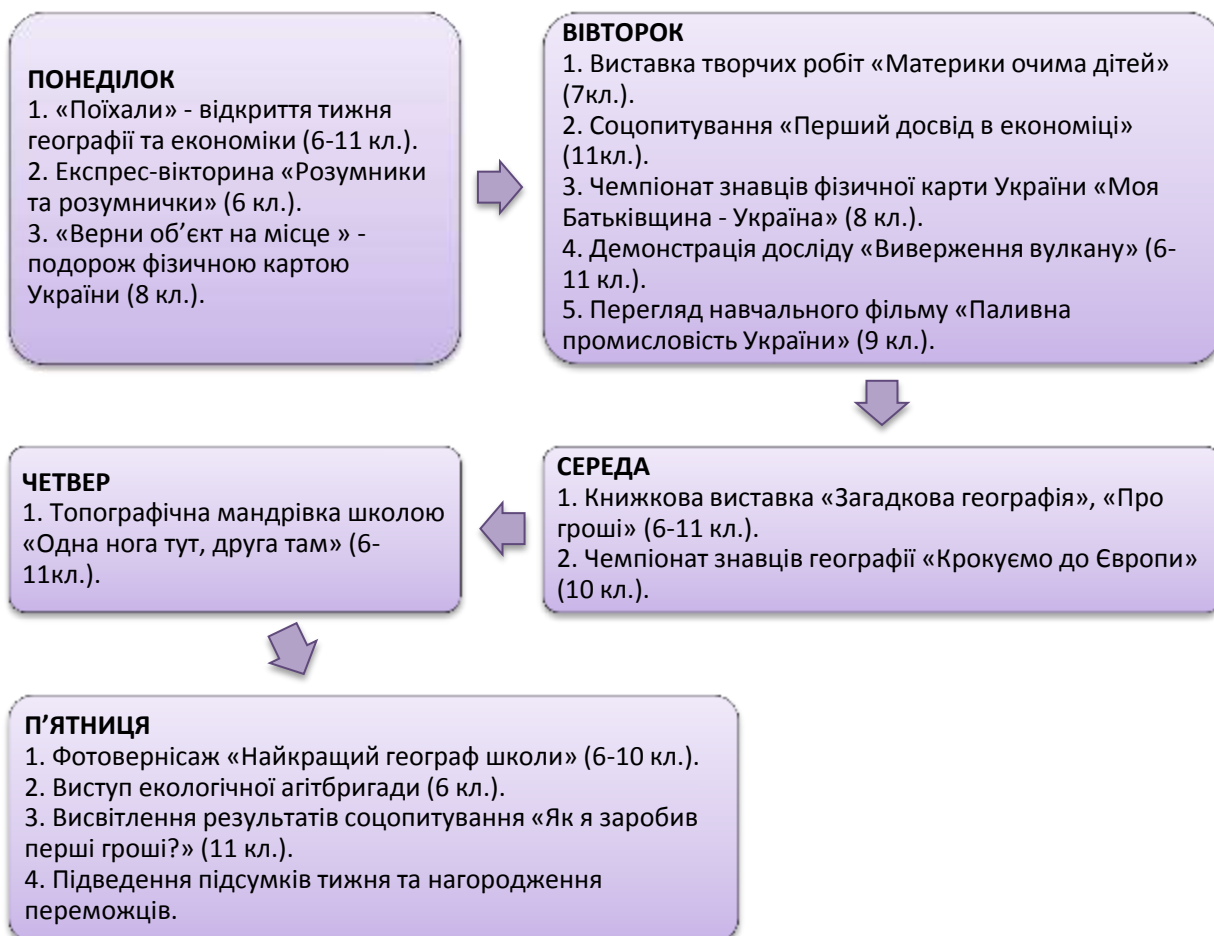

Рис. 2.5. План тижня географії й економіки (побудовано автором за [31])

2.2.2. Географічні конференції як форми позакласної роботи з географії передбачають зібрання в аудиторії учнів з метою обговорення і розв'язання певних теоретичних або практичних географічних проблем. Завдяки географічним конференціям формуються, закріплюються, вдосконалюються, поглиблюються та систематизуються географічні знання, уміння і навички учнів; узагальнюються результати їх самостійної пізнавальної діяльності з географії; розвиваються і саморозвиваються творчі здібності та активності; створюються передумови для самовиховання, самовдосконалення, самовизначення учнів [52].

Географічні конференції проводяться в декілька кроків, які умовно можна об'єднати в підготовчий, основний та заключний етапи (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Етапи проведення географічної конференції (побудовано автором за [52])

Різновидом географічної конференції є **ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ**, що представляє собою інтерв'ю, які проводяться з багатьма інтерв'юерами, добре інформованими з обговорюваної проблеми. Прес-конференція має за мету навчити учнів веденню діалогу, коректному ставленню запитань, логічній побудові відповідей, аргументуванню, відповідям експромтом, виступам перед аудиторією; розвивати вміння прислуховуватися один до одного, вирішувати проблемні ситуації, застосовувати знання на практиці [52].

Нижче наведені приклади запитань для прес-конференції, присвяченої водним ресурсам України, шляхам їх раціонального використання й охорони. Таку прес-конференцію доцільно проводити з учнями 8 класу. Учасники прес-конференції заздалегідь поділяються на журналістів різних місцевих засобів масової інформації, фахівців-екологів, представників місцевих підприємств, органів влади територіальної громади, лікарів-інфекціоністів.

1. Закон України «Про систему громадського здоров'я» закріплює за кожною фізичною особою на території України право на безпечну для здоров'я і життя питну воду. На жаль, це право українців систематично порушується, і використання питної води є часто небезпечним. У результаті забруднення поверхневих і підземних вод знижується якість питної води. Скажіть, будь ласка, пане (пані) _____, які існують шляхи вирішення цієї проблеми? Що вже зроблено, що робиться зараз, а що планується робити в майбутньому?

2. Як ви знаєте, за станом забруднення біосфери в Україні спостерігають не тільки державні організації, а й представництва міжнародних організацій, наприклад, Грінпіс. Як ви прокоментуєте виступ Грінпісу проти виробництва пластмасового посуду, який практично не розкладається в природі? Що ви плануєте робити у зв'язку з цією проблемою?

3. Дослідження показали, що міський житель витрачає втричі більше води, ніж сільський (у середньому 150 літрів на добу на одну особу). Як, на вашу думку, можна заощаджувати воду в місті? Які заходи для цього слід вживати?

4. Як відомо, дуже шкідливим джерелом забруднення є нафта та нафтопродукти. У внутрішні водойми вони потрапляють, в першу чергу, через функціонування водно-моторного транспорту. Чи можна якось запобігти забрудненню водойм нафтою і нафтопродуктами? Які заходи вживаються для цього?

5. Енергетика є дуже водомісткою галуззю господарства, оскільки використовує величезні обсяги прісної води, при цьому погіршуючи їх якість. Так, протягом року для роботи однієї ТЕС потужністю 1 млн. кВт потрібно 625 млн м³ води. Охолоджуючи турбогенератори, вода при цьому сильно нагрівається. Потрапляючи в поверхневі водойми й водотоки, така тепла вода сильно погіршує їх стан – відбувається інтенсивний розвиток синьо-зелених водоростей, зменшується вміст кисню, змінюються її фізичні і хімічні властивості тощо. Чи можна якось запобігти таким процесам? Поліпшити якість води? Які заходи вживаються для цього?

6. В господарському комплексі України можна виділити багато водомістких виробництв. Це стосується металургії (на виробництво однієї тони сталі витрачається 150 т води), багатьох виробництв хімічної промисловості, целюлозно-паперової галузі тощо. Так, у поверхневі води України в 2020 р. було скинуто 518 млн. м³ забруднених зворотних вод [14]. Складна ситуація характерна для Інгульця, Самари, Сіверського Дінця, Дністра і Дніпра. Скажіть, будь ласка, пане (пані) _____, які існують шляхи вирішення цієї проблеми? Що вже зроблено, що робиться зараз, а що планується робити в майбутньому для раціонального використання води підприємствами? Чи відбувається контроль за стоком використаної води, її якістю?

7. Аварія на Чорнобильській АЕС по суті знищила річку Прип'ять і весь її басейн. З водами Прип'яті радіоактивний мул постійно потрапляє в Дніпро і накопичується на дні Київського водосховища, перетворюючи його на «бомбу» уповільненої дії. Чи вживає держава якісь заходи в цьому напрямку? Якщо так, то які?

8. Повномасштабне вторгнення Росії на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, має негативні наслідки не тільки для людей та економіки країни, а й для навколишнього середовища, в тому числі для водних ресурсів. Масово підриваються нафтосховища і склади паливно-мастильних матеріалів, руйнується інфраструктура підприємств та очисних споруд, знищена Каховська ГЕС – це і багато іншого призводить до потрапляння забруднюючих речовин до поверхневих і підземних вод. Скажіть, будь ласка, пане (пані) _____, чим це загрожує здоров'ю і життю місцевого населення? Які заходи мають приймати українці, щоб не зашкодити своєму здоров'ю?

2.2.3. Географічні ігри можна використовувати як на уроках географії, так і в позакласній роботі. Географічні ігри використовуються для того, щоб навчально-виховний процес з географії був більш захоплюючий, інтерактивний та ефективний. З огляду на багатоплановість географічних ігор, вони можуть проводитися у вигляді ігор-вправ, ігрових дискусій, ігрових ситуацій, рольових та ділових ігор, комп'ютерних ділових ігор, імітаційних вправ, ігрового проектування, симуляцій, квестів тощо [59]. В європейській педагогіці виділяють 16 типів ігор: комунікативні ігри (communication play), творчі ігри (creative play), глибинні ігри (deep play), ігри-фантазії та ігри-уяви (fantasy and imaginative play), ігри-драматизації (dramatic play), ігри-дослідження (exploratory play), рухові (локомоторні) ігри (lokomotor play), ігри-оволодіння (mastery play), предметні ігри (object play), ігри-рекапітуляції (recapitulative play), рольові ігри (roleplay), ігри без правил або метушня (rough and tumble play), соціальні ігри (socialplay), соціально-драматичні ігри (social-dramatic play), символічні ігри (symbolic play) [61].

Нижче наведені приклади географічних ігор, які можна використовувати на заняттях географічних гуртків або факультативів, під час проведення географічних вечорів, вікторин, конкурсів, фестивалів, на тижнях географії тощо [17; 32].

«ЗНАЙДИ ПОМИЛКУ»

Учитель доповідає якусь тему, при цьому припускаючись помилок або навмисно подаючи спотворену інформацію. Учні мають знайти всі помилки та виправити неправильну інформацію. Кожна команда по черзі озвучує помилку та виправляє її. Виграє та команда, яка правильно знайшла більше всіх помилок та їх виправила.

Інший варіант такої гри: учням роздають контурну карту з підписаними назвами географічних об'єктів. Але більшість географічних об'єктів підписано неправильно. Слід знайти помилки і виправити їх.

«ВПІЗНАЙ МЕНЕ»

Учні виступають від імені якогось географічного об'єкту або відомої особистості, описуючи, але не називаючи їх. Опис йде від складних характеристик до простих, від невідомих до загальновідомих, від загальних до конкретних. Спочатку називаються складні не всім відомі загальні особливості. Якщо команди не вгадали об'єкт або особистість, то додається наступна уточнююча особливість, більш проста, широко відома та конкретна. І так до тих пір, поки команди не вгадають про що або про кого йде мова.

«ВІРЮ – НЕ ВІРЮ»

Вчитель озвучує якісь факти, події, поняття, характеристики тощо, а учні сигнальними картками демонструють – вірять чи не вірять вони в це. Сигнальною карткою слугує картонка, з одного боку червона (ні, не вірю), а з іншого – зелена (так, вірю).

«ГЕОГРАФІЧНИЙ ФУТБОЛ»

Вчитель кидає м'яч і називає термін або поняття. Учень, якому кинули м'яч, дає визначення цього терміну або поняття. Інший варіант географічного футболу: вчитель кидає м'яч і називає географічний об'єкт. В залежності від тематики гри, учень або ловить м'яч (якщо об'єкт відповідає заявленій

характеристиці – належить до певного материка чи регіону або тільки до річок, гір, водоспадів, морів і океанів тощо), або відкидає його.

«ПАВУЧКИ»

«Павучки» представляють собою невеликі структурно-логічні схеми, які використовують для характеристики понять і термінів. Для їх побудови головне поняття або термін, які треба схарактеризувати, обводять овалом, а навколо нього, як ніжки павучка, вписуються ключові слова.

«ГЕОГРАФІЧНА АБЕТКА»

Протягом визначеного часу (3-5 хвилин) команди мають написати якомога більше географічних назв, які б починалися на певну літеру абетки. Для ускладнення завдання всі географічні назви слід написати не просто в стовпчик або рядок, а розподілити на групи: моря, річки, гори, держави, столиці, острови, півострови, озера, затоки, протоки тощо.

«УСНИЙ ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧАЙНВОРД»

Вчитель називає географічний об'єкт. Кожний наступний учень повинен назвати інший географічний об'єкт, який починається з тієї літери, на яку закінчується попередній об'єкт.

«ГЕОГРАФІЧНЕ ЛОТО»

Вчитель роздає учням розрізану на шматки карту материка, океану, озера, моря, острова чи іншого великого географічного об'єкту. З розрізаних шматочків учні мають скласти цілу карту, вгадати назву географічного об'єкту та охарактеризувати його.

«ГЕОГРАФІЧНИЙ ЛАНЦЮЖОК»

Учні сидять або стоять в рядочок. Перший учень називає річку, а наступний учень має назвати місто, яке розташоване на цій річці. Потім цей

учень називає річку, а наступний – місто. І так далі. Якщо учень не називає місто, то вибуває з гри. Подібним чином можна грати, називаючи країни та їх столиці, гори та їх вершини, річки та їх притоки тощо.

«ГЕОГРАФІЧНА ВЕСЕЛКА»

Учні за 5-10 хвилин мають знайти на карті якомога більше географічних об'єктів з «кольоровими» назвами. Виграє та команда, яка знайшла більше таких об'єктів.

«ЩО? ДЕ? КОЛИ?»

Учні поділяються на команди по 4-6 осіб. В кожній команді обирається капітан, який або відповідає сам за команду, або називає члена команди, який буде відповідати. Учитель готує картки із проблемними питаннями (питання від «телеглядачів»). За допомогою стрілки, що гортається, або джиги команда обирає картку. Вчитель зачитує питання. Команді дається одна хвилина на обговорення. Кожна правильна відповідь оцінюється в два бали. Якщо команда не дала правильну відповідь, на це питання за бажанням може відповісти інша команда, отримавши додаткові бали. Якщо жодна команда не дала правильної відповіді, вчитель обов'язково сам має відповісти на питання.

«БРЕЙН-РИНГ»

Учні поділяються на команди по 4-6 осіб. В кожній команді обирається капітан, який або відповідає сам за команду, або називає члена команди, який буде відповідати. Учитель зачитує питання. Дається час на обговорення. Відповідає та команда, яка першою приготувала відповідь і просигналізувала про це. Оцінюється і швидкість, і правильність відповіді.

«ГЕОГРФІЧНІ АНАГРАМИ»

Пропонуються слова. Треба в цих словах переставити букви так, щоб вийшла назва географічного об'єкту. Наприклад, «рука» (річка Кура), «дно»

(річка Дон), «муар» (річка Амур), «Куба» (місто Баку), «Токіо» (місто Кіото), «Ельбрус» (гори Ельбурс) тощо.

«ГЕОГРАФІЧНИЙ СКРАБЛ»

Учням пропонується набір букв (або якесь велике слово з різними буквами). З цих букв треба скласти якомога більше географічних назв. Виграє команда, яка склала найбільшу кількість географічних назв.

«ГЕОГРАФІЧНІ АСОЦІАЦІЇ»

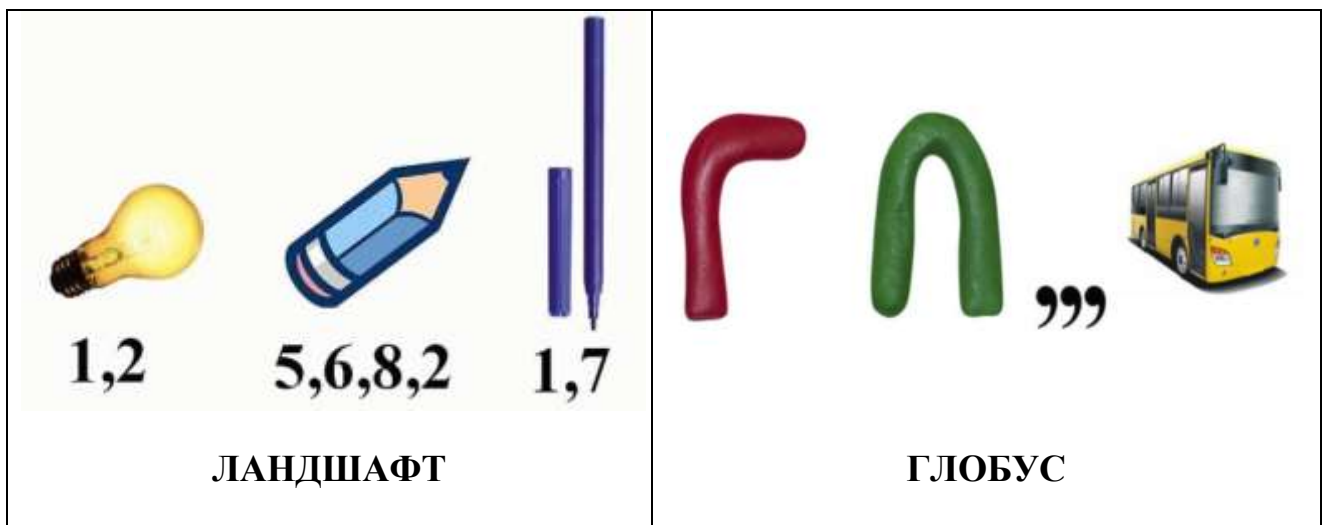
На картках записують якісь асоціації країн світу (характеристики, особливості, істотні риси, відомі події тощо). Необхідно вгадати країну, показати її на карті, назвати столицю.

«ГЕОГРАФІЧНІ РЕБУСИ»

Учням надаються зашифровані слова (назви географічних об'єктів або географічні поняття). Команди мають відгадати ребус (один бал). Якщо це географічний об'єкт – то показати його на карті, якщо географічне поняття – то дати його визначення (два бали). Приклади ребусів наведені нижче (табл. 2.4).

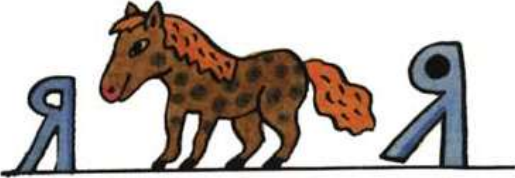

Таблиця 2.4

Географічні ребуси (складено автором за [5; 9; 36])

 <p>ПІВКУЛЯ</p>	 <p>ЕКВАТОР</p>
 <p>ЛІТОСФЕРА</p>	 <p>ЯДРО</p>
 <p>МАНТІЯ</p>	 <p>ВУЛКАНІЗМ</p>
 <p>ЗЕМЛЕТРУС</p>	 <p>РІВНИНИ</p>

 <p>РЕЛЬЄФ</p>	 <p>ЦУНАМІ</p>
 <p>МАСШТАБ</p>	 <p>ДУБЛІН</p>
 <p>АВСТРАЛІЯ</p>	 <p>КОЛУМБ</p>
 <p>ПАНАМА</p>	 <p>КУБА</p>

 <p style="text-align: center;">ЯПОНІЯ</p>	 <p style="text-align: center;">КАМА</p>
 <p style="text-align: center;">ВОЛГА</p>	 <p style="text-align: center;">АФРИКА</p>

2.3. Методика організації й проведення епізодичної позакласної роботи з географії

2.3.1. Географічні екскурсії. Як уже зазначалося, географічні екскурсії представляють собою форму організації навчально-виховної роботи, під час якої учні спостерігають і вивчають різні явища, предмети, процеси в природних умовах, на виставках, у музеях тощо. В «Інструкції щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю» екскурсія визначена як колективне відвідування визначних місць тривалістю не більше 24-х годин, яке здійснюють вихованці, учні, студенти для досягнення освітньої, навчально-виховної, наукової, пізнавальної чи розважальної мети в складі організованої групи, якою керують спеціально призначені для цього особи [18].

Географічні екскурсії бувають:

а) за змістом – суспільно-географічними (наприклад, виробничими, етнографічними, туристичними тощо) та фізико-географічними (геологічними, фенологічними, гідрологічними тощо). Окремим видом є краєзнавчі екскурсії, які поєднують як фізико-географічну, так і суспільно-географічну складову;

б) за тривалістю – короткочасними та тривалими (але не більше 24 годин);

в) за місцем у навчально-виховному процесі – вступними (проводяться на початку вивчення певної теми або розділу), проміжними (проводяться під час вивчення певної теми або розділу), підсумковими (проводяться в кінці вивчення певної теми або розділу);

г) за обсягом – тематичними (присвячені одній або кільком взаємопов'язаним темам з географії) та комплексними (присвячені кільком взаємопов'язаним темам з географії та інших курсів);

д) за кількістю тем – однотемними та багатотемними [38; 51].

Кожна географічна екскурсія включає три етапи – підготовчий, основний і заключний (рис. 2.7).

Серед географічних екскурсій, які організовуються з учнями в позакласний час, доцільно віддавати перевагу 1) екскурсіям в природу; 2) місцевим виробничим екскурсіям (відвідування найближчих промислових та сільськогосподарських підприємств – заводів, фабрик, електростанцій, ферм, птахофабрик тощо); 3) екскурсіям по населеному пункту (місту, селу); 4) екскурсіям до краєзнавчих музеїв, виставок тощо.

2.3.2. Географічні походи й експедиції від екскурсій відрізняються в першу чергу тривалістю (більше 24 годин), дальністю (як правило, за межі регіону проживання) та більш широкими навчально-виховними цілями.

Рис. 2.7. Етапи організації й проведення екскурсії
(побудовано автором за [38; 51])

Це вимагає від учасників наявності багатьох знань і вмінь щодо життя в польових умовах, зокрема, *учні повинні вміти*:

- встановлювати намети (рис. 2.8);

Рис. 2.8. Інструкція встановлення намету [42]

- розпалювати багаття (рис. 2.9);

Рис. 2.9. Види вогнищ [80]

- організувати бівак (рис. 2.10);

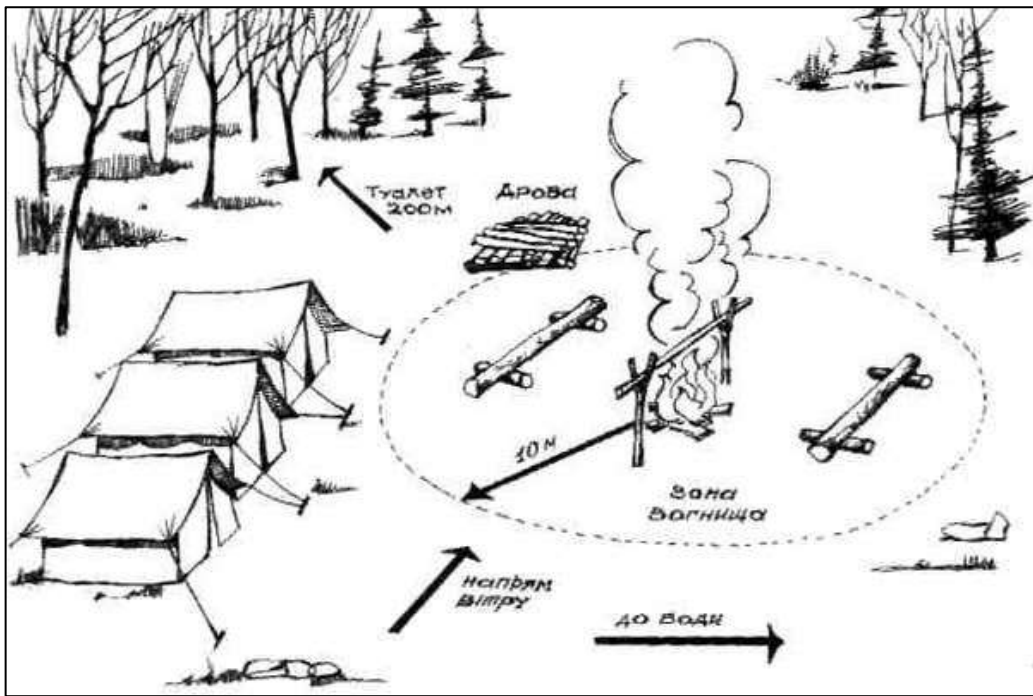

Рис. 2.10. Бівак [71]

- готувати їжу на багатті;
- надавати першу долікарську допомогу;
- зав'язувати туристичні вузли (рис. 2.11);
- користуватися туристичним спорядженням;
- рухатися по маршруту тощо;

учні повинні знати:

- правила безпеки і поведінки в різних ситуаціях та місцевостях (в горах, на воді, в лісі, під час грози, якщо відстав від групи тощо);
- вміст рюкзаку (рис. 2.12) та похідної аптечки (рис. 2.13);
- правила санітарії та гігієни під час походу (експедиції);
- географічний та туристичний потенціал території, включеної до маршруту походу (експедиції);
- список групового та індивідуального спорядження (рис. 2.14) тощо.

Тому будь-якому географічному походу або експедиції передують тривала підготовча робота. Часто для участі в походах та експедиціях учні мають знати певні нормативи.

Рис. 2.13. Похідна аптечка [55]

Як показує досвід, оптимальна кількість учасників походу (експедиції) складає 12-16 осіб. В групі має бути чіткий розподіл обов'язків (рис. 2.15).

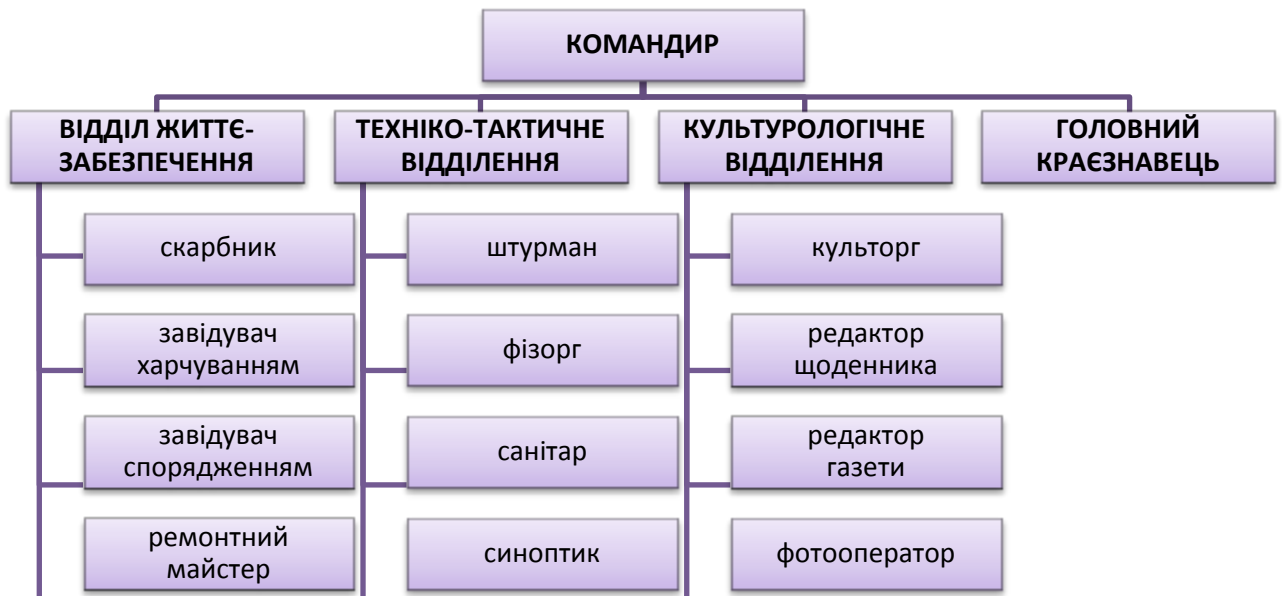

Рис. 2.15. Структура самоврядування учасників географічного походу (експедиції) (побудовано автором за [11])

Тривалість географічного походу або експедиції має відповідати віку та рівню фізичної підготовки учнів. Для учнів 7-8 класів вона не повинна перевищувати 20 днів з дальністю добових переходів не більше 14-16 км; для учнів 9-11 класів – 30 днів з дальністю добових переходів не більше 17-18 км [67].

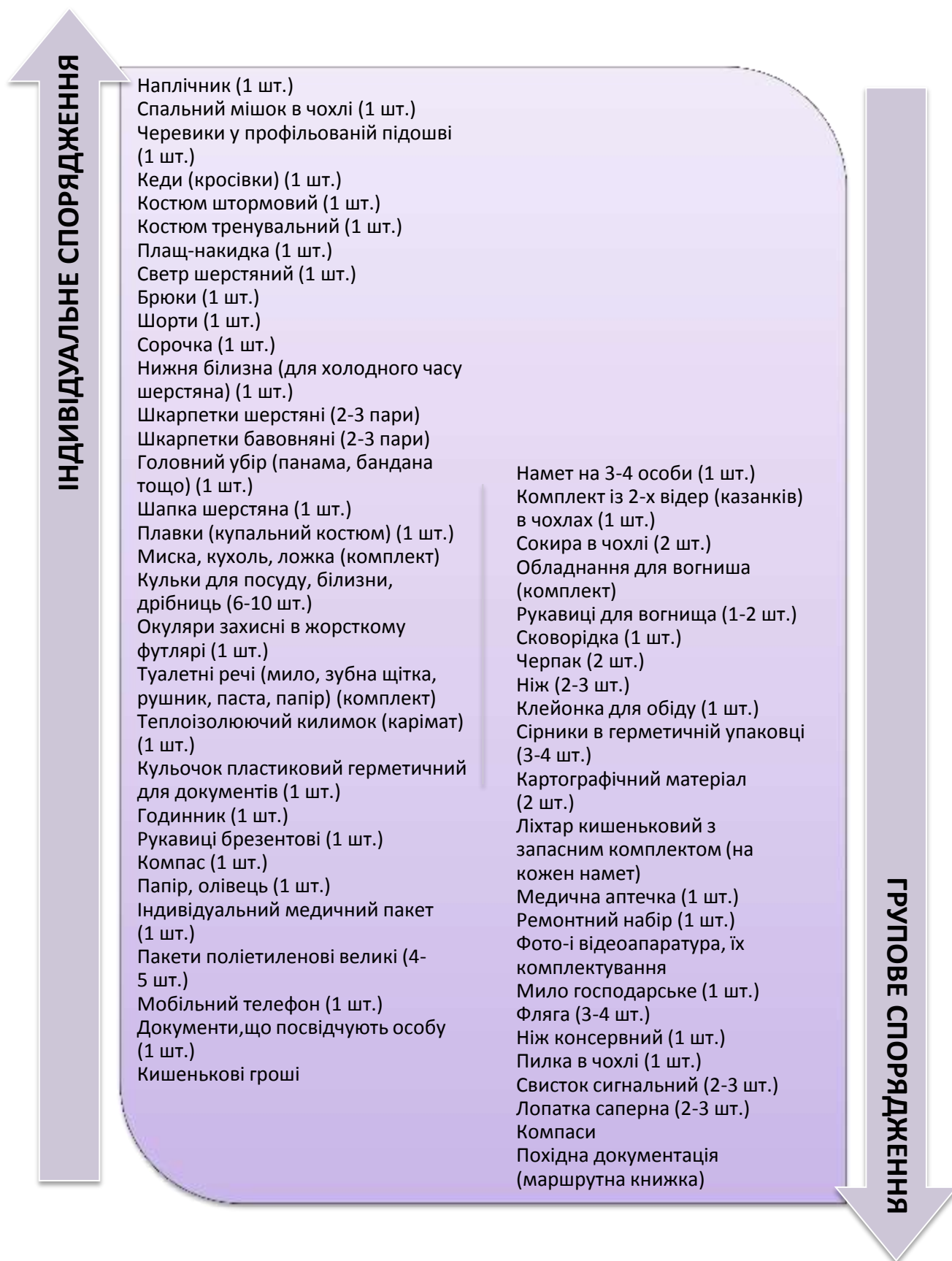

Рис. 2.14. Перелік індивідуального та групового спорядження для проведення географічного походу (експедиції) (побудовано автором за [11])

РОЗДІЛ ІІІ

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ

На сучасному етапі розвитку загальної середньої освіти позакласна робота в цілому та з географії зокрема переживає скрутне становище, залишаючись слабкою ланкою загального навчально-виховного процесу. Відсутність систематичності і цілеспрямованості, епізодичний характер навчально-виховних позакласних заходів, у яких приймають участь лише окремі діти, зменшення кількості гуртків за інтересами – все це обумовлює той факт, що шкільне життя дітей закінчується разом із дзвоником з останнього уроку. Сучасна інфраструктура дозвілля пропонує дітям настільки багатий вибір цікавих і яскравих варіантів організації вільного часу, що школи просто не можуть з ними конкурувати. Комп'ютерні клуби, дитячі розважальні кімнати, центри і комплекси, парки для розваг і відпочинку, ігрові простори і майданчики, інтерактивні зони, лазертаги, квести тощо – все це приваблює дітей набагато більше, ніж позакласна діяльність у школі. Діти все більше стають залежними від розваг, комп'ютерних ігор, гаджетів, і все менше бажають навчатися, тим більше позакласно. Серед інших проблем позакласної роботи слід назвати наступні:

- зміна інтересів дітей (ті форми, методи і прийоми позакласної роботи, які практикувалися в минулому, зараз не відповідають інтересам сучасної учнівської молоді, не викликають зацікавленості і бажання займатися такою діяльністю у вільний від навчання час);
- невмотивованість учнів, відсутність розуміння ними потреби в навчанні (мова йде не тільки про добровільну позакласну діяльність, а навіть і про обов'язкове урочне та позаурочне навчання);
- зміна соціокультурних цінностей суспільства в гірший бік (сучасні учні не мріють бути ученими-дослідниками, винахідниками, геологами,

вчителями тощо. Географія все більше набуває статусу немодних, непопулярних, необов'язкових дисциплін як у середній, так і у вищій школі);

- посилення впливу антисоціального середовища на особистість школяра, пропаганда засобами масової інформації та соціальними мережами «привольного» (безвідповідального) життя, де молодь більшу частину часу віддає розвагам, комп'ютерним іграм, гаджетам, соцмережам, слідуванню трендам тощо. Тому тих, хто бажає навчатися, особливо у вільний час, стає все менше і менше;
- пріоритетність платного репетиторства перед безплатними шкільними гуртками, факультативами, клубами тощо;
- низька матеріальна забезпеченість батьків (батьки не завжди мають можливість оплатити якийсь платний шкільний гурток чи факультатив, навіть якщо учень має бажання його відвідувати);
- недостатність фінансування позакласної роботи з боку держави чи закладу освіти;
- нормативно-правові проблеми (в багатьох нормативно-правових документах Міністерства освіти і науки України згадується тільки позашкільна робота і зовсім не згадується позакласна робота, що ускладнює її організацію й проведення, вносить у навчально-виховний процес елементи невизначеності і безсистемності);
- зниження статусу батьків, через що підривається авторитет батьківського виховання (діти не хочуть навчатися, в тому числі позакласно, не тому що не хочуть самі, а тому що хочуть зробити «наперекір» батькам);
- зниження статусу вчителів через непрестижність і малооплачуваність роботи педагога. Поділ суспільства на «шари» за соціальним статусом і матеріальним становищем часто обумовлює таку ситуацію, коли більшість учнів належать до родин з кращою матеріальною забезпеченістю, ніж учителі, що знижує повагу до них і до їх праці серед учнівської молоді, обумовлює значне падіння авторитету вчителя в очах

його учнів. Внаслідок цього, в сучасних закладах освіти звужується «простір» для розвитку особистості в позакласній навчально-виховній роботі;

- зниження ролі суспільства у вихованні молоді;
- складність позакласної роботи через її багатогранність та необхідність творчого підходу як з боку вчителя, так і з боку учнів. В позакласній роботі обов'язковим є врахування місцевих умов, запитів учнівського колективу, індивідуальних можливостей та інтересів всіх учасників позакласного навчально-виховного процесу [2-3; 47; 81].

В сучасній педагогіці відсутнє оновлене трактування змісту позакласної роботи, яке б відповідало новим соціокультурним умовам сьогодення. Мова йде про глобалізацію освіти, її гуманізацію, інтеграцію до світових освітніх процесів, комп'ютеризацію, деякі негативні явища родинного виховання, зміну парадигми дозвіллевої діяльності дітей, у якій прогресують технократичні ігрові технології, тощо. У зв'язку з цим, специфічною сутністю сучасної позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти України все більше стає коригування багатогранного впливу на особистість учня, який здійснюють сім'я, школа, засоби масової інформації, оточуюче середовище тощо [47].

Незважаючи на існування цілого ряду проблем у системі позакласної роботи, вона залишається важливою ланкою загального навчально-виховного процесу, що обумовлено багатьма причинами. По-перше, різноманітність видів позакласної роботи обумовлює *різнобічне розкриття індивідуальних здібностей дитини*, що не завжди можна зробити на уроках. Це пояснюється, зокрема, добровільністю участі і свободою вибору позакласної роботи, її нерегламентованістю за часом, відсутністю оцінок, неформальністю спілкування учнів між собою, індивідуальним підходом тощо. По-друге, позакласна діяльність учнів сприяє *поповненню їх особистого досвіду, отриманню нових знань* про різні види людської діяльності, *оволодінню необхідними вміннями та навичками* її здійснення. По-третє, різноманітна позакласна робота обумовлює *розвиток спільних інтересів у дітей* до будь-якої

діяльності, сприяє *підвищенню їх пізнавальної активності та інтелекту*. По-четверте, завдяки позакласній роботі вчитель *долає стереотипи у сприйнятті дитини тільки як учня*, що розвиває потенційні та спонукально-мотиваційні сутнісні сили особистості. По-п'яте, приймаючи участь у різноманітній позакласній діяльності, учні *долають суперечності між «Я-ідеалом» і «Я-реальністю»*, що дає можливість усвідомити своє реальне місце в світі [3].

Сучасна позакласна робота з географії має здійснюватися з використанням *комплексного підходу*, що можливо завдяки широкій варіативності та різноманітності її форм. Постійно використовуючи застарілі форми позакласної роботи, не оновлюючи їх, не привносячи новітніх елементів, учитель може знизити дитячий інтерес до географії і загальмувати навчально-виховний процес взагалі. В той же час не слід повністю відмовлятися від традиційних форм позакласної роботи, адже це може обумовити псевдопедагогічне винахідництво, знецінити всю форму навчально-виховної діяльності. Отже, комплексний підхід при виборі форм, методів, прийомів позакласної роботи з географії полягає в максимальному використанні навчально-виховних можливостей всіх форм роботи навіть в умовах постійної появи новітніх форм [3].

Для сучасного навчально-виховного процесу вже не підходить проведення епізодичних позакласних заходів. Потрібна *продумана організація позакласної роботи*, яка б була пов'язана з навчальними програмами і календарним планом закладу освіти. Позакласна робота має виступати як частина загальної системи навчально-виховних заходів школи, гармонійно поєднуючись з навчальною діяльністю. Вона має підтримуватися як шкільним керівництвом, так і громадськими організаціями, батьківським активом, органами місцевої влади. Позакласна робота обов'язково має детально плануватися на навчальний рік у цілому та на кожне півріччя зокрема. Ці плани слід обговорювати з учнями, затверджувати адміністрацією школи і доводити до відома всього шкільного колективу [46].

Надзвичайно важлива роль позакласної роботи з географії у здійсненні національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Для посилення цієї складової пропонуються наступні заходи (рис. 3.1):

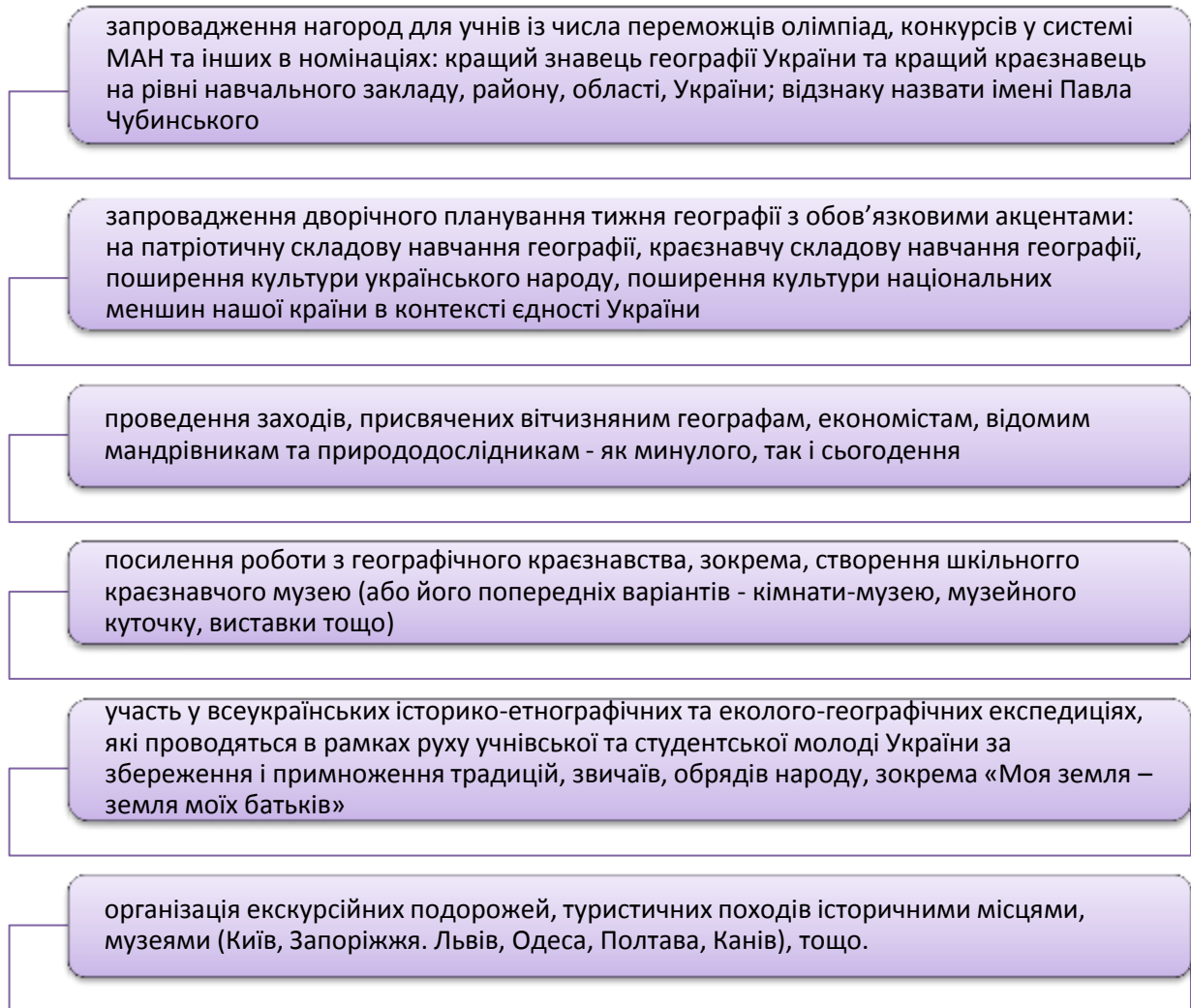

Рис. 3.1. Заходи з посилення національно-патріотичного виховання учнівської молоді засобами позакласної роботи з географії (побудовано автором за [63])

Отже, позакласна робота з географії надає широкі можливості, з одного боку, проявляти педагогічну творчість вчителям, а з іншого – здійснювати різноманітну пізнавальну самодіяльність учням, в результаті якої вони покращують свої знання, вміння й навички з географії [81].

ВИСНОВКИ

1. Вся навчально-виховна робота, яка організовується і проводиться з учнівською молоддю в сучасних закладах освіти, поділяється на урочну, позаурочну, позакласну та позашкільну. Позакласна робота проводиться поза уроками, не передбачена навчальною програмою і є добровільною для учнів. Головна мета позакласної роботи з географії – всебічно і гармонійно розвивати особистість учня в позанавчальний час засобами географії; головне завдання – посилювати інтерес учнів до географії. Позакласна робота виконує навчальну, розвивальну і виховну функції. Головним її принципом є добровільність, а основоположним принципом організації – тісний зв'язок з навчальною діяльністю на уроках географії. Головними відмінностями позакласної роботи від урочної і позаурочної є добровільність, значний рівень самостійності та ініціативності учнів.

2. Позакласну роботу з географії класифікують залежно від цілей, змісту, функцій, охопленості учнів, періодичності і тривалості проведення, методики підготовки і проведення позакласних занять тощо. Так, за періодичністю і тривалістю проведення розрізняють перманентне, систематичне й епізодичне позакласне навчання з географії; за охопленням учнів – індивідуальну, групову (гурткову) і масову (фронтальну) позакласну роботу.

3. Серед різноманітних форм перманентної позакласної роботи з географії виділяють кілька основних: гуртки і секції, факультативи, клуби або клубні об'єднання, шкільні музеї, співпраця з Малою академією наук України, шкільні осередки Українського географічного товариства тощо; серед форм систематичної позакласної роботи з географії – тиждень географії, географічні конференції, тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, олімпіади, турніри, дебати, конкурси, фестивалі, вікторини тощо; серед форм епізодичної позакласної роботи з географії – географічні екскурсії, походи (подорожі) й експедиції, екологічні рейди тощо.

4. Географічні гуртки виступають організаційними центрами позакласного навчання з географії в закладах освіти. Вчитель географії може організувати і вести географічний, туристичний, природничий, краєзнавчий та ряд інших гуртків. В кваліфікаційній роботі представлено тематику занять шкільного краєзнавчо-географічного, фізико-географічного, суспільно-географічного, картографічного, туристичного та музеєзнавчого гуртків.

Тематика факультативів з географії надзвичайно різноманітна. Окрім суто географічних факультативів, учитель географії може вести економічні, екологічні, туристичні, краєзнавчі факультативи, факультативи з підприємництва і фінансової грамотності, менеджменту тощо. В кваліфікаційній роботі наведено тематичні плани факультативів «Геологія» для учнів 8 класу, «Політична географія» для учнів 10 класу, «По країнах і континентах» для учнів 7 класу і «Вступ до менеджменту» для учнів 9 класу.

За профілем шкільні музеї бувають історичними, природничими, літературними, мистецькими, науково-технічними, комплексними, галузевими тощо. Найбільш поширеними є шкільні краєзнавчі музеї, в діяльності яких активну участь приймають учителі географії та їх учні. В кваліфікаційній роботі досліджено досвід створення шкільних краєзнавчих музеїв в закладах освіти України.

Тиждень географії представляє собою один тиждень протягом навчального року, повністю присвячений географії. Протягом тижня проводиться цілий комплекс різноманітних позакласних заходів з географії. В кваліфікаційній роботі наведено приклади тематики і планів проведення різних тижнів географії.

Географічні конференції як форми позакласної роботи з географії передбачають зібрання в аудиторії учнів з метою обговорення і розв'язання певних теоретичних або практичних географічних проблем. Різновидом географічної конференції є прес-конференція. В кваліфікаційній роботі наведено приклади запитань для прес-конференції, присвяченої водним ресурсам України, шляхам їх раціонального використання й охорони.

Географічні ігри можна використовувати як на уроках географії, так і в позакласній роботі. В кваліфікаційній роботі наведено приклади географічних ігор, які можна використовувати на заняттях географічних гуртків або факультативів, під час проведення географічних вечорів, вікторин, конкурсів, фестивалів, на тижнях географії тощо.

Серед географічних екскурсій, які організовуються з учнями в позакласний час, доцільно віддавати перевагу 1) екскурсіям в природу; 2) місцевим виробничим екскурсіям (відвідування найближчих промислових та сільськогосподарських підприємств – заводів, фабрик, електростанцій, ферм, птахофабрик тощо); 3) екскурсіям по населеному пункту (місту, селу); 4) екскурсіям до краєзнавчих музеїв, виставок тощо.

Географічні походи й експедиції від екскурсій відрізняються в першу чергу тривалістю (більше 24 годин), дальністю (як правило, за межі регіону проживання) та більш широкими навчально-виховними цілями. Це вимагає від учасників наявності багатьох знань і вмінь щодо життя в польових умовах.

5. На сучасному етапі розвитку загальної середньої освіти позакласна робота в цілому та з географії зокрема переживає скрутне становище. Це можна пояснити наступними причинами: відсутністю систематичності і цілеспрямованості, епізодичним характером навчально-виховних позакласних заходів, у яких приймають участь лише окремі діти; зміною інтересів дітей, їх невмотивованістю; низькою матеріальною забезпеченістю батьків; недостатністю фінансування позакласної роботи з боку держави та закладу освіти; нормативно-правовими проблемами; зниженням статусу вчителів тощо. Незважаючи на всі ці проблеми, позакласна робота залишається важливою ланкою загального навчально-виховного процесу. Вона надає широкі можливості, з одного боку, проявляти педагогічну творчість вчителям, а з іншого – здійснювати різноманітну пізнавальну самодіяльність учням, в результаті якої вони покращують свої знання, вміння й навички з географії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко І. Позакласна робота з географії в загальноосвітніх навчальних закладах I-III ступенів. *Гуманітарний вісник*. 2012. № 26. С. 12-15. URL : <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2dd9bd5f-959a-4cfb-b139-674053cd9d7c/content>
2. Базильчук Л. Поняття становлення і специфіка позакласної роботи в школі. 2009. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/29/visnuk_29.pdf
3. Базильчук Л. Проблема організації позакласної роботи в загальноосвітній школі. *Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки*. 2008. С. 6-10. URL : <https://eprints.cdu.edu.ua/1133/1/129-6-10.pdf>
4. Базильчук Л. Суть і специфіка позакласної роботи в сучасній школі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Вип. 57. С. 289-298. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2017_57_37
5. Бартиш І. М. Географічні ребуси. *Всеосвіта*. URL : <https://vseosvita.ua/library/dodatkovij-material-geograficni-rebusi-490440.html>
6. Бенедюк В., Переходько К., Гонтарук Л. Організація роботи географічного гуртка. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів»*. URL : https://konfgeolutsk.wordpress.com/2020/04/03/організація_роботи_географічного_гу/
7. Воїтелева Г. О. Програма курсу за вибором «Вступ до менеджменту» 9 клас. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-kursiv-za-viborom-fakultativiv>
8. Географічна вікторина. *Сайт вчителя географії*. URL : <https://sajt-vchitelya-geografiji.webnode.com.ua/rezultati/pozaurachna-robot/geograf%D1%96chna-v%D1%96ktorina/>

9. Географічні ребуси. *Все для дітей.* URL : <http://allforchildren.com.ua/rebus13.php-page=5.htm>
10. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
11. Грабовський Ю. А., Скалій О. В., Скалій Т. В. Спортивний туризм : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. 304 с. *Все про туризм. Туристична бібліотека.* URL : <https://www.infotour.in.ua/grabovsky.htm>
12. Гудзь О. В. Тиждень географії у школі. *Всеосвіта.* URL : <https://vseosvita.ua/library/tizden-geografii-u-skoli-446469.html>
13. Дебати у школі: 5 хитрощів, які допоможуть переконати аудиторію. *На урок. Освітній проект.* URL : <https://naurok.com.ua/post/debati-u-shkoli-5-hitroschiv-yaki-dopomozhut-perekonati-auditoriyu#>
14. Довкілля 2020. Статистичний збірник. За ред. О. Прокопенка. Київ, 2021. 189 с. *Державна служба статистики України.* URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Dovk_20.pdf
15. Енциклопедія освіти. Гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
16. Жмурко О. О. Поняття позакласної та позашкільної виховної роботи. Характеристика організаційних форм виховної роботи (масові, групові та індивідуальні). *Всеосвіта.* URL : <https://vseosvita.ua/blogs/poniattia-rozaklasnoi-ta-pozashkilnoi-vykhovnoi-roboty-kharakterystyka-orhanizatsiinykh-form-vy-khovnoi-roboty-masovi-hrupovi-ta-indyvidualni-85174.html>.
17. Ігри на уроках географії. *На урок. Освітній проект.* URL : <https://naurok.com.ua/igri-na-urokah-geografi-92068.html>
18. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України 02. 10. 2014 р. № 1124. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1341->

14?fbclid=IwAR22BQzqJCL9mzaaUMR2ObOKgoigBzXZc4p9nSrLcSnvZyJvdr
eFqbBMThQ#Text

19. Історико-краєзнавчий музей Орлівської ЗШ I-III ст. URL : <https://www.content.net.ua/registration/content/ua786/secs/s22035/muzey.htm>
20. Карта – мова географії. Програма географічного гуртка. Укл. В. С. Зеліско. *На урок. Освітній проект.* URL : <https://naurok.com.ua/programa-geografichnogo-gurtka-karta-mova-geografi-54128.html>
21. Коберник С. Г. Методика викладання географії в школі. Київ : Стафед, 2000. 320 с.
22. Кобзарь Б. С. Позаурочна виховна робота в школах та групах продовженого дня. Київ : Рад. школа, 1988. 309 с.
23. Колесник І. Г. Позакласна робота старшокласників. Київ : Знання, 1967. 48 с.
24. Конаржевський Ю. А. Менеджмент і внутрішньошкільне управління. 1999. 224 с.
25. Конкурс. *Словотвір.* URL : <https://slovotvir.org.ua/words/konkurs>
26. Константинов Ю. С. Дитячо-юнацький туризм. 2018. *StudLancer.* URL : https://stud.com.ua/125629/pedagogika/zastosuvannya_vuzliv_turistskih_zmagan_nyah#goog_rewarded
27. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм : навчальний посібник. Київ : «Вища школа», 1994. *Букліб. Студентська бібліотека.* URL : <https://buklib.net/books/21992/>
28. Куразов М. Ф. Методика викладання географії. Львів : Радянська школа, 1950. 207 с.
29. Курганова С. І. Тиждень географії у школі. *На урок. Освітній проект.* URL : <https://naurok.com.ua/rozrobka-tizhnya-geografi-83750.html>
30. Курлова З. О., Халупко Н. О. Збірник навчальних програм з позашкільної освіти. Дослідницько-експериментальний напрям. Науки про Землю. Навчальна програма з позашкільної освіти «Наукові дослідження в галузі географії» основний і вищий рівні. Київ, 2019. 35 с. URL :

- <https://kman.kyiv.ua/wp-content/uploads/2021/08/naukovi-doslidzhennya-v-galuzi-geografii-1-2.pdf>
31. Марченко І. Б. Тиждень географії в школі. *Всеосвіта*. URL : <https://vseosvita.ua/library/tizden-geografii-v-skoli-21931.html>
 32. Методична розробка «Географічні ігри» з географії для 6-10-х класів *Урок. Освіта. UA*. URL : <https://urok.osvita.ua/materials/geography/48644/>
 33. Методичні рекомендації щодо змісту та формату проведення конференції серед учнів мистецьких шкіл. Укл. О. А. Садівнича. *Міністерство культури України. Державний науково-методичний центр змісту культурно-мистецької освіти*. URL : <http://arts-library.com.ua/bitstream/123456789/584/3/О.А.Садівнича%20Методичні%20рекомендації.pdf>
 34. Музей. *СЛОВНИК^{UA}*. Портал української мови і культури. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9>
 35. Музейна ретроспектива. *Малотокмачанська гімназія Малотокмачанської сільської ради*. URL : <https://mtschoo1.com.ua/muzeyna-retrospektiva>
 36. Набір ребусів до розділу «Оболонки Землі. Літосфера». *На урок. Освітній проєкт*. URL : <https://naurok.com.ua/nabir-rebusiv-do-rozdilu-obolonki-zemli-litosfera-28321.html>
 37. На допомогу керівнику шкільного музею. *Центр позашкільної роботи і дитячої освіти смт. Воловець, Закарпатська область*. URL : http://volovetscentre.blogspot.com/2013/03/blog-post_6382.html
 38. Навчальна екскурсія та її аналіз. *OSVITA.UA*. URL : <https://osvita.ua/school/method/technol/728/>
 39. Навчальна програма факультативного курсу для 8 (9) класу закладів загальної середньої освіти «Геологія» (35 год.). Укл. С. Бортнік, Н. Погорільчук, О. Ковтонюк, В. Совенко, Н. Терещук. *Географія. Все, що треба знати*. URL : <https://geographer.com.ua/content/navchalna-programa-fakultatyvnogo-kursu-dlya-8-9-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osvity>

40. Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку : збірник. Укладач В. Ю. Гаврилюк. Біла Церква : КНЗ КОР «КОПОПК», 2015. 144 с. URL : <https://museum.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/Навч-Прогр-Туризм-Краєзн-2015.pdf>
41. Навчальні програми курсів за вибором факультативів. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-kursiv-za-viborom-fakultativiv>
42. Намот туристичний двомісний 210x150x120 см Полярис (для кемпінгу) СИЛА. *PROM.UA*. URL : <https://prom.ua/ua/p1873960666-palatka-turisticheskaya-dvuhmestnaya.html>
43. Непша О. В., Гришко С. В., Опашко Г. І., Рішко А. Р. Деякі аспекти проведення позаурочної діяльності школярів з географії. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі*. 2020. Вип. 10 (66), ч. 5. URL : https://www.researchgate.net/publication/345523038_DEAKI_ASPEKTI_PROVEDENNA_POZAUROCNOI_DIALNOSTI_SKOLARIV_Z_GEOGRAFIJ
44. Нормативна база учнівських турнірів. *Інститут модернізації змісту освіти*. URL : <https://imzo.gov.ua/zahodi/turniri/uchnivski/normativna-baza-uchnivskih-turniriv/>
45. Озарчук А. В. Форми і методи організації позакласної роботи з географії. *Всеосвіта*. URL : <https://vseosvita.ua/library/formi-i-metodi-organizacii-rozklasnoi-roboti-z-geografii-11126.html>
46. Пархоменко О. М. Теоретичні основи організації позакласної виховної роботи та її значення у формуванні особистості молодшого школяра. *Збірник конференції Інституту проблем виховання НАПН України*. Вип. 21. Кн. 2. Київ, 2017. С. 135-146. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708836/136.%20конф.%20ПВ%202017%20Вип.%2021.%20Кн.%202%20%28Пархоменко%20О.М.%29.pdf>
47. Пічкур М. О., Демченко І. І., Базильчук Л. В. Методика викладання образотворчого мистецтва: позакласна робота : навчальний посібник.

- Умань: Алмі, 2010. 264 с. URL : https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/643/1/POSAKLASNA_ROB.pdf
48. Поднебесова Г. Б. Поняття «позакласної роботи» в нових умовах роботи школи. 1995. 86 с.
49. Позакласна діяльність. *Приватна американська школа і університет AISU*. URL : <https://aisu.school/pozaklasna-diialnist/>
50. Позакласна робота. *Електронна версія «Великої української енциклопедії»*. URL : https://vue.gov.ua/Позакласна_робота
51. Позакласна форма проведення навчання географії. *StudFiles. Файловий архів студентів*. URL : <https://studfile.net/preview/9062651/page:17/>
52. Покась Л. Методика організації та проведення уроку-конференції з географії. *Географія та основи економіки в школі*. 2008. С. 31-34. URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8255/2008%207-8.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
53. Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України 22. 10. 2014 р. № 1195. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14#Text>
54. Попов В. Д. По країнах і континентах. Навчальна програма. 7 клас. Суми : РВВ СОІППО, 2014. 28 с. URL : <https://geographer.com.ua/content/po-krayinah-i-kontynentah-programa-kursu-za-vyborom-z-geografiyi-dlya-7-klasu>
55. Поради туристу. Що покласти в туристичну аптечку. *Є_{ue.ua}*. URL : https://ue.ua/podorozhi/22504_Poradi_turistu_Scho_poklasti_v_turistichnu_apteckhku.html
56. Предметні тижні. *Святогірська загальноосвітня школа I-III ступенів*. URL : <https://svyatschool.com.ua/uk/site/predmetni-tizhni.html>
57. Програма географічно-краєзнавчого гуртка. *Мій рідний край – моя земля*. URL : <https://mij-ridnij-moya-zeslya.webnode.com.ua/news/programa-geograf%D1%96chno-kraeznavchogo-gurtka/>

58. Програма гуртка «Географічне краєзнавство». Основний рівень. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2012. № 40 (765). С. 5-17. URL : https://olaff.at.ua/DDUCMS/programa_gurtka_geografichne_kraeznavstvo.pdf
59. Савельєва Т.О. Сучасні підходи та інноваційні методи навчання у закладах вищої освіти: зарубіжний досвід та вітчизняні особливості використання ігрових технологій. *Scientific journal «ЛОГОΣ. The art of scientific mind»*. 2019, February. № 2. С. 40-41. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/737769.pdf>
60. «Світлиця» Шибиринівської ЗОШ I-III ступенів. *Михайло-Коцюбинська територіальна громада. Чернігівська область, Чернігівський район*. URL : <https://mkocubynska-gromada.gov.ua/news/1536586155/>
61. Смирнова Е. О. Психологія і педагогіка гри. 2018. URL : https://stud.com.ua/127016/psihologiya/psihologiya_ta_pedagogika_gri
62. Смирнов С. А., Котова І. Б., Шиянов Є. М. Педагогіка: педагогічні теорії, системи, технології: підручник для вищих та середніх навч. закладів. 1999. 510 с.
63. Романченко І. В. Позакласна робота з географії як засіб виховання національної свідомості та патріотизму учнів. *На урок*. URL : <https://naurok.com.ua/uzagalneniy-dosvid-pozaklasna-robot-a-z-geografi-yak-zasib-vihovannya-nacionalno-svidomosti-ta-patriotizmu-uchniv-79759.html>
64. Тиждень географії. *Сайт вчителя географії*. URL : <https://sajt-vchitelya-geografiji.webnode.com.ua/rezultati/pozaurochna-robot-a/tizhden-geografiji/>
65. Топузов О. М., Назаренко Т. Г., Братко (Сорока) М. В. Навчальна програма курсу за вибором «Політична географія» для учнів 9-10 класів. *Географія. Все, що треба знати*. URL : https://geographer.com.ua/content/navchalna-programa-kursu-za-vyborom-politychna-geografiya-dlya-uchniv-9-10-klasiv#google_vignette
66. Топузов О. М., Самойленко В. М., Вішнікіна Л. П. Загальна методика навчання географії: підручник. Київ : ДНВП «Картографія», 2012. С. 307-308.

67. Туристична подорож. Техніка тренування та подолання природних перешкод (Гурток «Пішохідний туризм»). *Конотопський центр науково-технічної творчості учнівської молоді*. URL : <https://sutur.osvita-konotop.gov.ua/turistichna-podorozh-texnika-trenuvannya-ta-podolannya-prirodnix-pereshkod-gurtok-pishoxidnij-turizm.html>
68. Урок-конференція та її аналіз. *OSVITA.UA*. URL : <https://osvita.ua/school/method/technol/721/>
69. Факультативи. *Всеосвіта*. URL : <https://vseosvita.ua/library/embed/0000w7-89f5.doc.html>
70. Факультативи, методика їх проведення. *StudFiles*. *Файловий архів студентів*. URL : <https://studfile.net/preview/7019010/page:14/>
71. Філіпов З. І. Спортивний туризм. Організація і методика спортивно-туристичної роботи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фізкультур. Профілю. Дрогобич : Коло, 2010. 344 с. *Все про туризм. Туристична бібліотека*. URL : <https://infotour.in.ua/filipov12-1.htm>
72. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студ. вищих педагогічних закладів освіти. Тернопіль: ТДПУ, 1997. 192 с.
73. Чижова Ю. О. Дитячо-юнацька науково-дослідницька експедиція як інноваційна форма освітньої діяльності позашкільного закладу. *Дванадцяті Сумцовські читання : збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 15 річниці Незалежності України (Харків, 14 квітня 2006 р.)*. URL : <https://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2006/article.html?n=286>
74. Шкільний краєзнавчий музей. *Городницька ЗОШ I-III ступеню*. URL : https://gorodnyusa.at.ua/index/shkilnij_kraeznavchij_muzej/0-43
75. Шкільний краєзнавчий музей історії села Кашперівка. *Баранівська міська рада*. *Офіційний сайт*. URL : <https://otg.mrada-baranivka.gov.ua/index.php/2018-04-16-21-24-06/3311-shkilnyi-kraieznavchyi-muzei-istorii-sela-kashperivka>
76. Шкільний краєзнавчий музей. *Букліб*. *Студентська бібліотека*. URL : <https://buklib.net/books/27675/>

77. Шкільний музей. *Кобзарцівська філія-гімназія*. URL : <https://sajt-pedagoga-organizatora-yuskiv-tetyani-ivanivni.webnode.com.ua/shkilnij-muzej/>
78. Шкільний музей. *Кривоколінський НВК I-III ступеню*. URL : http://kryvikolina.edukit.ck.ua/vihovna_i_pozaklasna_robota/shkilnij_muzej/
79. Як зібрати рюкзак для походу. *Fonarik.com*. URL : <https://fonarik.com/ua/blog/kak-sobrat-ryukzak-dlya-pokhoda/>
80. Як розвести багаття в поході: покрокова інструкція + лайфхаки. *Shambala*. URL : <https://shambala.com.ua/yak-rozvesty-bahattia-v-pokhodi-pokroкова-instruktsiia-laifkhaky/>
81. Яковлева В. А., Власенко Р. П., Андрійчук Т. В. Методика позакласної роботи у закладах вищої освіти в процесі підготовки майбутніх вчителів географії *АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ*. 2024. Вип. 34. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1280>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1

Тематика занять фізико-географічного гуртка [30]

Розділ, тема	Кількість годин		
	теоре- тичних	прак- тичних	усього
Вступ	1	2	3
Розділ 1. Географія як наука. Географічні дослідження	10	20	30
1.1. Географічні дослідження світу й України в різні історичні епохи	2	4	6
1.2. Земля у Всесвіті	2	4	6
1.3. Природні умови та ресурси	3	6	9
1.4. Ландшафти. Фізико-географічне районування територій	3	6	9
Розділ 2. Літосфера та рельєф	10	14	24
2.1. Внутрішня будова Землі. Внутрішні процеси в літосфері	3	6	9
2.2. Геологічне літочислення, геологічний вік	4	5	9
2.3. Зовнішні сили, що змінюють земну поверхню	3	3	6
Розділ 3. Атмосфера та клімат	10	14	24
3.1. Склад, будова, значення атмосфери	2	4	6
3.2. Загальна циркуляція атмосфери	3	3	6
3.3. Кліматичні пояси та області	2	4	6
3.4. Погода. Спостереження за погодою	3	3	6
Розділ 4. Гідросфера	9	15	24
4.1. Основні частини гідросфери	3	3	6
4.2. Води суходолу	3	6	9
4.3. Підземні води	3	6	9
Розділ 5. Біосфера	8	13	21
5.1. Складові та межі біосфери	5	7	12
5.2. Географічна оболонка, її закономірності	3	6	9
Розділ 6. Основи науково-дослідницької діяльності	26	40	66
6.1. Поняття про наукове дослідження та методи його проведення	4	8	12
6.2. Основні засади роботи з науковою інформацією	6	10	16
6.3. Написання й оформлення науково-дослідницької роботи	12	16	28
6.4. Представлення і захист науково-дослідницької роботи	4	6	10
Розділ 7. Освітня і презентаційна діяльність	3	12	15
7.1. Освітня діяльність	3	3	6
7.2. Презентаційна діяльність		9	9
Підсумок	1	2	3
Разом	78	132	210

Тематика занять суспільно-географічного гуртка [30]

Розділ, тема	Кількість годин		
	теоре- тичних	прак- тичних	усього
Вступ	1	2	3
Розділ 1. Основи суспільної географії	30	50	80
1.1. Загальні питання суспільної географії	4	8	12
1.2. Населення і трудові ресурси	8	7	15
1.3. Господарський комплекс	10	20	30
1.4. Географія міжгалузевих комплексів	8	15	23
Розділ 2. Екологічна географія	16	32	48
2.1. Екологія – наука про взаємодію людини і довкілля	9	12	21
2.2. Геооекологічна ситуація в Україні	7	20	27
Розділ 3. Рекреаційна географія	10	10	20
3.1. Рекреаційна діяльність суспільства	5	5	10
3.2. Умови і ресурси розвитку рекреаційної діяльності	5	5	10
Розділ 4. Медична географія	6	20	26
4.1. Головні закономірності просторового розподілу захворювань	3	10	13
4.2. Географія окремих захворювань	3	10	13
Розділ 5. Основи науково-дослідницької діяльності	34	70	104
5.1. Поняття про наукове дослідження та методи його проведення	10	16	26
5.2. Основні засади роботи з науковою інформацією у галузі географії	8	14	22
5.3. Написання й оформлення науково-дослідницької роботи	10	30	40
5.4. Представлення і захист науково-дослідницької роботи	6	10	16
Розділ 6. Освітня і презентаційна діяльність	2	14	16
6.1. Освітня діяльність	2	6	8
6.2. Презентаційна діяльність		8	8
Підсумок	1	2	3
Разом	100	200	300

Тематика занять картографічного гуртка [20]

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	Кількість годин
	Розділ І. Розвиток уявлень людини про форму та розміри Землі	5
1	Уявлення давніх вавілонян, єгиптян та індійців про Землю. Перші описи нашої планети. Знання давніх греків про форму та розміри Землі. Фалес і Анаксимандр та їхні уявлення про світобудову. Гіпотеза Піфагора (580-500 рр. до н.е.) про кулястість Землі. Арістотель (IV ст до н.е.) і його докази круглої форми Землі.	1
2	Перше визначення розмірів земної кулі. Ератосфен (276-194 рр. до н.е.) та його «Географія». Розвиток географічних знань в Давньому Римі. Страбон та Макробій.	1
3	Способи вимірювання земної поверхні після Великих географічних відкриттів. В. Снелліус (1580-1626 рр.) та його метод триангуляції.	1
4	Форма Землі – геоїд. Сучасні уявлення про форму і розміри Землі. Наземні та космічні методи вимірювання земної поверхні.	1
5	Підсумкове заняття.	1
	Розділ ІІ. Історія виникнення карти	5
6	Перші картографічні зображення. Карта Черкащини, складена більш як 10 тис. років тому. Шумерські таблиці та вавілонські карти. Карта з неоліту (IV тис.) знайдена під час розкопок в Чатал-Гойюку в Туреччині.	1
7	Виникнення картографії. Карта світу Анаксимандра, його трактати «Карта Землі» та «Глобус». Карти Гекатея і Геродота. Птолемей (83-162 рр. н.е.) та його вклад у розвиток картографії. Карти Ель-Ідрісі. Карти арабських та китайських вчених.	1
8	Середньовічна картографія. Косьма Індикоплов і його карти. Розвиток картографії після відкриття Америки. Фламандський картограф Герард Меркатор (1512-1594 рр.). Картографічна проекція Меркатора. Атлас Меркатора.	1
9	Створення сучасних карт. Використання комп'ютерної графіки при створенні карт. Трьохвимірні зображення.	1
10	Підсумкове заняття.	1
	Розділ ІІІ. План та топографічна карта. Знімання місцевості	8
11	Орієнтування на місцевості. Визначення сторін горизонту. Визначення напрямку на північ. Компас та робота з ним.	1
12	Азимут. Визначення азимутів. Вимірювання відстаней, визначення висоти географічних об'єктів. Зображення напрямів та відстаней на кресленні.	1
13	Поняття про масштаб. Види масштабу.	1
14	План місцевості. Умовні знаки. Знімання місцевості. Способи знімання: полярне та маршрутне знімання.	1
15	Окомірне знімання місцевості з планшетом. Практичне заняття.	1
16	Топографічні карти. Географічні та прямокутні координати. Умовні знаки топографічних карт. Відносна і абсолютна висоти.	1

	Зображення рельєфу на топографічних картах. Зображення рельєфу горизонталями.	
17	Розв'язування практичних завдань за топографічними картами. Визначення напрямів, відстаней, азимутів та прямокутних координат об'єктів на топографічній карті. Визначення висоти та напрямку схилів за горизонталями. Топографічний диктант.	1
18	Підсумкове заняття.	1
	Розділ IV. Географічна карта – універсальне джерело знань	8
19	Карта – модель земної поверхні. Математична основа карт. Класифікація карт. Типи карт та їх призначення.	1
20	Градусна сітка. Паралелі та меридіани. Географічні координати.	1
21	Способи зображення явищ та процесів на карті. Легенда карти, її види.	1
22	Система картографічних знаків. Масштабні, позамасштабні та пояснювальні знаки. Способи зображення на карті географічних об'єктів за допомогою значків. Способи ізоліній, фону та ареалів. Картодіаграми, картограми та картосхеми.	1
23	Вивчення географічних карт. Аналіз та оцінка карти. Прийоми дослідження карт. Правила роботи з картами.	1
24	Практичне заняття. Визначення географічних координат об'єктів та їх висоти над рівнем моря на карті. Визначення географічних координат нашої місцевості.	1
25	Практичне заняття. Складання картосхем та картодіаграм.	1
26	Підсумкове заняття.	1
	Розділ V. Тематичні карти та робота з ними	9
27	Класифікація тематичних карт. Загальні вимоги до роботи з тематичними картами.	1
28	Робота з фізичними картами. Практична робота. Опис рельєфу та гідрографічної сітки за фізичною картою. Побудова профілю місцевості за фізичною картою свого регіону	1
29	Тектонічні та геологічні карти. Практична робота. Опис тектонічної та геологічної будови нашої місцевості за картами свого регіону.	1
30	Кліматична карта. Аналіз кліматичних показників, графіків, діаграм тощо. Аналіз синоптичних карт та складання прогнозу погоди. Практична робота. Складання опису клімату своєї місцевості.	1
31	Робота з картами природних зон. Практична робота. Складання комплексної характеристики природної зони за тематичними картами.	1
32	Економічні карти. Побудова секторних та структурних діаграм за економічними показниками карт. Складання характеристики господарства за економічними картами.	1
33	Соціальні карти. Карти, що відображають географію населення та робота з ними.	1
34	Підсумкове заняття.	1
35	Презентація проектів.	1

Тематика занять туристичного гуртка «Орієнтування на місцевості» [40]

Розділ, тема	Кількість годин		
	усього	теоретичних	практичних
Вступ	2	2	
1. Техніка безпеки на заняттях, змаганнях, екскурсіях і походах	2	2	
2. Охорона природи	14	2	12
3. Природні прикмети, що передбачають погоду	4	2	2
4. Вивчення туристичних об'єктів рідного краю	10	2	8
5. Українське народознавство	10	2	8
6. Гігієна туриста. Перша (долікарська) медична допомога	6	4	2
7. Спорядження орієнтувальника	14	4	10
8. Участь у туристському поході, спортивних змаганнях	42		42
9. Загальна фізична підготовка орієнтувальника	30		30
10. Правила туристсько-краєзнавчих змагань	4	4	
11. Морально-вольова підготовка орієнтувальника	6	4	2
12. Технічна підготовка орієнтувальника	40	8	32
12.1. Техніка орієнтування на місцевості	24	4	20
12.2. Компас, правила користування ним	8	2	6
12.3. Вимірювання відстаней на місцевості	8	2	6
13. Топографічна підготовка орієнтувальника	24	10	14
13.1. Топографічні та спортивні карти	4	2	2
13.2. Вимірювання відстаней на карті	10	4	6
13.3. Умовні знаки топографічних та спортивних карт	10	4	6
Підсумок	2	2	
Разом	210	48	162

Тематика занять музеєзнавчого гуртка [40]

Розділ, тема	Кількість годин		
	теоретичних	практичних	усього
Вступ	2		2
Розділ 1. Основи музеєзнавства. Музей – скарбниця історичної пам'яті українського народу	16	30	46
1.1. Історія музеїв України та їх класифікація. Шкільне музеєзнавство	2	6	8
1.2. Організація та створення музею закладу освіти	2	6	8
1.3. Пошукова діяльність музею	4	6	10
1.4. Фонди музею, особливості їх збереження	2	4	6
1.5. Експозиційна робота музею	2	4	6
1.6. Просвітницька діяльність музею	4	4	8
Розділ 2. Краєзнавство	16	24	40
2.1. Історія рідного краю	8	10	18
2.2. Туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю	2	4	6
2.3. Краєзнавчі дослідження	6	10	16
Розділ 3. Майстерність екскурсовода	22	28	50
3.1. Класифікація екскурсій, їх підготовка та методика проведення	6	6	12
3.2. Формування «портфелю екскурсовода»	2	2	4
3.3. Розробка маршруту та складання тексту екскурсії	6	12	18
3.4. Основи етики та культура спілкування екскурсовода	4	4	8
3.5. Основи риторики	4	4	8
Розділ 4. Основи техніки безпеки та медичних знань	4	6	10
4.1. Перша (долікарська) медична допомога	2	4	6
4.2. Пожежна безпека	2	2	4
Підсумок	2		2
Всього	62	88	150

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Тематичний план факультативу «Політична географія»
для учнів 10 класу [65]

№ з/п	Кількість годин	Назва тем та їх зміст
	2	ВСТУП ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ ЯК НАУКА
1.	1	<i>Заняття 1.</i> Рівень дослідження політичної географії: глобальний і регіональний (макрорівень), окремих країн (мезорівень), окремих районів міст (мікрорівень). Місце курсу в системі соціально-економічних (суспільних) географічних дисциплін. Об'єкт і предмет вивчення політичної географії. Зв'язки курсу з іншими суспільними науками, в тому числі політологією, соціологією, історією, економікою; зміст поняття «політика», сучасні завдання політичної географії.
2	1	<i>Заняття 2.</i> Методика інформаційно-бібліографічного пошуку. Огляд основних навчальних посібників і літературних джерел. Історія розвитку політичної географії, погляди на політичну географію Ф. Ратцеля, Ю. Челена, П. Семенова-Тян-Шанського, І. Вівера, В. Колосова, С. Лаврова, Я. Мабиця, І. Маєргойза, Л. Смирягіна, О. Вітовського, В. Яг'ї, С. Рудницького. Сучасний стан політичної географії в Україні.
	5	ТЕМА 1 СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ
3	1	<i>Заняття 3.</i> Формування сучасної політичної карти світу. Поняття якісних та кількісних змін на політичній карті світу. Об'єкти політичної карти: держава, країна, територія, кордони, протекторат, залежна територія. Політико-географічне положення країни (глобальний, регіональний, сусідський аспекти, наявність виходу до моря, використання міжнародних транспортних шляхів).
4	1	<i>Заняття 4.</i> Географічний простір держави: державна територія, етнічні землі, акваторія, аероторія. Особливості державної конфігурації, форма компактності, географічний центр. Столиця – головний політичний центр держави. Класифікація столиць за походженням, розташуванням, функціями (родові, історичні, стабільні, ситуаційні, штучні, центральні, периферійні, приморські; одно- та багатофункціональні).
5	1	<i>Заняття 5.</i> Кордон (границя, межа). Класифікація державних кордонів за конфігурацією, походженням, історією, функціями (сухопутні, морські, прямолінійні, звивисті, колоніальні, повоєнні, возз'єднані, компенсаційні, відновлені, нав'язані, договірні, установлені одностороннім актом).
6	1	<i>Заняття 6.</i> Форма правління (монархія, республіка), державний устрій (унітарна держава, федеративна держава, конфедерація), державно-правовий режим (демократичний, тоталітарний, авторитарний), його географічне поширення. Особливості формування державної території країн різних регіонів. Прогнози щодо змін на політичній карті світу.

7	1	<p>Заняття 7. Україна на карті світу: політико-географічне положення, державна територія, етнічні землі, український географічний простір, політико-географічний устрій.</p> <p>Практична робота 1. Аналіз політико-географічного положення України. Позначення на контурній карті кордонів етнічної, державної території України, адміністративно-територіальних одиниць.</p>
	8	<p>ТЕМА 2</p> <p>ГРУПУВАННЯ І ТИПОЛОГІЯ КРАЇН СВІТУ</p>
8	1	<p>Заняття 8. Групування і типологія країн світу за кількісними та якісними показниками. Групування і типологія країн світу за географічним, економіко-географічним, політико-географічним положенням</p>
9	1	<p>Заняття 9. Групування і типологія країн світу за величиною території, кількістю населення, його національним складом, рівнем урбанізації.</p>
10	1	<p>Заняття 10. Групування і типологія країн світу за природно-ресурсним потенціалом.</p>
11	1	<p>Заняття 11. Групування і типологія країн світу за рівнем соціально-економічного розвитку.</p>
12	1	<p>Заняття 12. Групування і типологія країн світу за господарською спеціалізацією в міжнародному поділі праці.</p>
13	1	<p>Заняття 13. Групування і типологія країн світу за рівнем сформованості організаційно-управлінських структур.</p>
14	1	<p>Заняття 14. Групування і типологія країн світу за структурою господарства.</p>
15	1	<p>Практичне заняття 2. Нанесення на контурну карту різних груп і типів країн</p>
	2	<p>ТЕМА 3</p> <p>СУВЕРЕННІ ДЕРЖАВИ ТА НАЙВАЖЛИВІШІ МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ</p>
16	1	<p>Заняття 16. Права та обов'язки держави як суб'єкта міжнародного права. Поділ міжнародних організацій за функціональними особливостями (загальнополітичні, військово-політичні, економічні, валютно-фінансові, історико-традиційні, інтелектуально-аналітичні) та просторовими межами функціонування (глобальні, регіональні, субрегіональні).</p>
17	1	<p>Заняття 17. Найважливіші міжнародні організації: Організація Об'єднаних Націй (ООН), спеціалізовані організації ООН – з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), з промислового розвитку (ЮНІДО), Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО), Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Північноамериканський договір про вільну торгівлю (НАФТА), Організація африканської єдності (ОАЄ), Рада Європи, Європейський парламент, Співдружність незалежних держав (СНД), Європейський Союз (ЄС), Асоціація держав Північно-Східної Азії (АСЕАН), Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), Чорноморська зона економічного співробітництва. Участь України в роботі міжнародних організацій.</p>

	5	ТЕМА 4 ГЕОПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ
18	1	Заняття 18. Напрями геополітики: доктринально-нормативний (німецька школа), концептуальний. Вплив на розвиток геополітики Ф. Ратцеля, Ю. Чалена, Х. Маккіндера, К. Хаусхофера.
19	1	Заняття 19. Сучасні геополітичні проблеми контролю над морями та океанами, суходолом, сировинними ресурсами, аерокосмічним простором. Поняття статусу держави в геополітичному просторі, боротьба за світове лідерство. Чинники, що впливають на світовий статус держави (розмір території, кількість населення і його якість: освіта, стратифікація, здоров'я, промислово-економічна база (розмір, якість), ступінь забезпеченості сировинними ресурсами, обсяг та якість військового потенціалу).
20	1	Заняття 20. «Гарячі точки» на карті планети. Практична робота 3. Позначення на контурній карті «гарячих точок» планети.
21	1	Заняття 21. Погляди М. Грушевського, Ю. Липи, Д. Донцова, С. Рудницького, М. Міхновського, концепція етногенезу і «пасіонарного поштовху» Л. М. Гумілева в неєвразійському русі.
22	1	Заняття 22. Сучасні геополітичні проблеми України (відкритість території, роль Чорного та Азовського морів, особливості природних умов; Україна на перехресті геополітичних інтересів сусідніх держав). Геополітичні доктрини України. Роль геополітичного положення у розв'язуванні сучасних економічних, дипломатичних, політичних проблем, реалізація комплексних галузевих програм, міждержавного співробітництва, політичної стабілізації. Практична робота 3. Аналіз сучасної геополітичної доктрини України.
	2	ТЕМА 5 ЕЛЕКТОРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
23	1	Заняття 23. Географія виборів – новий напрям розвитку політичної географії. Партії та громадсько-політичні рухи. Класифікація партій за напрямками політичних поглядів: комунізм-соціалізм, лібералізм, консерватизм, націонал-радикалізм. Типи виборчих систем: партійна, мажоритарна, пропорційна, змішана. Чинники, що впливають на політичну ситуацію в країні: історико-географічні, етнічні, класово-соціальна структура населення, політико- та економіко-географічне положення, сепаратизм. Сучасна політична ситуація в Україні (за результатами останніх виборів й подій). Основні політичні партії в Україні. Практична робота 5. Позначення на контурній карті політико-географічних регіонів України.
24	1	Практична робота 6. Аналіз географічних чинників, що вплинули на політичну ситуацію своєї області.
	9	ТЕМА 6 ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ВРЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ
25	1	Заняття 25. Геополітична структура Європи в 1990-х роках і її трансформація. Конституційні і конфліктні форми розвитку регіональних

		конфліктів у Європі. Проблеми національних меншин у Європі, що інтегруються.
26	1	Заняття 26. Північно-ірландський конфлікт і його етнорелігійні причини. Етнічні, релігійні та економічні причини територіальних конфліктів у країнах колишньої Югославії.
27	1	Заняття 27. Проблеми забезпечення національної безпеки і геополітична орієнтація регіональних угруповань. Проблеми територіальної цілісності Кіпру і геополітичний вплив ЄС на ситуацію в регіоні.
28	1	Заняття 28. Геополітичний розвиток країн СНД і генезис регіональних конфліктів. Форми розвитку сучасних і потенційних регіональних конфліктів. Геополітичний «спадок» колишнього СРСР і можливі шляхи врегулювання територіальних суперечок.
29	1	Заняття 29. Геополітична структура і регіональні конфлікти в Південно-Західній Азії. Палестино-Ізраїльський конфлікт, його етнорелігійні і територіальні чинники. Регіональні і територіальні суперечки в країнах Середнього Сходу і Перської затоки. Курдська проблема і вплив на геополітичну ситуацію в регіоні.
30	1	Заняття 30. Геополітичне суперництво і регіональні конфлікти в Південній і Східній Азії. Індійсько-Пакистанські територіальні суперечки та їх генезис. Роль Китаю й Індії в геополітичній динаміці регіону. Регіональні і територіальні суперечки між країнами регіону.
31	1	Заняття 31. Геополітична роз'єднаність Африки і генезис міждержавних конфліктів. Проблеми Західної Сахари й її політичного устрою. Посилення позицій ісламського фундаменталізму в країнах Північної Африки як чинника регіонального геополітичного устрою, що дестабілізується. Загострення територіальних суперечок між окремими країнами регіону.
32	1	Заняття 32. Тенденція геополітичного розвитку Американського регіону.
33	1	Заняття 33. Війна на сході України – військовий конфлікт, розпочатий після вторгнення Росії у квітні 2014 року на території українського Донбасу, після захоплення Росією Криму. Розширення інтеграційних процесів як чинник геополітичної стабілізації і примирення в регіоні. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну з лютого 2022 року. Аналіз подій.
	2	УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗНАТЬ

**Тематичний план факультативу «По країнах і континентах»
для учнів 7 класу [54]**

№ з/п	Кількість годин	Зміст навчального матеріалу
1	2 (4)	<p>ВСТУП</p> <p>Ода географічній карті. Значення географічної карти в житті людства та в формуванні загальнолюдських цінностей. Історія картографії. Карти Ератосфена, Птолемея та їх значення. Відображення накопичення географічних знань на картах стародавніх та середньовічних авторів.</p> <p>Сучасні картографічні проекції для карт світу та материків і океанів. Спотворення на картах. Способи зображення географічних об'єктів та явищ на тематичних картах в атласах географії материків і океанів. Ізолінії: ізоанемони, ізобати, ізобари, гідроізобати, ізогіпси, ізогієти, ізогони, ізокліни, ізонефи, ізосейсти, ізотахи, ізотерми, ізохрони.</p> <p>Космічна картографія. Геоінформаційні системи.</p> <p>Лінія зміни дат та її вплив на відлік часу.</p> <p><i>Практична робота 1. Розрахунок дати та часу прибуття судна або літака за умови пересікання лінії зміни дат.</i></p>
	8	РОЗДІЛ І. РЕКОРДИ І ЗАГАДКИ ГЕОСФЕР
2	2	<p>ЛІТОСФЕРА</p> <p>Рекорди абсолютних і відносних висот гір та вулканів, найвищі та найпротяжніші гори різного походження та віку, найбільші за площею низовини, височини, плоскогір'я. Порівняльні середні висоти материків.</p> <p>Типи вулканів. Найпотужніші виверження та землетруси в історії Землі.</p> <p>Найпоширеніші хімічні елементи земної кори. Класифікація мінералів та гірських порід. Шкала Мооса. Класифікація дорогоцінного каміння.</p> <p><i>Практична робота 2. Нанесення на контурну карту світу «рекордсменів» літосфери.</i></p>
3	2 (3)	<p>АТМОСФЕРА І КЛІМАТИ ЗЕМЛІ</p> <p>Рекордні абсолютні та середні показники температур та їх амплітуди, опадів, тиску, вітрів. Термічний екватор. Чинники виникнення кліматичних аномалій. Температурний і баричний градієнти та ступені.</p> <p>Глобальна циркуляція, мусони та місцеві вітри.</p> <p>Атмосферні явища: грози, полярне сяйво, гало, міраж.</p> <p>Зміни клімату. Льодовикові періоди. Кліматологічні гіпотези. Парниковий ефект. Зміни в озоновому шарі.</p> <p><i>Практична робота 3. Нанесення на контурну карту світу «рекордсменів» атмосфери.</i></p> <p><i>Практична робота 4. Вирішення задач на температурний та баричний ступінь і градієнт.</i></p>
4	2	<p>ГІДРОСФЕРА</p> <p>Світовий океан: рекорди глибин, температур і солоності водних мас. Найбільші та найглибші моря (внутрішні та окраїнні). Найбільші за площею острови (материкові, вулканічні та коралові), півострови.</p>

		<p>Найчисельніші архіпелаги. Найширші, найдовші та найвужчі протоки. Найважливіші морські канали. Найпотужніші теплі та холодні течії. Гольфстрім. Мальстрім. Види океанічної криги та айсберги. Аномалії «Бермудського трикутника».</p> <p>Блу-Хоулс – «сині дірки» архіпелагу Андрос. Саргасове море. «Кінські» та «ревучі» широти.</p> <p>Води суходолу. Найдовші та найповноводніші річки, найбільші річкові системи та басейни кожного материка. Виключення у співвідношеннях довжин річок та їх приток. Міжнародні річки, їх класифікація.</p> <p>Озера-рекордсмени різного походження, гідрологічного та гідрохімічного режимів. Найважливіші канали та водосховища. Найбільші покривні та гірські льодовики. Сучасні тенденції в розвитку зледеніння та заболочення. Аномальні гідрологічні явища.</p> <p>Практична робота 5. Нанесення на контурну карту світу «рекордсменів» гідросфери.</p>
5	2	<p>БІОСФЕРА</p> <p>Рослини-рекордсмени розмірів, довголіття. Рекордсмени розмірів, ваги, швидкості, сили серед тварин суходолу та океанів. Глибоководні тварини. Релікти у флорі та фауні.</p> <p>Тварини-легенди та вірогідність їх реального існування.</p> <p>Ареали походження культурних рослин та одомашнення тварин.</p> <p>Практична робота 6. Нанесення на контурну карту ареалів походження культурних рослин.</p>
	24	РОЗДІЛ II. ПРИРОДНІ КРАЇНИ МАТЕРИКІВ
6	2	<p>ЕТАПИ ВІДКРИТТЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ОКЕАНІЙ</p> <p>Плавання та доля Ф. Магеллана, Дж. Кука, Ж. Лаперуза. Значення досліджень М. Миклухо-Маклая в Новій Гвінеї. «Реконструкції» плавань стародавніх моряків Туром Хейердалом.</p> <p>Регіони Океаній. Полінезія, Меланезія, Мікронезія: етнографічні та антропологічні особливості, звичаї та традиції. Природні об'єкти Нової Зеландії: Долина Роторуа, вулкан Руапеху, Фіордленд, Південні Альпи. Корінне населення – маорі.</p> <p>Практична робота 7. Порівняння природи різних типів островів.</p>
7	4	<p>ПРИРОДНІ ОБЛАСТІ АФРИКИ</p> <p>Атлаські гори – природна межа Сахари та субтропіків. Гібралтарська протока – «Стовпи Мелькарта». Транссахарські подорожі Ібн Баттути. Типові риси молодих гір. Залежність клімату та висотної поясності від експозиції схилів. Абсолютний температурний мінімум материка. Країни Магрибу. Спадщина Риму та Карфагену. Канарські острови: вулкан Тейде, острів Тенеріфе.</p> <p>Сахара – найбільша природна країна Африки. Вплив тектонічної будови та клімату на формування рельєфу. Зміни площі та природних умов Сахари в часі. Чинники формування пустелі. Типи пустель: гамади, ерги, серіри. Місцеві вітри: самум, хармартан, хабуб, хамсин. Пристосування рослин і тварин до умов пустелі: галофіти, ксерофіти, ефемери, ефемероїди, сукуленти, петрофіти. Долина Нілу – колыска цивілізації. Культурні пам'ятки</p>

		<p>Стародавнього Єгипту: Луксор, Гіза, Фіви, Карнак. Звичаї та традиції народів пустелі. Плато Тасілли-Анжер.</p> <p>Судан. Колоніальні назви: «Перцевий берег», «Берег Слонової кістки», «Невільничий берег», «Золотий берег» та їх сучасні відповідники. Заснування Ліберії. Залежність тривалості кліматичних сезонів від географічного положення. Нігер – річка з «двома дельтами». Загадки озера Чад. Типи саван: високотравна, опустелена. Цивілізації народів Західної Африки. Сахель та проблеми опустелення.</p> <p>Западина Конго. Прогин давньої платформи. Гори Рувензори – «Місячні гори» Птоломея. Тривалість світлового дня на екваторі та особливості руху Сонця над горизонтом. Вплив тектонічної будови та рельєфу на формування поверхневих вод. Екосистема гілеї. Формування перемінно-вологих лісів.</p> <p>Східна Африка. Плавання фінікійців. Великі Африканські розломи. Кіліманджаро та його висотна поясність. Кратер Нгоронгоро. Лавові рівнини Ефіопського нагір'я. Вплив рельєфу на формування клімату та річкової сітки. Водоспад Вікторія. Своєрідність природи та традицій населення Мадагаскару. Унікальні рослини: іланг-іланг, дерево мандрівників, баобаб, сейшельська пальма. Масаї та їх звичаї. Сейшельські острови.</p> <p>Південна Африка. Завершення португальської експансії вздовж узбережжя. «Мис Бур» Бартоломеу Діаша. Науковий і моральний подвиг Давида Лівінгстона. Капські та Драконові гори – типові риси старих гір. Алмази Кімберлі та золото Трансваалю. Поділ субтропічного та тропічного поясів півдня Африки на кліматичні області. Водоспади Ауграбіс і Тугела. Чинники утворення пустелі Наміб: «Берег скелетів», гігантські дюни. Калахарі і парадокс Окованго.</p> <p>Практична робота 8. Складання картосхеми найпривабливіших туристичних об'єктів Африки.</p>
8	2 (4)	<p>ПРИРОДНІ ОБЛАСТІ АВСТРАЛІЇ</p> <p>Західноавстралійське плоскогір'я. Особливості вивчення західного узбережжя Австралії. Перші трансавстралійські переходи. Утворення останців – Айерс-Рок. Кліматичні парадокси: найсухіший материк і найвологіші пустелі. Природна зональність на Західно-австралійському плоскогір'ї.</p> <p>Центральна низовина. Характерні особливості тектонічної будови низовин. Гідрографічна сітка аридного регіону. Характеристика типових представників флори і фауни. Зміна природи людиною: невдалі приклади акліматизації рослин та тварин.</p> <p>Східноавстралійські гори. Плавання Л. Торреса та Дж. Кука. Великий бар'єрний риф – найбільша споруда живих організмів на планеті. Острів Тасманія. Особливості корисних копалин старих гір. Відмінності в природі навітряних та підвітряних схилів. Залежність висотної поясності від висоти гір. Походження географічних назв.</p> <p>Практична робота 9. Складання порівняльної характеристики головних рис природи Західноавстралійського плоскогір'я, Центральної низовини та Східноавстралійських гір.</p> <p>Практична робота 10. Порівняння австралійських та африканських</p>

		<p>пустель.</p> <p>Практична робота 11. Визначення трьох найпривабливіших туристичних об'єктів Австралії</p>
9	3 (4)	<p>ПІВДЕННА АМЕРИКА</p> <p>Анди. Цивілізація інків. Історичні пам'ятки (Мачу-Пікчу). Завоювання Ф. Пісарро Перу. «Королівський пірат» Френсіс Дрейк у Південній Америці. Дослідження О. Гумбольдта. Вулкани-рекордсмени. Феномени течій Ель-Ніньйо та Ла-Нінья, механізм їх утворення та глобальні наслідки. Пустеля Атакама. Загадки озера Тітікака. Архіпелаг Галапагос. Чарльз Дарвін і його дослідження. Культура народів Анд.</p> <p>Амазонія. Трансамазонська подорож Ф. Орельяни. Обумовленість найбільшої низовини найбільшим прогином давньої платформи. Парадокс зменшення опадів при наближенні до Атлантичного океану. Рекорди Амазонки. Явище біфуркації. Біорізноманіття сільви. Унікальність представників флори та фауни. Екологічні наслідки освоєння. Проблеми корінного населення.</p> <p>Гвіанське плоскогір'я. Тепуї – «загублені світи». Водоспад Анхель.</p> <p>Внутрішні рівнини. Плато Гран-Чако. Пантанал.</p> <p>Бразильське плоскогір'я. Тектонічна обумовленість рельєфу та корисних копалин. Кліматична диференціація території. Каскади водоспадів Парани. Типи саван: кампос, каатинга.</p> <p>Пампа. Особливості субтропічного степу.</p> <p>Патагонія. Памперо. Особливості Вогняної Землі. Фолклендські (Мальвінські) острови.</p> <p>Практична робота 12. Побудова профілю через материк по 20°нд. ш.</p>
10	2	<p>ЕТАПИ ВІДКРИТТЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ АНТАРКТИДИ Й АНТАРКТИКИ</p> <p>Причини невдач плавання Дж. Кука. Проблема першості відкриття Антарктиди Ф. Беллінсгаузенем та М. Лазаревим і В. Смітом. Перша зимівля К. Борхгревінка. Дослідження Е. Шеклтона. Міграції Південного магнітного полюсу. Штурм Південного полюса Р. Амундсенем та Р. Скоттом.</p> <p>Міжнародний Геофізичний рік.</p> <p>Країни – учасниці антарктичних досліджень. Антарктичний туризм. Шельфовий льодовик Росса. Вулкан Еребус. Оазис Бангера. Південні Шетландські острови: острів Десепшин.</p> <p>Практична робота 13. Нанесення на контурну карту найважливіших антарктичних станцій.</p>
11	4 (5)	<p>ПІВНІЧНА АМЕРИКА</p> <p>Гренландія і Канадський Арктичний архіпелаг. Вікінги в Північній Америці: Ейрік Рауді, Лейв Еріксон. Гіпотези загибелі перших поселень вікінгів. Пошуки Північно-Західного проходу. Імена на карті: Джон Девіс і Уілям Баффін. Трагічні експедиції Генрі Гудзона та Джона Франкліна. Штурм Північного полюса. Роберт Пірі, Фредерік Кук – проблема першості. Перший прохід північно-західним шляхом Руала Амундсена. Відмінності арктичного та антарктичного клімату і зледеніння. Ескімоси та їх звичаї.</p> <p>Лаврентійська височина. Відкриття річки Святого Лаврентія Жаком</p>

		<p>Картъе. Олександр Маккензі на північному заході Канади. Вплив Канадського щита на рельєф. Причини поширення тундрової та лісотундрової рослинності. Походження, звичаї та розселення індіанських племен.</p> <p>Центральні рівнини. Шлях експедиції Де Ла Сая. Луїзіана – французька Америка. Трансамериканські подорожі Меріуотера Льюїса і Вільяма Кларка. Територіальні надбаня США. Явище карсту та його значення. Флінт-Мамонтова печера. Великі озера – найбільша озерна система світу. Ніагарський водоспад. Функції каналів.</p> <p>Великі рівнини. Дорога торнадо. Утворення бедлендів. Індіанські війни та їх наслідки.</p> <p>Аппалачі та Берегові рівнини. Джон Кабот – англійське відкриття Америки. Ернандо де Сото: від Флориди до Міссісіпі. Зв'язок тектонічної будови з корисними копалинами. Зміна кліматичних умов та поясності у меридіональному напрямі.</p> <p>Кордильєри. Цивілізації ацтеків та майя. Міста-загадки: Теотіуакан, Тікаль, Копан, Тула, Чичен-Іца. Завоювання Мексики Ернаном Кортесом. Григорій Шеліхов, Олександр Баранов – засновники російської Аляски. Освоєння Дикого Заходу. «Золота лихоманка». Долина Смерті. Йеллоустоун – перший в світі національний парк: гейзери та «Мамонтові» тераси. Умови утворення унікальних форм рельєфу: Великого каньйону, Башти Диявола, Долини Монументів, Калсбадських печер. Вулкан Попокатепетль.</p> <p>Малі та Великі Антилські острови. Х. Колумб у Вест-Індії. Пірати в історії Карибського моря. Переважаючі типи островів. Рекреаційні ресурси.</p> <p>Практична робота 14. Складання порівняльної характеристики рівня туристичної привабливості природних країн Північної Америки</p>
12	3 (6)	<p>ПРИРОДНІ КРАЇНИ ЄВРОПИ</p> <p>Північна Європа</p> <p>Арктична острівна країна. Вілем Баренц. Експедиція У. Нобіле. Архіпелаг Шпіцберген. Нова Земля.</p> <p>Фенноскандія. Давнє та сучасне зледеніння. Фіорди і шхери. Согне-фіорд. Хардангер-фіорд. Миси Нордкап і Нордкін. Вплив Атлантики та природні умови. «Тисяча озер» Фінляндії.</p> <p>Ісландія. Колонізація норманами Ісландії. Зв'язок острова з серединно-океанічним хребтом. Вулкани Гекла і Лакі. Вплив ісландських вивержень на природу планети. Хаукадалур – долина гейзерів. Льодовик Ватнайокудль.</p> <p>Середня Європа</p> <p>Середньоевропейська рівнина. Вплив неотектонічних рухів на рельєф. Марші Німеччини та польдери Нідерландів. Кільський канал.</p> <p>Давні гори і рівнини. Відображення геологічної історії в назвах. Ступінь зміни природи людиною. Ірландія. «Бруківка велетнів». Великобританія – острів типового морського помірного клімату. Долина Глен-Мор. Легенди озера Лох-Несс. Ла-Манш, його історичне та міжнародне значення. Середньовічні пам'ятки культури. Феодальні замки та палаци долини Луари.</p> <p>Альпійсько-Карпатська гірська країна. Типові риси альпійського рельєфу. Гора Маттерхорн. Кліматороздільна роль гір. Складові туристичної привабливості.</p>

		<p>Південна Європа Обумовленість активного вулканізму та сейсмічності альпійським горотворенням. Чинники формування та риси середземноморського клімату. Утворення феноменів Динарського нагір'я, печери Постойної, Плитвицьких озер, Далмації, Метеори та Дельф. Цивілізаційна роль Середземного моря. Ватикан та держави-карлики. Венеція.</p> <p><i>Практична робота 15. Комплексна порівняльна характеристика Піренейського, Апеннінського та Балканського півостровів.</i></p> <p>Східна Європа. <i>Східноєвропейська рівнина.</i> Будова типової докембрійської платформи. Закономірності розміщення височин і низовин. Жигулі. Відображення епох стародавнього зледеніння. Широтна та меридіональна зміна клімату. Чудсько-Псковське, Онезьке та Ладозьке озера. Острів Валаам. Озера Селігер та Ільмень. Водоспад Ківач. Соловецькі острови.</p> <p><i>Практична робота 16. Аналіз зміни природних комплексів на Східно-Європейській рівнині.</i></p> <p><i>Уральські гори.</i> Причини геологічного багатства старих гір. Кунгурська печера. Відмінність висотної поясності в горах меридіональної протяжності.</p> <p><i>Практична робота 17. Опис за картою туристичного круїзу Одеса – Санкт-Петербург зі складанням переліку природних та історичних об'єктів.</i></p>
13	4 (7)	<p>ПРИРОДНІ КРАЇНИ АЗІЇ</p> <p>Північна Азія <i>Арктична острівна країна.</i> Велика Північна експедиція та її наукове значення. Ф. Нансен та плавання «Фрама». Північний морський шлях та плавучі полярні станції «Північний полюс». Польоти через Північний полюс. Вплив глобального потепління на природу Арктики. Острів Врангеля.</p> <p><i>Західний Сибір.</i> Освоєння Сибіру. Похід Єрмака. Мангазея та її роль в освоєнні Сибіру. Особливості будови молодих платформ. Васюгання.</p> <p><i>Східний Сибір.</i> Давній вулканізм і траппи. Плато Путорана. Красноярські стовпи. Риси континентальності клімату. Особливості режиму річок. Поширення вічної мерзлоти.</p> <p><i>Північно-Східний Сибір.</i> Наслідки континентальності клімату для природи регіону. Механізм виникнення інверсії температур.</p> <p><i>Гори Південного Сибіру.</i> Складність геологічної будови та орографії гір. Озеро Байкал: Мале море, острів Ольхон.</p> <p><i>Практична робота 18. Порівняння східноєвропейської, західносибірської та східносибірської тайги.</i></p> <p>Центральна Азія <i>Давні гори і рівнини Середньої Азії.</i> Відображення історії розвитку в тектонічній будові Тянь-Шаню. Казахський дрібносопковик як проміжна форма рельєфу між горами та рівнинами. Пустелі Туранської низовини. Амудар'я і Узбой. Іригація і проблеми Аралу. Зміна рівня Каспійського моря та Кара-Богаз-Гол. Каракумський канал. Іссик-Куль.</p> <p><i>Внутрішні рівнини.</i> Наслідки ізолюваності території гірськими системами. Пустелі Такла-Макан і Гобі. «Еолове місто». Лесове плато. Озеро Лобнор.</p>

		<p>Висока Азія. Особливості найвищих нагір'їв світу Паміру та Тибету. Гори Кунь-Лунь. Риси високогірного клімату. Тибет – край найвищого землеробства. Традиції народів Тибету.</p> <p>Західна Азія</p> <p>Кавказ. Головний та Боковий Кавказькі хребти. Утворення та наслідки бори. Новоафонська печера. Колхіда – край «золотого руна».</p> <p>Передньоазіатські нагір'я. Малоазійське, Вірменське, Іранське нагір'я. Священна гора – Арарат. Ельбурс і вулкан Демавенд. Севан. Памуккале. Гіндукуш.</p> <p>Месопотамія. Утворення алювіальних рівнин та річки Шат-ель-Араб. Наслідки зрошуваного землеробства.</p> <p>Аравійський півострів. Наслідки руху літосферних плит. Відмінності пустель різних кліматичних поясів. Мертве море. Батьківщина християнства й ісламу. Релігійні святині. Пам'ятки стародавніх цивілізацій: Єрихон – найдавніше місто світу, Пальміра, Петра.</p> <p>Східна Азія</p> <p>Курило-Камчатська країна. Вулкани Камчатки. Долина гейзерів. Велика і Мала Курильська гряда. Унікальність природи.</p> <p>Амуро-Сахалінська країна. Уссурійський край та Сіхоте-Алінь. Чинники формування багатства флори і фауни.</p> <p>Східний Китай. «Книга» Марко Поло. Відмінності в будові Китайсько-Корейської та Південно-Китайської платформ. Гори Гуйлїнь, «Кам'яний ліс». Кимгансан – Алмазні гори. Взаємозв'язок клімату та режиму річок. Ступінь змінності природи. Велика Китайська стіна.</p> <p>Японські острови. Механізм утворення архіпелагу. Землетруси і цунамі. «Вісім пелюсток Фудзі». Відмінності мусонного клімату в різних кліматичних поясах.</p> <p>Південна Азія</p> <p>Гімалаї. Центр світового альпінізму – Непал. Едмунд Хілларі та Тенцинг Норгей. Вершини-восьмитисячники. Каракорум.</p> <p>Індо-Гангська низовина. Тераї. Ганг – священна річка індусів. Інд і пустеля Тар. Регіон катастрофічного скорочення площі лісів. Мохенджо-Даро.</p> <p>Півострів Індостан. Плоскогір'я Декан. Острів Шри-Ланка. Мальдівські острови.</p> <p>Півострів Індокитай. Бухта Халонг. Древні цивілізації Меконгу. Ангкорват.</p> <p>Малайський архіпелаг. Вулкан Кракатау. Малі Зондські острови. Кратерні озера острова Флорес. «Дракони» острова Комодо. Сінгапур – «місто лева».</p> <p>Практична робота 19. Побудова порівняльної діаграми найвищих вершин Євразії.</p>
14	1	Узагальнення знань

**Тематичний план факультативу «Вступ до менеджменту»
для учнів 9 класу [7]**

№ з/п	Кількість годин	Назва теми та її зміст
1.	1	<p>ВСТУП</p> <p>Зміст курсу і його значення для професійного самовизначення школярів. Зв'язок менеджменту з іншими економічними дисциплінами (основи економіки, маркетинг, комерційна діяльність тощо)</p>
2.	2	<p>МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ГАЛУЗЬ АКАДЕМІЧНИХ ЗНАНЬ</p> <p>Історія розвитку управлінської діяльності. Визначення менеджменту. Різні підходи до менеджменту .</p> <p>Американська, японська, європейська моделі менеджменту та їх порівняльна характеристика. Актуальність менеджменту в Україні на даному етапі розвитку суспільства.</p> <p><i>Практичні роботи:</i></p> <p>Дослідження історії управлінської діяльності.</p> <p>Дискусія на тему: «Яка модель менеджменту (американська, японська, європейська) більш прийнятна у наших умовах?» Обґрунтування своєї точки зору</p>
3.	2	<p>МЕНЕДЖЕР – ПРОФЕСІЙНИЙ КЕРІВНИК</p> <p>Поняття «менеджер». Вимоги до менеджера. Типові посади менеджерів різних рівнів управління. Характеристика функціональних обов'язків менеджерів.</p> <p>Системи підготовки управлінського персоналу за кордоном і в нашій країні.</p> <p><i>Практична робота.</i></p> <p>Тренінг «Менеджер початкового рівня». У ході тренінгу учасникам пропонують перелік функціональних обов'язків менеджерів різних рівнів управління, якостей особистості, знань і вмінь. Із цього матеріалу слід визначити функціональні обов'язки, якості особистості, знання й уміння, які необхідні менеджеру початкового рівня управління</p>
4.	2	<p>ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</p> <p>Обґрунтування необхідності підготовки школярів до управлінської діяльності. Закордонний і вітчизняний досвід підготовки школярів до управлінської діяльності й бізнесу.</p> <p><i>Практична робота.</i> Складання порівняльної таблиці характерних ознак закордонної та вітчизняної систем підготовки школярів до управління та бізнесу</p>
5.	6	<p>САМОМЕНЕДЖМЕНТ</p> <p>Визначення поняття «самоменеджмент». Значення і складові самоменеджменту. Роль самодіагностики в самоменеджменті. Діагностика якостей особистості, бажаних для успішної діяльності менеджера початкового рівня.</p> <p>Час і його раціональне використання. «Поглиначі часу». Прийоми планування часу. Можливі прийоми планування своєї майбутньої кар'єри й</p>

		<p>удосконалення певних якостей особистості. Імідж менеджера початкового рівня управління. Поведінка, зовнішній вигляд тощо.</p> <p><i>Практичні роботи:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення за допомогою анкет, тестів, питальників власних здібностей і нахилів до управлінської діяльності. 2. Формулювання порад щодо самовдосконалення. 3. Визначення «поглиначів власного часу». 4. Планування власного часу. 5. Планування власної кар'єри. 6. Створення власного іміджу
6.	4	<p>КОМУНІКАЦІЇ В РОБОТІ МЕНЕДЖЕРА</p> <p>Комунікація як обмін управлінською інформацією. Основна мета управлінського комунікаційного процесу. Базові елементи в комунікації. Вплив комунікації на результати праці» Види комунікації. Керівник – підлеглий та зворотний зв'язок. Ефективні й неефективні комунікації, Перешкоди на шляху здійснення комунікації.</p> <p>Модальності, Використання модальностей у комунікаційному процесі.</p> <p><i>Практичні роботи:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тренінг «Персонал». Тренінг імітує ланцюжок передач і управлінської інформації від менеджера до підлеглих, Відпрацьовують уміння чіткого формулювання, повного й дохідливого викладання у управлінської інформації. 2. Тренінг «Виявлення переважальної модальності в співрозмовникам». 3. Дослідження ефективних і неефективних комунікацій (на матеріалі художніх творів). 4. Тренінг «Прийоми здійснення ефективної комунікації»
7.	14	<p>РОЗРОБКА ТВОРЧОГО ПРОЕКТУ «Я – МЕНЕДЖЕР»</p> <p>Вибір та обґрунтування проекту, формулювання проблеми й завдань проекту. Робота з інформаційними джерелами. Визначення структури проекту.</p> <p>Добір матеріалів до кожного етапу проекту» Оформленні проекту</p> <p><i>Практичні роботи:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Збір інформації, створення банку ідей. 2. Визначення «родзинок» проекту. 3. Уточнення структури проекту. 4. Оформлення проекту, 5. Уточнення форми та змісту представлення проекту
8.	1	<p>ПРЕЗЕНТАЦІЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</p> <p>Захист проекту. Презентація</p>
9	3	Резерв часу

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Схема оформлення та експозиції географічного відділу шкільного краєзнавчого музею (складено автором за [27])

<p>I. ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ СВОГО КРАЮ</p>	<ul style="list-style-type: none"> •1. Положення краю на карті світу позначено стрілками, що показують найкоротшу відстань від свого населеного пункту до екватора, північного та південного тропіків, південного та північного полярних кіл, північного і південного полюсів, нульового меридіана, а також деяких столиць та найбільших міст світу. •2. Положення краю на карті України. Показані найкоротші відстані від свого населеного пункту до крайніх її точок, Києва та деяких обласних центрів. •3. Положення свого району і населеного пункту на карті області. Показані відстані від свого населеного пункту до крайніх точок області, районного та обласного центрів, центрів сусідніх адміністративних районів, а також відстані до найбільш визначних об'єктів (пам'яток історії та природи, заповідників, заказників тощо). •4. Положення свого населеного пункту на карті району. Показані відстані від свого населеного пункту до крайніх точок району, найбільших сільських населених пунктів, найближчих автобусних та залізничних станцій.
<p>II. ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА, РЕЛЬЄФ ТА КОРИСНІ КОПАЛИНИ</p>	<ul style="list-style-type: none"> •1. Таблиця геологічної хронології. Коротка історія розвитку життя на Землі. •2. Таблиця геологічних періодів, відклади яких поширені в країні. •3. Схема геологічної будови та геологічний профіль краю. •4. Схема четвертинних відкладів краю. •5. Картини типових ландшафтів геологічних періодів. •6. Схема геологічного розрізу певного відслонення, що відображує склад материнських порід місцевості. •7. Геологічна колонка з натуральних зразків порід, що складають товщу земної кори поблизу школи. •8. Схема тектоніки краю. •9. Геоморфологічний профіль. •10. Колекція корисних копалин. •11. Фізико-географічна карта краю з позначенням родовищ корисних копалин. •12. Фотографії і картини типових форм рельєфу краю. •13. Матеріали до вивчення основних форм рельєфу та їх опис (гори, горба, яру, річкової долини, карстової западини тощо). •14. Слайди, які характеризують геологічну будову, рельєф і корисні копалини.
<p>III. КЛІМАТ</p>	<ul style="list-style-type: none"> •1. Матеріали метеорологічних спостережень (графіки абсолютних і середніх температур, виведених за місяцями, за рік і за кілька років; діаграми опадів за місяцями, сезонами і роками; графіки висоти Сонця над горизонтом, тривалості дня і ночі; діаграми стану хмарності за місяцями; діаграми висоти снігового покриву за декадами; роза вітрів за сезонами і роками; зведення про погоду за місяцями і роками). •2. Таблиці та графіки фенологічних спостережень, фенокалендар свого населеного пункту. •3. Місцеві ознаки і передбачення погоди. •4. Календар сільськогосподарських робіт. •5. Характеристика пір року (опис з фотоілюстраціями). •6. Опис аномальних кліматичних явищ. •7. Кліматична карта краю, на якій показано середні температури січня та липня, річна кількість опадів. •8. Картини, фотографії, слайди та кінофрагменти, на яких зображена місцевість у різні пори року. •9. Матеріали з питань охорони атмосфери краю.

IV. ВНУТРІШНІ ВОДИ

- 1. Матеріали географічних спостережень за місцевою річкою, озером.
- 2. Опис джерела.
- 3. Макет «Утворення меандр і стариць».
- 4. Розріз колодязя з показом шарів і глибини залягання ґрунтових вод.
- 5. Макет стадій заростання озера або стариці.
- 6. Макет утворення болота.
- 7. Таблиці режиму місцевих водойм (час замерзання і скресання, тривалість льодоставу, висота рівня води за порами року).
- 8. Кругова діаграма співвідношення між різними джерелами живлення річок.
- 9. Матеріали про роботу текучих вод.
- 10. Описи, схеми, малюнки, картини, фотографії і слайди окремих водойм краю (джерела, річки, озера, болота).
- 11. Матеріали (описи, графіки, схеми, фотографії, слайди) про господарське використання місцевих вод та їх охорону.
- 12. Стан і перспективи гідробудівництва.
- 13. Картосхема внутрішніх вод краю.

V. ҐРУНТИ

- 1. Основні типи ґрунтів (моноліти).
- 2. Зразки мінеральних добрив, які вносять у ґрунти.
- 3. Макети, таблиці, графіки, фотографії, слайди, що характеризують суть агротехнічних заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів.
- 4. Меліорація та охорона ґрунтів.
- 5. Картосхема ґрунтів краю.
- 6. Матеріали про дослідження ґрунтів та підвищення їхньої родючості на пришкольній навчально-дослідній ділянці.

VI. РОСЛИН- НІСТЬ

- 1. Схема формування та розвитку рослинного світу краю.
- 2. Зразки дерев та чагарників з поздовжніми і поперечними зрізами.
- 3. Гербарій зразків природної та культурної рослинності.
- 4. Матеріали про господарське використання рослин.
- 5. Макети фітоценозів лісу, луку, поля, болота, річки або озера.
- 6. Гербарні зразки рослин різних фітоценозів (лісу, луку, болота, водойми, населеного пункту).
- 7. Гербарій та календар збирання основних лікарських рослин.
- 8. Зразки плодів і насіння культурних рослин.
- 9. Гербарій рослин-паразитів і напівпаразитів.
- 10. Гербарій отруйних рослин.
- 11. Малюнки й муляжі їстівних та отруйних грибів.
- 12. Матеріали (описи, схеми, макети, фотографії, слайди), що розкривають зв'язок між рослинами та умовами зовнішнього середовища.
- 13. Картини, фотографії, слайди та кінофрагменти, на яких зображені окремі ділянки рослинного покриву.
- 14. Картосхема поширення на території краю видів рослин, які охороняються і занесені у Червону книгу.
- 15. Картосхема рослинності краю, на якій показано площі, зайняті полями, луками, болотами, лісами.

<p>VII. ТВАРИННИЙ СВІТ</p>	<ul style="list-style-type: none"> •1. Схема еволюційного розвитку тваринного світу краю. •2. Картини, рисунки, фотографії, слайди основних представників тваринного світу лісу, поля, болота, водойми, населеного пункту. •3. Чучела звірів та птахів. •4. Колекції комах — шкідників лісу, поля, саду. •5. Колекції жуків і метеликів. •6. Картини, рисунки, фотографії і слайди промислових тварин. •7. Скелети ссавців, птахів, плазунів, земноводних і риб. •8. Гнізда птахів. •9. Матеріали, що характеризують користь птахів. •10. Матеріали, що характеризують згубну діяльність шкідників. •11. Картини, фотографії та слайди місцевих порід свійських тварин. •12. Зоогеографічна картосхема краю. •13. Картосхема поширення на території краю рідкісних тварин, занесених у Червону книгу.
<p>VIII. ЛАНДШАФТ</p>	<ul style="list-style-type: none"> •1. Описи картин, фотографії, слайди, кінофрагменти, на яких зображені пам'ятки природи, рослини-релікти, інтродукти, ті види рослин і тварин, що охороняються. •2. Природоохоронна карта свого краю, на якій показані охоронні території різного функціонального призначення (природні парки, заповідники, заказники, пам'ятки природи, місця поширення рослин і тварин, що охороняються). •3. Матеріали, які висвітлюють участь школярів в охороні природи краю.
<p>IX. НАСЕЛЕННЯ КРАЮ</p>	<ul style="list-style-type: none"> •1. Діаграми зміни кількості міського і сільського населення за віком, освітнім рівнем, професійним та національним складом. •2. Топономіка населених пунктів. •3. Основні типи сільських населених пунктів за функціональними особливостями. •4. Картосхема розселення населення з показом дат виникнення населених пунктів. •5. Картосхема густоти населення. •6. Знатні люди краю. •7. Дошка пошани школи.
<p>XI. ГОСПОДАР- СТВО КРАЮ</p>	<ul style="list-style-type: none"> •1. Матеріали, які характеризують рівні розвитку окремих галузей господарства. •2. Зразки продукції місцевих промислових і сільськогосподарських підприємств. •3. Схеми технологічного процесу і виробничі зв'язки окремих промислових підприємств. •4. Комплексна економіко-географічна характеристика найважливіших промислових підприємств. •5. Діаграми зростання та структури посівних площ, рівня механізації сільськогосподарських робіт. •6. Картосхеми посівних площ основних сільськогосподарських культур. •7. Діаграми поголів'я худоби та зростання виробництва продукції тваринництва. •8. Список сільськогосподарських підприємств. •9. Комплексна економіко-географічна характеристика підприємства. •10. Діаграми доходів підприємств та їх працівників. •11. Нове будівництво на селі: фотографії, слайди та опис нових будинків і споруд. •12. Фотографії кращих людей села. •13. Шляхи сполучення і транспортне будівництво. •14. Матеріали дослідницьких робіт учнів на пришкольній ділянці. •15. Картосхеми промисловості.

ХІІ. КУЛЬТУРА КРАЮ

- 1. Діаграми кількості шкіл, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, будинків культури, клубів, театрів, кінотеатрів, кіноустановок, лікарень, фельдшерсько-акушерських пунктів, дитячих садків-ясел, засобів теле- і радіозв'язку.
- 2. Книги, художні статті, підшивки газет, набір листівок, малюнків, фотографій, слайдів, кінофільмів, присвячених своєму краю.
- 3. Картосхеми закладів освіти, культури, зв'язку та медицини.

ВІДДІЛ «ВИВЧАЄМО РІДНИЙ КРАЙ»

- 1. Літопис туристично-краєзнавчої роботи.
- 2. Хронологічні таблиці про експедиції, туристські походи та екскурсії; діаграми збільшення кількості їх учасників.
- 3. Щоденники експедицій, туристських походів та екскурсій.
- 4. Матеріали краєзнавчого вивчення рідного краю (описи, доповіді, реферати, фотографії, слайди, кінофільми, магнітофонні записи).
- 5. Картосхеми маршрутів експедицій, туристських походів та екскурсій.
- 6. Тематика, плани і звіти роботи краєзнавчого товариства (гуртка).
- 7. Діаграма охоплення учнів краєзнавчою роботою за роками і класами.
- 8. Стенд «Кращі краєзнавці».
- 9. Матеріали про краєзнавчі конференції, зльоти, семінари, вечори.
- 10. Літературні джерела та матеріали періодичної преси, які відображають краєзнавчу роботу школи.
- 11. Нагороди та інші відзнаки за туристично-краєзнавчу роботу.
- 12. Бібліографія про рідний край.
- 13. Матеріали про підготовку школярів до експедицій, туристських походів та екскурсій.
- 14. Способи орієнтування за місцевими ознаками (пнями, стовбурами і кронами дерев, рослинами-компасами, грибами, мурашниками, валунами тощо)

ВІДДІЛ «НАША ШКОЛА»

- 1. Географічне положення. Стрілками показані найкоротші відстані до Києва, столиць сусідніх держав, найбільших міст країни, обласного та районного центрів.
- 2. Топографічний план мікрорайону школи.
- 3. Топографічний план пришкільної ділянки.
- 4. Опис історії школи.
- 5. Матеріали, що характеризують навчально-виховну роботу школи в окремі періоди і роки.
- 6. Опис досвіду роботи найкращих учителів та учнів школи.
- 7. Матеріали, що характеризують суспільно корисну та культурно-освітню роль школи в рідному краї..

ПРОФЕСІЙ- НО-ДОВІД- КОВИЙ ВІДДІЛ

- 1. Стенд з описом найбільш поширених і потрібних у краї професій.
- 2. Матеріали, що показують систему оволодіння масовими спеціальностями.
- 3. Передові виробництва та їхні досягнення.